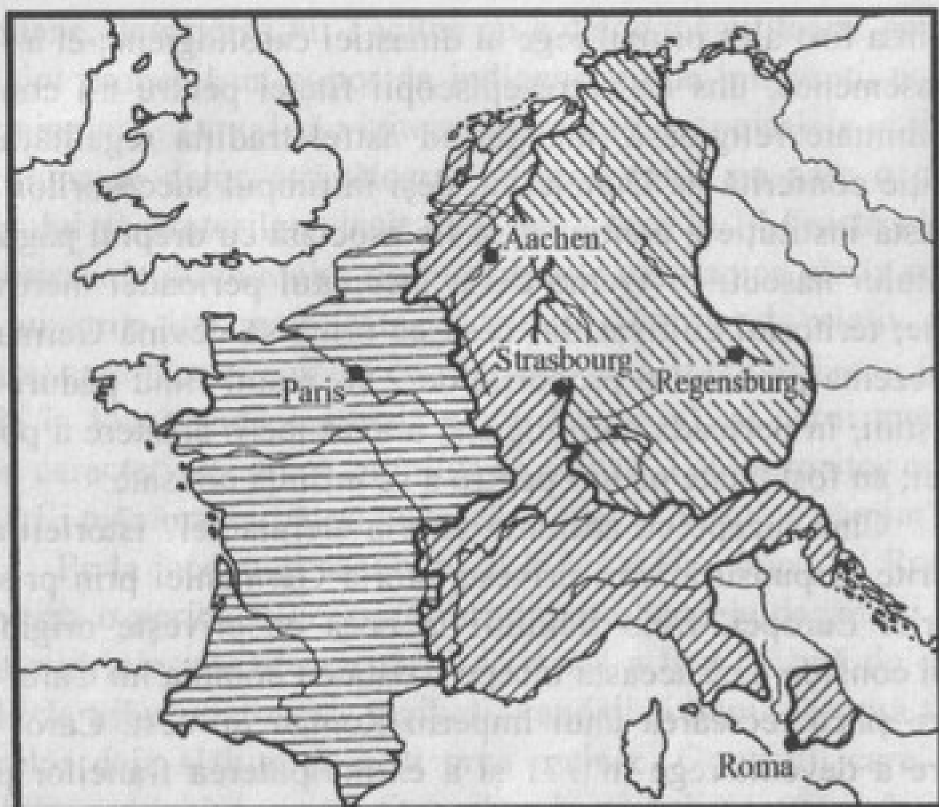

Regatul de Vest al francilor

Regatul de Mijloc

Regatul de Est al francilor

Harta 1. Împărțirea regatului francilor prin Tratatul de la Verdun (843)

Germania medievală

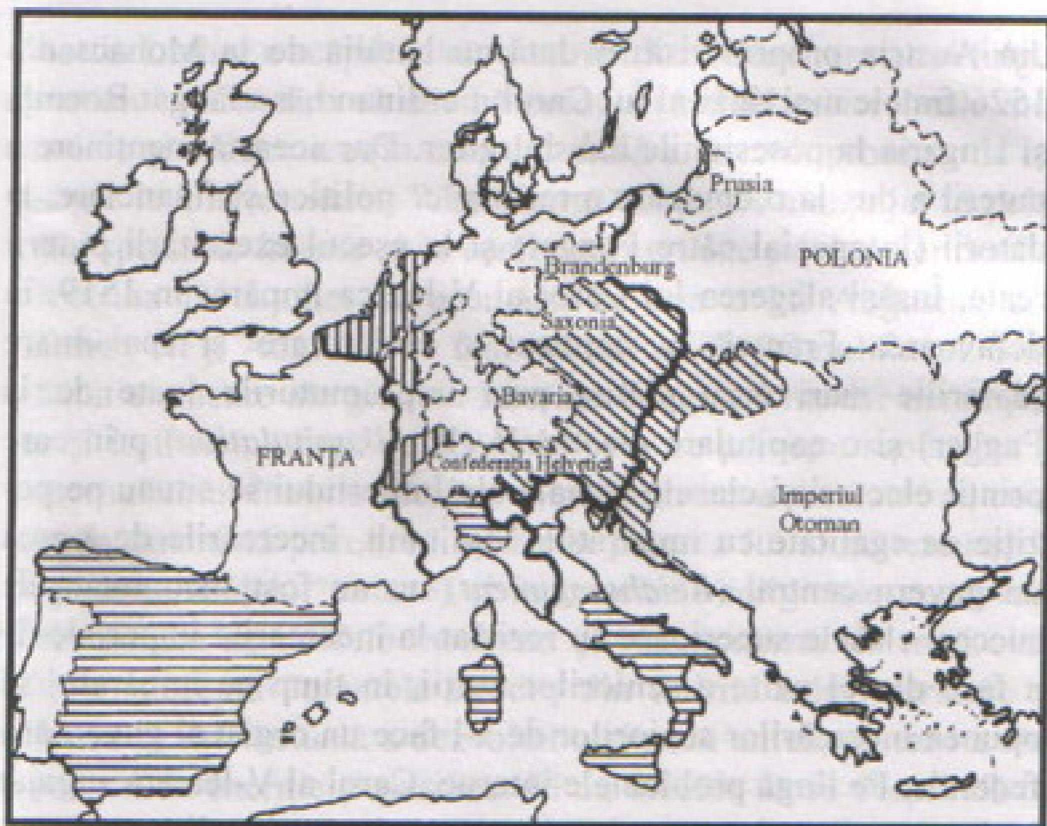

Granița Imperiului (granița estică nu era bine fixată în acea perioadă)

Granițele de stat (regatele Italiei, Burgundiei și Germaniei)

Granițele ducatelor și mărcilor

Harta 2. Imperiul german (1024-1125).

„Feude ereditare" ale Austriei și fiefuri și posesiuni ale Habsburgilor

Posesiunile spaniole ale Habsburgilor

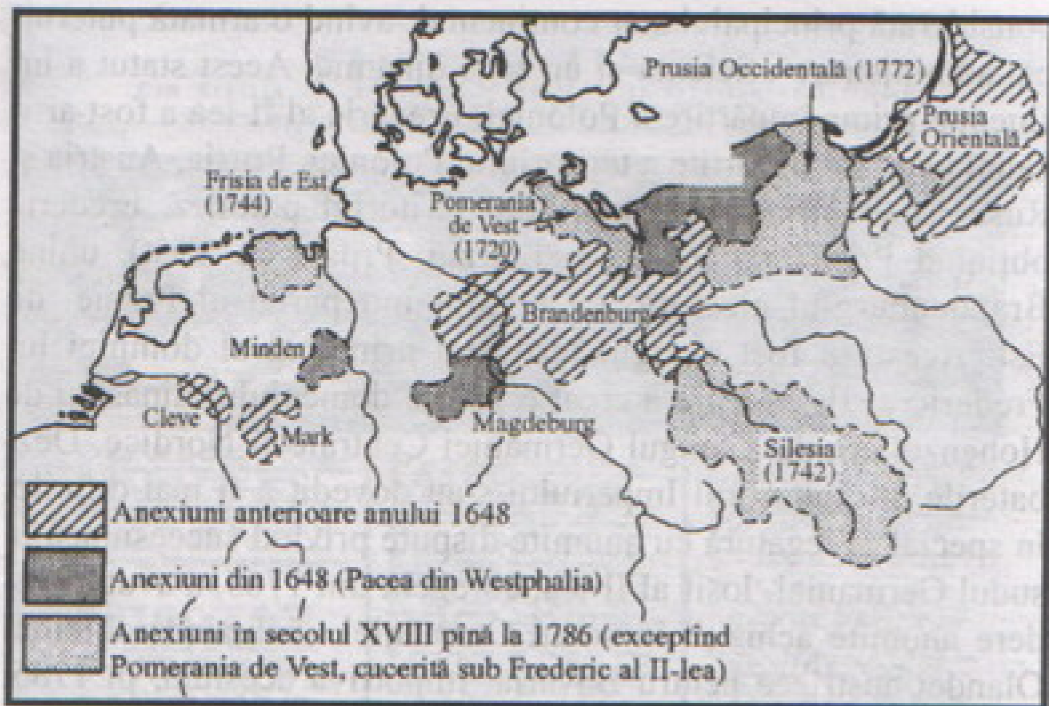
Posesiunile olandeze și burgunde ale Habsburgilor

Granițele Sfîntului Imperiu Roman

Harta 3. Europa în timpul Reformei.

Harta 4. Germania după pacea de la Westphalia (1648).

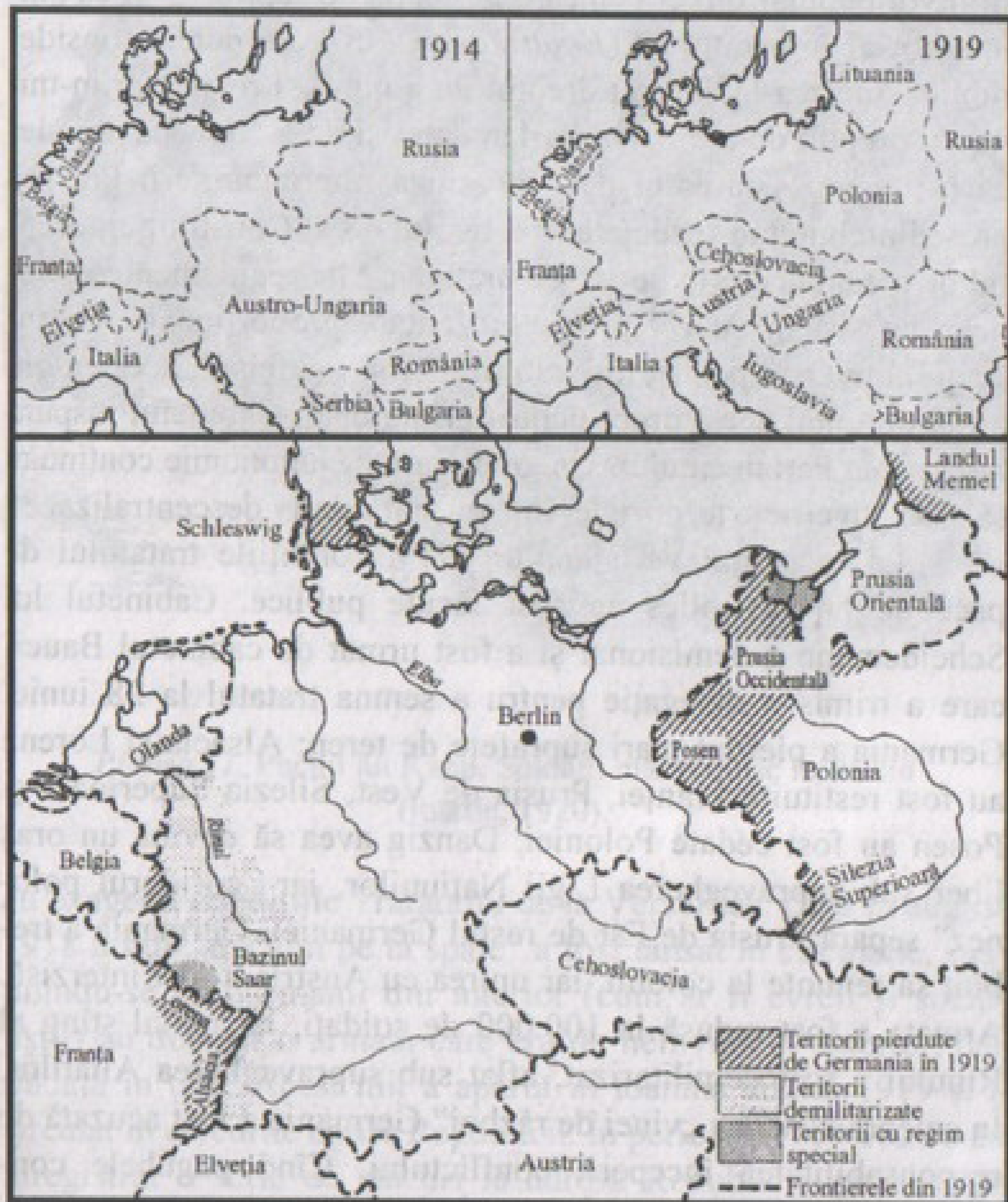

Harta 5. Dezvoltarea statului Brandenburg-Prusia pînă la 1786.
(Danzig a devenit oraş prusac în 1793.)

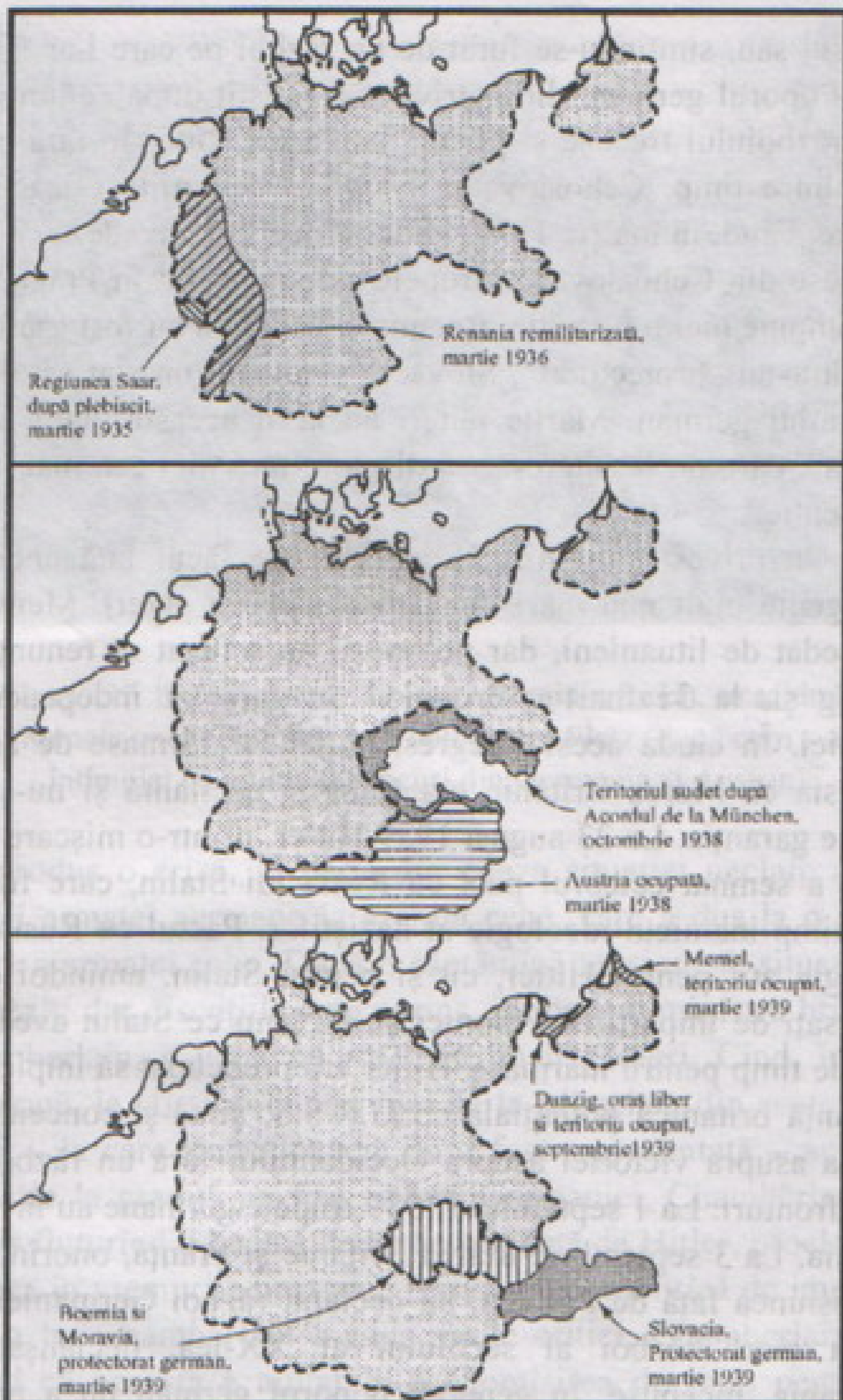
Harta 6. Confederaţia germană în 1815.

Harta 8. Unificarea Germaniei (1867-1871).

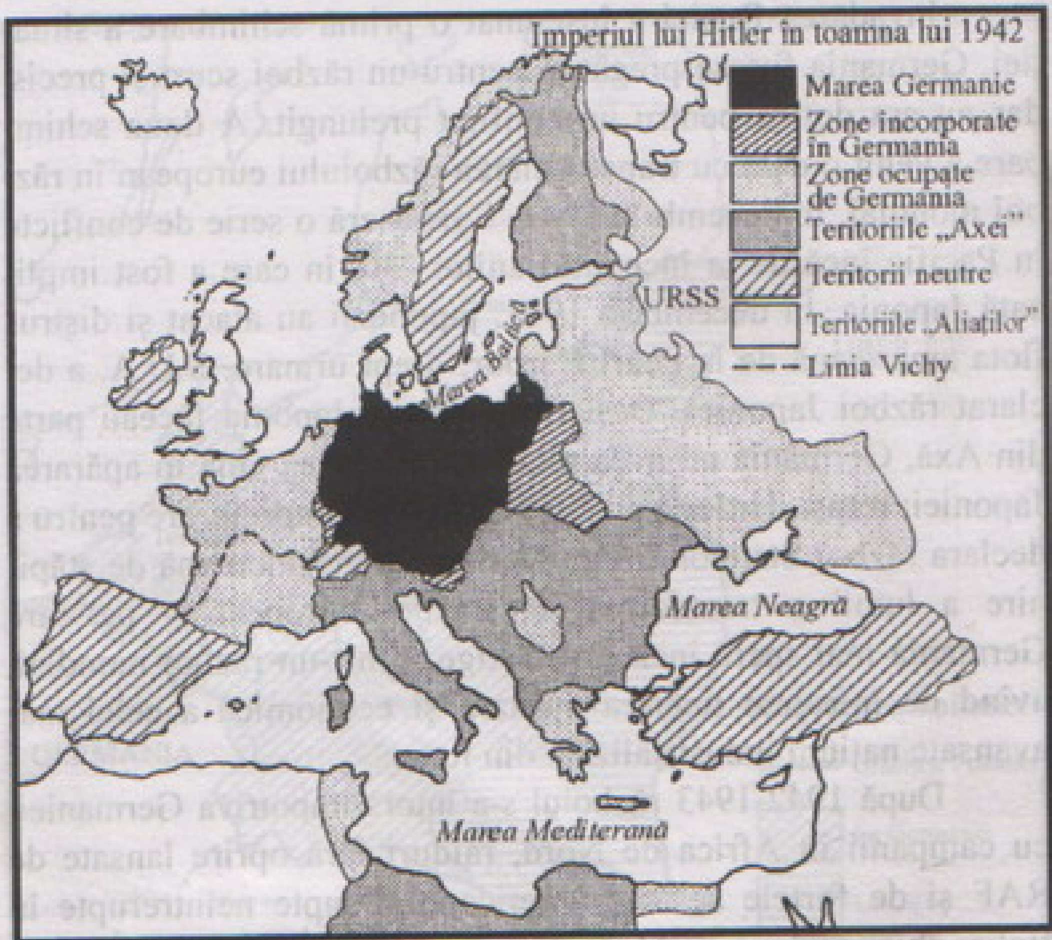
Harta 9. Germania după Tratatul de la Versailles (1919).

Harta 10. Anexările teritoriale ale Germaniei naziste (1935-1939).

Harta 11. Împărțirea Poloniei în 1939.

Harta 12. Imperiul lui Hitler în toamna anului 1942.

Harta 13. Germania divizată după 1945.

Mary FULBROOK

O SCURTĂ ISTORIE A GERMANIEI

Traducere de Marian STAN

INSTITUTUL EUROPEAN
2002

TABLA DE MATERII

Prefaţă

O carte ca aceasta e mult mai uşor de criticat decît de scris. Încercarea de a condensa peste o mie de ani de istorie de o mare complexitate într-un volum subţire va provoca în mod inevitabil proteste din partea a numeroşi specialişti, care îşi vor vedea propriile texte distorsionate, restrînse, prezentate într-un mod defavorabil, chiar ignorate. O istorie succintă a unui subiect atît de amplu nu poate fi exhaustivă. Cel mult, ea poate fi un ghid folosit în mod inteligent pentru o serie de evenimente istorice.

Aceste limitări sînt, în parte, inerente prin natura documentelor care nu pot fi o simplă narare a unui text, ci mai degrabă trebuie să impună o anumită ordine în ceea ce priveşte materialul. Dar e adevărat, mai ales în privinţa unei istorii succinte a Germaniei că a fost necesar să se ia anumite decizii dificile privind o anumită selecţie. În timp ce cititorii vor avea propriile lor opinii asupra anumitor chestiuni, autorul a trebuit să facă o alegere. În ceea ce priveşte spaţiul acordat diferitelor perioade, cartea operează cu aşa-numitul principiu al peisajului: lucrurile care sînt mai aproape de observator par mai mari, sînt percepute în detaliu, faţă de cele mai îndepărtate. Astfel, în general, capitolele tratează perioade de timp care se scurtează pe măsură ce prezentul se apropie. Cîteva trăsături par mai importante decît altele. Problema „teleologiei" e binecunoscută istoricilor: există tendinţa de a observa în special trăsături care sînt în legătură cu prezentul, explicînd evenimentele, în parte, prin consecinţelor lor (fie că participanţii erau sau nu conştienţi de „contribuţiile" lor la progresul istoriei) şi de a ignora evenimentele nesemnificative. În timp ce în scrierile istorice recente se

regăseşte o reacţie puternică împotriva acestui fenomen, e totuşi adevărat că anumite evenimente par mai importante din punctul de vedere al preocupărilor curente decît altele. Toţi autorii îşi au propriile interese, afinităţi, oricît de obiectivi încearcă să fie în relatarea evenimentelor. În ceea ce priveşte istoria Germaniei şi limitele subiectului de discuţie, problema este delicată. Istoria Austriei a trebuit să fie studiată numai atît timp cît Austria a fost parte integrantă a Germaniei în perioade diferite sau în relaţie cu istoria Germaniei moderne din 1871.

O lucrare amplă ca aceasta trebuie să se bazeze foarte mult pe cercetările întreprinse de alţii şi să facă o sinteză a cunoştinţelor existente şi, adesea, a punctelor de vedere conflictuale, dar în acelaşi timp, să prezinte o istorie coerentă completă. Autorul e conştient de lipsurile şi de inadvertenţele acestei analize, dar speră, cel puţin, că două scopuri utile vor fi îndeplinite. Această carte poate fi un punct de plecare pentru cercetări ulterioare ale anumitor aspecte; ea poate, de asemenea, servi la fixarea cunoştinţelor existente şi a intereselor cititorilor întrun cadru interpretativ mai larg. Intenţia noastră este aceea de a prezenta lucrurile de o manieră generală, putînd fi folosite drept pretext pentru investigaţii mai amănunţite ale detaliilor.

Sînt extrem de recunoscătoare colegilor şi prietenilor mei care au citit manuscrisul şi au făcut comentarii de valoare asupra anumitor părţi ale acestuia, pentru a evita astfel erori faptice şi interpretări necorespunzătoare. Aş vrea să mulţumesc în mod special, pentru eforturile lor de a îmbunătăţi textul, următorilor: David Blackbourn, Ian Kershaw, Timothy McFarland, Rudolf Muhs, Hamish Scott, Bob Scribner, Jill Stephenson, Martin Swales. Lucrarea mi-a dat posibilitatea să petrec o perioadă de timp în biblioteci, muzee şi arhive pentru a găsi un material ilustrativ potrivit. Alegerea ilustraţiilor a fost aproape la fel de dificilă, ca şi construcţia textului şi a ridicat la fel de multe probleme de selecţie şi interpretare. Cititorii vor observa că imaginile personalităţilor şi locurilor familiare au fost, în general, reduse în favoarea prezentării temelor mai largi şi a perioadelor istorice. În final, aş vrea să mulţumesc soţului şi copiilor mei pentru că au petrecut vacanţe nenumărate în Europa Centrală, în căutare de informaţii despre trecutul Gemaniei.

Prefaţă la ediţia revăzută (1992)

Înainte de toate, aş vrea să-i mulţumesc lui Werner Schochow din Berlin pentru că mi-a indicat cîteva erori de detaliu care s-au strecurat neobservate în prima ediţie şi pentru că mi-a sugerat cîteva îmbunătăţiri în ceea ce priveşte indicele. Îi sînt extrem de recunoscătoare pentru lectura atentă a textului şi pentru furnizarea de comentarii detaliate şi sugestii.

De asemenea, am profitat de prilejul de a discuta despre Germania de Vest la timpul trecut (Germania de Est deja nu mai exista în momentul apariţiei primei ediţii). Deşi cea mai mare parte a „Germaniei de Vest" a trecut în Republica Federală după unificarea din 1990, totuşi Germania unită e o entitate nouă care trebuie să facă faţă atît noilor provocări interne, cît şi unui context european schimbat.

Mary Fulbrook
Londra, octombrie 1991

I

INTRODUCERE: TERITORIILE ŞI GERMANII

Într-un vers celebru, deseori citat, Johann Wolfgang Goethe şi Friedrich Schiller au pus o întrebare esenţială pentru istoria Germaniei: „Deutschland? aber wo liegt es? Ich weiss das Land nicht zu finden" („Germania? Dar unde e? Nu ştiu cum să găsesc această ţară"), continuînd: „Zur *Nation* euch zu bilden, ihr hoffet es, Deutsche, vergebens; / Bildet, ihr könnnt es, dafür freier zu Menschen euch aus." („Orice speranţă de a vă forma ca naţiune, germani, e inutilă, evoluaţi, progresaţi – puteţi s-o faceţi – ca fiinţe umane!"). Aceste versuri cuprind poate cele mai adînci adevăruri despre Germania şi germani – deşi, desigur, Goethe şi Schiller nu puteau să prevadă ce avea să vină. O naţiune tîrzie, care s-a unit prea tîrziu, o naţiune de „gînditori şi poeţi", care au făcut distincţie între libertatea spiritului şi libertatea politică; o naţiune care, în cele din urmă, a dat naştere – oricare ar fi contribuţiile ei în literatură şi muzică – la o unică reprezentare a răului în figura lui Adolf Hitler; o naţiune cu o cultură creatoare unică şi cu o istorie politică distructivă; o naţiune enigmatică, cu un mod propriu de evoluţie, distorsionat de istorie; o naţiune unică prin eficienţa ei, aproape în toate domeniile devenind un „model".

Există un sîmbure de adevăr în aceste generalizări și multe lucruri care au fost simplificate, interpretate greșit, ce puteau induce în eroare, cum ar fi, de exemplu, afirmația că există o entitate unică, „germanii", cu o identitate națională puternică, care s-a dezvăluit de-a lungul veacurilor în toate confruntările sale istorice. Realitatea este însă mult mai complexă. Există o complexitate geografică, cu cîteva popoare vorbind dialecte ale limbii germane pe o suprafață a Europei Centrale, unde s-a aflat o mare diversitate de forme politice, care au inclus și popoare care nu vorbeau germana. Există o complexitate istorică, cu o evoluție către un scop prestabilit. Există, de asemenea, o complexitate inerentă, naturală, în a construi din nou și a scrie o istorie a unei entități schimbătoare, ea însăși constituită din perspectiva preocupărilor și a intereselor curente. Pentru majoritatea oamenilor, prezentul pare cel mai interesant; perioadele îndepărtate vor rămîne în umbră – cu excepția cîtorva istorici, fascinați de cultura antică. O decizie asupra momentului începerii istoriei e, pînă la un punct, arbitrară; întreaga istorie e un edificiu uman construit din perspectiva unor interese, conștiente sau nu.

Pentru majoritatea vorbitorilor de limba engleză, pînă în 1989, „Germania" însemna Republica Federală Germană sau Germania de Vest, cu capitala la Bonn. Pentru ceilalți, Republica Democrată Germană sau Germania de Est s-a ridicat din ruinele Germaniei naziste înfrînte. Astăzi, majoritatea oamenilor nici nu s-ar gîndi la Austria, fără a mai vorbi de Elveția, care ar fi îndreptățită să facă parte din Germania; totuși, cu mai mult de un secol în urmă, Austria a fost exclusă din „Germania Mică" unită, aflată sub dominația Prusiei din 1871. Elveția, vorbitoare de limbă germană, s-a separat chiar de Sfîntul Imperiu Roman de Națiune Germană, cu multe secole mai devreme. Desigur, există unele teritorii în Europa Centrală

Planșa 1. Mănăstirea Grüssau din Silezia. Silezia, care din 1945 face parte din Polonia, a fost o provincie a Imperiului Habsburgic pînă ce a fost ocupată de Prusia în 1740-1742. Granițele Europei Centrale au fost foarte mobile de-a lungul secolelor.

care, anterior, au fost incluse în unele state germane – ca, de exemplu, teritoriile care se află acum în Polonia și U.R.S.S. – sau unde au existat și există minorități vorbitoare de limbă germană. Pentru unii istorici, localizarea Germaniei, nesigură din punct de vedere politic și geografic, în disputata Europă Centrală – *mitten in Europa* – a fost considerat într-adevăr un factor important pentru istoria și identitatea germană. Cu siguranță, ea definește clar subiectul de studiu, mult mai complex decît alte istorii „naționale". În timp ce ultima parte a acestei lucrări se va ocupa de Germania unită, formată în 1990 din cele două Germanii ale sfîrșitului de secol XX – Republica Democrată Germană și Republica Federală Germană – multe

alte aspecte vor trebui să fie luate în considerare de-a lungul expuneri, păstrînd totuşi flexibilitatea.

Teritoriile Germaniei, la sfîrşitul secolului al XX-lea, includ multe variaţii regionale, bazate în parte pe topografie şi geografie, precum şi pe diferenţe istorice. Din punct de vedere geografic, teritoriile germane se întind de la coastele nisipoase ale Mării Nordului şi Mării Baltice, cu porturile lor comerciale, prin cîmpiile mlăştinoase ale Germaniei de Nord; apoi, separate de ţinutul deluros al Germaniei Centrale (Munţii Harz sau Ergebirge), coboară uşor în Germania sudică pînă la poalele Alpilor la granița cu Austria şi Elveţia. Clima variază de la blîndă şi umedă în nord şi vest, la o climă uscată, continentală, cu ierni reci, zăpezi şi veri fierbinţi şi furtuni frecvente în sud şi est. Resursele naturale sînt variabile: există depozite considerabile de lignit inferior în Germania de Est, care reprezentau cam o treime din producţia mondială, în timp ce în Germania de Vest cărbunele bituminos era exploatat în cantităţi mai mari, în special în bazinul Ruhr. Germania are cantităţi mici de gaz şi ulei natural, insuficiente pentru nevoile curente de energie şi atît partea estică, cît şi partea vestică au fost interesate de producţia de energie nucleară. Există diferite depozite de minereuri (fier, plumb, zinc, săruri de potasiu), care nu sînt extinse. Solurile şi condiţiile de creştere a animalelor variază: pe multe suprafeţe, pămîntul e mlăştinos sau împădurit, fără să fie pregătit pentru producţia de cereale sau păşunat. În 1980 populaţia Germaniei de Vest depăşea cu puţin 61 de milioane, în timp ce populaţia Germaniei de Est era sub 17 milioane; în 1990, populaţia Germaniei unite era de 78,3 milioane de locuitori.

Din punct de vedere istoric, fiind formate din regiuni care şi-au avut propria existenţă ca provincii sau principate independente, teritoriile germane prezintă variaţii regionale vizibile, bazate mai mult pe istoria politică, culturală şi socio-economică, decît pe geografie. Ceea ce-l frapează pe vizitatorul Germaniei sînt rezultatele preocupărilor umane, folosirea mediului, credinţele religioase, practicile şi relaţiile sociale: oraşe şi castele cu ziduri medievale, biserici şi mănăstiri în stil baroc, palate princiare, diferite tipuri de case de ţară, case de oraş sau cartiere industriale. Stereotipurile regionale abundă: ascetismul protestant prusac, militarist şi conservator se află adesea în contrast cu liberalismul din Hamburg sau cu modul de a fi, expansiv, al bavarezilor catolici, mari iubitori de bere. Există o mare varietate de accente şi culturi regionale în Germania cosmopolitană şi centralizată a sfîrşitului de secol XX. Chiar şi cei care posedă minime cunoştinţe întîmplătoare despre Germania vor constata diferenţele dintre ţinutul Rinului, cu castelele şi viile sale, bazinul industrial Ruhr (care nu mai degajă fum şi gaze, aşa cum se întîmpla înaintea trecerii la industria de înaltă tehnologie din Germania de Sud-Vest) şi pădurile, rîurile şi renumitele ceasuri cu cuc din Pădurea Neagră sau lacurile şi pajiştile Alpilor din Bavaria de Sus. Unii turişti, mai puţini, ce-i drept, sînt, poate, familiarizaţi cu castelele nordice, insulele friziene sau cu lacurile şi apele din landul Schleswig-Holstein, deşi e posibil să fi vizitat şi Bremen, Hamburg şi Lübeck; majoritatea vor fi văzut dealurile unduitoare ale Westfaliei din viteza maşinii, trecînd pe lîngă atracţiile medievale ale Munţilor Harz; foarte puţini au vizitat comunităţile uitate de la granița cu Boemia şi pădurea Bavariei, de la granița cu Cehia sau sînt conştienţi de diferenţele locale dintre regiuni, cum ar fi Spessart, Kraichgau sau Odenwald. Mulţi cunosc centrele urbane majore, în special oraşe ca München, Frankfurt, Stuttgart, Köln, dar nu ştiu motivele descentralizării urbane a Germaniei de Vest (cu capitala sa, Bonn, pe nedrept considerată „un oraş

Planşa 2. Un crucifix lîngă Jachenau, în sudul Bavariei. Cu „dantelăriile" sale sculptate în lemn, este un simbol al credinţei populare catolice. În unele zone, predominant protestante ale Germaniei, cum ar fi Württemberg, unde există multe asemenea crucifixe, ele sînt mărturie a unui trecut îndepărtat, cînd, poate, se aflau pe domenii ale habsburgilor austrieci catolici.

mic din Germania"); înaintea evenimentelor revoluţionare din toamna anului 1989, foarte puţini turişti occidentali au vizitat întreaga Germanie de Est, făcînd doar excursii de o zi în Berlinul de Est. Germania de Est, deşi mai mică decît Germania de Vest, prezenta o variaţie regională comparabilă: de la dunele de nisip ale coastei Mării Baltice din Nord, trecînd prin ţinutul lacurilor din Mecklenburg, puţin populat, pînă la regiunile suprafeţelor deluroase din Sud, incluzînd centre industriale cum ar fi Halle, Leipzig, Erfurt şi Karl-Marx-Stadt (astăzi Chemnitz), centre culturale importante cum ar fi Dresda şi Weimar, precum şi atracţii turistice în Elveţia Saxonă, pădurea Turingiei sau Munţii Harz. Toate aceste regiuni din est şi vest diferă sub multe aspecte dincolo de factorii pur topografici, cum ar fi apropierea de rîuri, mare sau munţi. Din punct de vedere economic, ele au fost dezvoltate şi exploatate în moduri diferite şi au devenit implicate în sisteme economice mai largi. Din punct de vedere cultural, diferenţele dintre zonele catolice şi protestante în statele confesionale ale Germaniei de după Reformă au avut un puternic impact de-a lungul secolelor. Din punct de vedere politic, diferitele regiuni au trecut printr-o mulţime de transformări, fiind un veritabil laborator pentru istoricul de astăzi. Toate aceste influenţe variate şi-au pus amprenta pe Germania industrială, omogenă, de azi.

Pentru majoritatea vizitatorilor de dinainte de 1989 ar fi fost aproape imposibil de imaginat frontiera aprig păzită, de la Marea Baltică pînă la graniţa cehă cu Germania de Sud, divizînd Germania de Est şi Germania de Vest, comunismul şi capitalismul, centralismul democratic şi democraţia liberală, simbolizînd diferendele internaţionale din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea – aşa cum a numit-o Churchill, „Cortina de Fier". Această graniţă nu numai că se întindea de-a lungul a

Planşa 3. Vedere spre Alexanderplatz în Berlinul de Est. În fundal, turnul televiziunii face ca Marienkirche să pară mică: la stînga, catedrala reconstruită se află vizavi de noul „Palat al Republicii" din R.D.G., ridicat pe locul fostului Palat Regal, la dreapta.

kilometri întregi de pămînt între cele două Germanii, avînd comunităţi iniţial apropiate care împărţeau un teritoriu al nimănui, izolate de hinterlanduri, dar trecea prin inima acelei metropole magnifice de odinioară, capitala Prusiei, a Republicii de la Weimar şi a Germaniei naziste: Berlin. Gărzi înarmate monitorizau traficul extrem de scăzut la puţinele puncte de frontieră, asigurîndu-se că nici un cetăţean est-german nu pleca fără permis. Berlinul de Vest, dependent economic şi subvenţionat de guvernul R.F.G. era, de asemenea, un oraş capitalist care nu mai avea nevoie de reclamă: magazine universale mari, firme strălucitoare, evenimente culturale extravagante, centre de

conferinţă internaţionale, expoziţii. Vechile cartiere, datînd de la începutul secolului, construite în timp ce capitala Imperiului se extindea rapid, găzduiau în anii '80 nu numai clasa muncitoare berlineză, ci şi un număr mare de „muncitori oaspeţi" străini, cît şi unele grupuri sociale cu stiluri de viaţă „alternative". Întreaga perioadă a stat sub semnul inevitabilei prezenţe militare – Berlinul era încă oficial un oraş controlat de patru puteri – şi chiar cînd reuşeai să te refugiezi în minunatele ţinuturi din Berlinul de Vest, te întîmpina omniprezentul Zid. Numai la cîţiva metri, de cealaltă parte a Zidului, se afla un Berlin foarte diferit: „Berlin, capitala R.D.G." era scris cu litere mari pe fiecare stîlp. Cu mai mult trafic faţă de perioadele anterioare, Berlinul de Est era inima capitalei imperiale vechi: noi clădiri publice est-germane, apartamente construite unul lîngă altul se înghesuiau lîngă edificiile splendide, în continuă degradare, ale vechilor centre politice şi culturale. Oricît de mult încerca cetăţeanul est-german să promoveze o imagine comparabil atractivă, dar diferită, faţă de cea vestică, în zone cum ar fi Alexanderplatz, o mare parte din Berlinul de Est avea un aer demodat, şters. Cele două oraşe, în forme extreme, au reprezentat puterile şi slăbiciunile celor două regimuri politice şi socio-economice.

În mod tragic, prăbuşirea Zidului Berlinului în noiembrie 1989 a simbolizat trecerea într-o nouă eră. O dată cu schimbările revoluţionare din Uniunea Sovietică şi Europa de Est de la sfîrşitul anilor '80, „Cortina de Fier" s-a destrămat. În timp ce epoca comunistă a luat sfîrşit în Est, presiunile politice şi economice au concurat pentru a produce unificarea neaşteptat de rapidă, fără precedent, a celor două sisteme şi societăţi diferite, în octombrie 1990. Pentru observatori, istoria capătă o nouă

semnificaţie, pentru că, încă o dată – ca de atîtea ori dea lungul secolelor – naţiunea germană a triumfat în Europa şi în lume.

Există mult mai multe lucruri referitoare la istoria, societatea, cultura şi viaţa politică a Germaniei, decît le pot surprinde nişte impresii de călătorie. Există, de asemenea, multe aspecte ale trecutului german care au fost neglijate, respinse, schimbate sau pur şi simplu ignorate. Vom analiza pe larg unele aspecte ale istoriei Germaniei, care au contribuit la formarea statului modern de astăzi.

II

GERMANIA MEDIEVALĂ

ÎNCEPUTURILE ISTORIEI GERMANIEI

Teritoriul de astăzi al Germaniei a fost locuit din timpuri preistorice: omul din Neanderthal este o descoperire arheologică binecunoscută şi există urme de aşezări ale epocilor de piatră, de bronz şi de fier chiar în Europa Centrală. Imperiul Roman s-a extins în părţile vestice şi sudice ale teritoriului cunoscut astăzi drept Germania şi există urme de cetăţi şi ruine ale civilizaţiei romane în multe oraşe germane, cum ar fi Trier, Augsburg, Mainz, Köln, Regensburg şi Passau. O fortificaţie de frontieră (de fapt, un tranşeu şi un terasament), cunoscută sub denumirea de *limes*, poate fi văzută încă între rîurile Main şi Dunăre. Civilizaţia romană a avut un impact considerabil asupra teritoriilor pe care le-a ocupat. Dincolo de ele se aflau cei pe care romanii îi numeau „barbari" (străini) (55-116 d.Hr.). În *Germania*, Tacitus oferă o imagine controversată, poate nu în totalitate demnă de încredere, a triburilor germanice. El descrie organizarea social-politică, modalităţile de luptă, sistemul juridic, stilurile arhitecturale, îmbrăcămintea şi coafurile, căsătoriile, funeraliile, agricultura şi modul de petrecere a timpului liber. Cu excepţia laudelor referitoare la castitatea femeilor

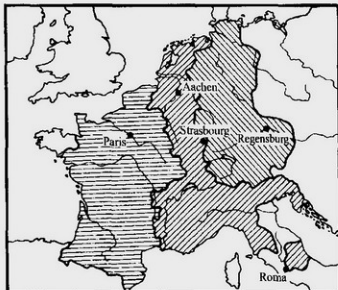
germane, descrierea lui Tacitus nu e deloc măgulitoare: germanii sînt probabil un popor de indigeni, nu de imigranți, pentru că „cine ar ...[vrea] să viziteze Germania, cu peisajele ei urîte, cu clima ei deloc atrăgătoare, cu monotonia pe care o oferă ochiului și simțurilor, decît dacă nu e țara lui?" Există cîteva descrieri ale diferențelor dintre triburile germanice, de la șvabi, cu tunsorile lor complicate, și triburile hermund, relativ civilizate, care făceau comerț cu romanii, pînă la tribul Fenni (care trăia în locul unde e situată acum Lituania), ai căror membri erau caracterizați drept „uimitor de sălbatici și îngrozitor de săraci. Ei mănîncă iarbă, se îmbracă în piei și dorm pe pămînt".

Pe la începutul secolului al V-lea d.Hr., Imperiul Roman traversa o perioadă de criză. În timp ce cauzele decăderii sale sînt multiple, decăderea părții de Apus a fost grăbită de invaziile de triburi barbare – vizigoți, vandali și huni – asupra frontierelor deja slăbite și mult prea extinse. Germanii care s-au stabilit pe pămînt roman și-au abandonat zeii convertindu-se la creștinism. În secolele al VI-lea și al VII-lea, o nouă formă romanizată a societății germane a apărut în Vest.

Primele comunități germanice stabilite au fost acelea ale francilor: Clovis l-a învins pe ultimul guvernator roman din Galia în 486 și a creat monarhia merovingiană. Acest imperiu al francilor a unit unele triburi germanice și, în cele din urmă, i-a inclus pe așa-numiții alemani, saxoni și bavarezi. Imperiul era condus printr-o relație de parteneriat – plină de tensiuni – între rege, nobilime și biserică. Din secolul al VI-lea, nobilimea a început să construiască în mediul rural mănăstiri și biserici, fiind dependentă de ele. Majoritatea populației avea un statut servil, deși existau diferențe între țăranii liberi și șerbi, cît și diferențe între teritoriile din Vest și suprafețele care nu au fost sub stăpînire romană. În 751 merovingienii au fost detronați și

Pepin a fost ales primul rege al dinastiei carolingiene; el a fost, de asemenea, uns de către episcopii franci pentru a-i conferi legitimitate religioasă, inaugurînd astfel tradiția regalității ca poziție conferită de Dumnezeu, deși în timpul succesorilor săi, această instituție a continuat să fie asociată cu dreptul păgîn al primului născut. În vreme ce la începutul perioadei merovingiene, teritoriul cultivat din ceea ce urma să devină Germania reprezenta probabil o proporție de 2 %, restul fiind păduri sau mlaștini, în perioada carolingiană a avut loc o creștere a populației; au fost tăiate păduri pentru a se înființa noi sate.

Cînd începe cu adevărat istoria Germaniei? Istoricii dau diferite răspunsuri. Unii privesc istoria Germaniei prin prisma istoriei Europei, fiind flexibili în ceea ce privește originile. Alții consideră că aceasta începe o dată cu domnia lui Carol cel Mare și cu recrearea unui Imperiu Roman în Vest. Carol cel Mare a devenit rege în 771 și a extins puterea francilor prin anexarea Lombardiei, Bavariei și Saxoniei și prin crearea de noi hotare în Sud-Est, cu formarea Austriei. Și-a asumat anumite drepturi regale, cum ar fi baterea unei monede cu efigia sa, înaintea încoronării sale oficiale ca împărat, în ziua de Crăciun (800 d.Hr.). Împăratul se deosebea de rege; în timp ce prima instituție era considerată indivizibilă, a doua putea fi divizată între moștenitori. Au existat totuși dificultăți continue *în cursul secolului al IX-lea privind unitatea sau împărțirea* Imperiului. O soluție foarte bună a fost oferită de Tratatul de la Verdun din 843. Fiii lui Carol cel Mare au fost de acord să pună capăt luptelor și să-și împartă regatele între ei, punînd bazele viitoarelor state ale Franței și Germaniei. Dar, o dată cu împărțirile ulterioare și cu aspirațiile nobililor care nu făceau parte din dinastia carolingiană la statutul monarhic, a început să fie tot mai vizibil declinul Imperiului. Din cele cinci regate

Regatul de Vest al francilor

Regatul de Mijloc

Regatul de Est al francilor

Harta 1. Împărţirea regatului francilor prin Tratatul de la Verdun (843)

independente care apăruseră pînă la sfîrşitul secolului al IX-lea (Francia de Vest, Francia de Est, Burgundia de Jos, Burgundia de Sus şi Italia), numai Francia de Est a rămas în posesia carolingienilor. Chiar şi în acest caz, autoritatea centrală îşi diminua influenţa. În aceste împrejurări, în care erau posibile un război civil şi invazii externe ale migratorilor (vikingii dinspre nord, arabii dinspre sud şi maghiarii dinspre est), au început să apară

noi forme de organizare politică. Aşa-numitele „ducate înrudite" din Franconia, Saxonia, Bavaria, Suabia şi Lorena (sau Lotaringia) au început să se dezvolte în Regatul francilor din Est, unde puternicii conducători locali, care şi-au unit triburile pentru a-şi apăra teritoriile împotriva invaziilor au devenit mai influenţi decît regele lor. În 911 dinastia carolingiană din Est s-a stins. Pentru unii istorici, alegerea primului rege german, Conrad I, duce de Franconia, marchează începutul istoriei Germaniei. Încercările sale de a suprima ducatele care îl aleseseră au eşuat. La moartea lui, în 918, ducele Henric de Saxonia a fost ales succesor, demonstrîndu-se astfel predominanţa alegerii faţă de dreptul primului-născut ca principiu al succesiunii la tron. Numirea celui de-al doilea fiu ca succesor a rupt tradiţia împărţirii moştenirii monarhice, un alt factor major în dezvoltarea unei organizări de stat specific germane.

Alţi istorici sînt sceptici în ceea ce priveşte existenţa unui „regat al Germaniei" la acea dată timpurie. Aşa cum subliniază *Gillingham*, domnia efectivă a lui Henric I s-a limitat la ducatele Saxoniei şi Franconiei; în altă parte autoritatea lui era slabă. Termenul de *regnum Teutonicum* nu a fost folosit decît în secolul al XI-lea. Alţi istorici, cum ar fi Fleckenstein, afirmă că a existat o „identitate germană", iar domniile lui Henric I şi Otto I au marcat decisiv caracterul regatului pe cale de a se forma. Totuşi, chiar şi în Evul Mediu tîrziu, au fost motive de îndoială, în ceea ce priveşte organizarea statală unică. La mijlocul secolului al XIV-lea, pluralul *deutsche Lande* (teritorii germane) era mult mai des folosit decît singularul *Deutschland*; de-a lungul Evului Mediu au existat variaţii şi fluctuaţii, în ceea ce priveşte numele folosit, termenii de *regnum Alamannae*, *regnum Germaniae*, *Teutonicae* sau *Romanorum* predominînd în diferite perioade. Relaţia dintre Germania regală şi cea

imperială este mult mai complexă, relație despre care vom vorbi în cele ce urmează. De asemenea, nu ar trebui să se uite că Germania este, poate, unică între statele moderne europene avîndu-și numele derivat nu dintr-un trib sau teritoriu, ci dintr-o limbă vorbită. Aceste dezbateri despre terminologia și datele referitoare la începuturile istoriei Germaniei derivă în principal din complexitatea politică a istoriei popoarelor germane. Indiferent de punctul de vedere, în ceea ce privește momentul începerii istoriei Germaniei – și ceea ce ar trebui considerat drept „fundal", mai degrabă decît „istorie" – putem face o prezentare a detaliilor pentru a-i reda complexitatea.

GERMANIA DE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU LA EVUL MEDIU DEZVOLTAT

Germania medievală în timpul dinastiilor saxonă (sau ottoniană) și saliană, de la ascensiunea ducelui Henric de Saxonia (919) pînă la moartea lui Henric al III-lea (1056), a fost caracterizată de organizarea feudală a societății și politicii, predominînd aristocrația militară, dezvoltarea a ceea ce avea să devină „Sfîntul Imperiu Roman de Națiune Germană", și de relațiile relativ armonioase dintre biserică și stat. O dată cu definirea structurilor politice și religioase, condiția maselor populației trebuie să fie luată în considerare. La sfîrșitul acestei perioade, la mijlocul secolului al XI-lea, populația totală a landurilor germane era probabil în jur de 5 sau 6 milioane (estimările privind populația trebuie să rămînă ca date pentru timpurile anterioare modernității). Majoritatea oamenilor locuiau în sate foarte mici, în cătune sau ferme izolate înconjurate de pajiști folosite pentru agricultură, în mijlocul unor păduri vaste.

Casele erau colibe primitive: numai palatele regale, castelele, bisericile și mănăstirile erau făcute să dureze. Pentru majoritatea oamenilor viața era, așa cum spune Hobbes, „urîtă, brutală și scurtă". Media de viață trecea cu puțin peste treizeci de ani: mai mare la cei din clasele înalte și mai mică la cei din clasele de jos. Din cauza unei înalte rate a mortalității printre copii, majoritatea oamenilor mureau între paisprezece și patruzeci de ani. În timpul vieții trebuiau să înfrunte bolile și foametea. Depindeau de anotimpuri, de evenimente imprevizibile, de violența semenilor; chiar dacă erau creștini, multe elemente păgîne (farmece, superstiții, magie) s-au păstrat în dorința de a îmblînzi spiritele rele sau de a se proteja de nenorociri. Majoritatea oamenilor trăiau într-un spațiu restrîns, o localitate mică unde munceau, făceau comerț, se căsătoreau; pelerinajul era cea mai lungă ieșire din viața lor. Numai membrii aristocrației călătoreau pe distanțe mari, avînd multe legături de rudenie. Între 750-1050 se vorbea germana veche și saxona veche și existau, probabil, tradiții bogate ale poeziei orale, deși puține opere ale literaturii naționale s-au păstrat. Învățătura era privilegiul preoților, care foloseau limba latină.

Cu tot aparentul lor primitivism, statele germane nu mai erau o societate pur tribală. Feudalismul stătea la baza organizării socio-politice. Acest sistem complex poate fi definit la nivel politic ca o relație asimetrică, reciprocă, bazată pe muncă, fidelitate, protecție și sprijin. Vasalul trebuia să jure loialitate stăpînului, care, în schimb, era de acord să-și protejeze supusul – act simbolizat de vasalul care își punea mîinile împreunate între cele ale stăpînului. Vasalii primeau terenuri care erau diferite de propriile moșii (*Eigen* sau alodiu). Acest sistem s-a format în cursul invaziilor și a numeroaselor conflicte din secolul al VIII-lea, dezvoltîndu-se și modificîndu-se în secolele

următoare. Cei bogați, cu fiefuri mari puteau să ofere fiefuri mai mici propriilor lor vasali. Birocrația regală s-a feudalizat și ea. Între timp, fiefurile au devenit ereditare; vasalii au luat în posesie domenii de la mai mulți stăpîni, consolidîndu-și astfel relația cu stăpînii. Feudalismul ca sistem politic a fost un mijloc util de a asigura legăturile cu centrul, aflat la distanță, și relații locale personale. A înlocuit parțial clanul sau tribul ca principiu al organizării politice, deși familia sau dinastia au continuat să aibă o importanță majoră.

Termenul de „feudalism" este, de asemenea, folosit de cîțiva istorici cu trimitere la relațiile economice și în special la relațiile stăpîn-țăran de pe pămînt. Țăranii care nu erau liberi (șerbi) erau supuși stăpînului căruia îi datorau taxe și munci, spre deosebire de țăranii liberi, care posedau pămînt, și de muncitorii liberi, „salariați" (fie că munceau pe pămînt sau, mai tîrziu, în întreprinderi industriale), care își vindeau forța de muncă. Existau, de asemenea, elemente politice în această definiție economică restrînsă: țăranii, liberi sau nu, efectuau serviciul militar, primind în schimb „protecție", pentru care efectuau munci din care nu sperau să obțină vreun beneficiu material. Acest concept de feudalism a generat ample dezbateri, nu numai în ceea ce privește definirea (anumiți istorici căutînd să-l generalizeze) și localizarea sa (a fost el european sau s-a găsit oriunde pe glob, de exemplu în Japonia premodernă, contribuind la modernizarea acestei țări?), ci și implicațiile sale. Pentru că Europa feudală, spre deosebire de civilizațiile Chinei antice și ale Indiei, de exemplu, a fost extrem de dinamică și a dus la apariția societății capitaliste industriale cu toate implicațiile sale pentru istoria lumii. Dar vom reveni la acest subiect complex.

În secolul al XI-lea a avut loc confruntarea între micii vasali, cu fiefuri care nu puteau fi moștenite, și marii vasali. În

1037 a apărut un cod feudal de legi (*Constitutio de feudis*) care dădea dreptul la moștenirea fiefurilor mici. Micii cavaleri au început să se formeze ca o clasă socială între nobilime și țărani. Așa-numiții *ministeriales*, servitori care nu erau liberi, s-au constituit, de asemenea, ca nobilime, al cărui statut de clasă legal definită sau „stare" a fost codificat într-o „lege a serviciilor". Așa cum a subliniat Karl Leyser, pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea, Germania a avut o ierarhie socială mult mai mobilă, fiind o societate aristocratică, aproape fără caste, în comparație cu Anglia sau Franța. Aristocrația germană se implica în certuri fără sfîrșit, cu familii care se luptau unele cu altele pentru drepturi de succesiune, încercînd să mențină egalitatea de statut asupra moștenirilor. Era o societate în care nobilii erau într-un conflict continuu pentru bogăție, putere și poziție socială și impuneau limite asupra puterii potențiale a regelui lor ales (*primus inter pares*).

Regii ottonieni și salieni au avut totuși domnii înfloritoare. Henric I și-a exercitat controlul monarhic asupra bisericii și asupra ducatelor de familie, încorporînd Lorena (după ce s-a întors inițial la Regatul francilor din Vest). În 936 Otto I a fost ales și încoronat în Aachen, ca succesor al lui Carol cel Mare. Otto a folosit biserica drept obstacol în fața ducilor: din moment ce regele putea influența alegerile pentru episcopate și proprietatea bisericii nu putea deveni obiectul moștenirii dinastice, exista o mai mare încredere în noul episcopat decît în bogații laici. Proprietățile bisericii puneau la dispoziție locuri de adăpost pentru rege și suita lui în călătoriile sale frecvente – pentru că numai vizitînd diferite părți din regat un monarh putea să-și exprime și să-și mențină autoritatea. (Unii nobili tineri aveau ghinionul de a-l avea pe rege drept oaspete, din cauza cheltuielilor mari pe care le implica vizita acestuia.)

Arhiepiscopii, episcopii şi abaţii furnizau nu numai servicii economice, ci şi militare, în special sub forma trupelor de cavalerie cu armură. Henric I şi Otto I foloseau atît mijloace economice, cît şi militare pentru a-şi apăra şi consolida graniţele răsăritene (în special împotriva invaziilor maghiare). O dată cu victoria decisivă din 955 împotriva maghiarilor, pe rîul Lech, din sudul Augsburg-ului, soarta lor militară a fost pecetluită: prin înfiinţarea de arhiepiscopate şi prin convertirea celor din teritoriile de la frontieră la forma occidentală de creştinism (faţă de cea orientală, bizantină), teritoriile, care mai tîrziu au devenit Polonia şi Boemia, au devenit parte a civilizaţiei europene. „Marca de Est". Austria, relativ protejată de atacurile maghiare, a fost puternic germanizată şi încorporată în Bavaria.

În 962, ca urmare a unei călătorii în Italia, cînd a fost desemnat rege al Lombardiei, prin căsătoria cu văduva fostului rege, Otto a fost uns şi încoronat ca împărat de către papă. Unirea monarhiei germane cu Imperiul Roman a fost unică printre statele europene şi a durat, în ciuda tensiunilor şi contradicţiilor, pînă în 1806. Pentru că monarhii medievali germani trebuiau să fie încoronaţi de papă, ei erau supuşi unei duble misiuni: trebuiau să intervină constant în politica italiană, pentru a-şi afirma şi susţine autoritatea, şi să menţină un echilibru, adesea dificil şi delicat, între puterea misiunii şi puterea spirituală, între împărat şi papă. Ambele elemente au avut un rol important în relativa slăbire a monarhiei germane, deşi părerile istoricilor sînt împărţite în ceea ce priveşte această chestiune. O dată cu achiziţia Burgundiei în 1033-1034, împăratul devine stăpîn peste trei regate distincte. Totuşi, regii Germaniei trebuiau să-şi apere constant graniţele şi să aplaneze conflictele interne; ei nu puteau sta prea mult în Italia, căci apăreau tot felul de situaţii neprevăzute. Chiar şi în Italia, campaniile lor erau

Harta 2. Imperiul german (1024-1125).

adesea grele şi lipsite de succes, pe punctul de a eşua din cauza bolilor. Otto al II-lea, de exemplu, a murit la Roma în 983 din cauza malariei, la vîrsta de douăzeci şi opt de ani. Pe de altă parte, puteau fi realizate profituri din călătoriile în Italia, profituri ce puteau fi investite într-un mod util acasă; în general au existat relaţii armonioase între biserică şi stat în perioada ottoniană.

A avut loc o renaştere a vieţii intelectuale în principal datorită bisericii: mănăstiri, biserici episcopale, şcoli-catedrale, multe din ele fiind fondate sau reparate în secolul al X-lea. Dinastia saliană, care a fost inaugurată o dată cu alegerea lui Conrad al II-lea, în 1024, după moartea lui Henric al II-lea, care nu a avut copii, a continuat în general politica ottoniană, cu înfiinţarea de episcopii (Bamberg), construirea de palate (Goslar, Magdeburg, Aachen, Regensburg) şi ridicarea de catedrale (Speyer). Dar aparenta consolidare a monarhiei imperiale, precum şi unificarea bisericii şi a statului au fost în curînd zdruncinate. O dată cu transformările care vor avea loc în cele două secole după 1050, intrăm în perioada convenţional numită „Evul Mediu dezvoltat".

Perioada de la mijlocul secolului al XI-lea pînă la mijlocul secolului al XII-lea s-a remarcat prin lupte religioase şi politice. Regii erau incapabili să controleze nobilimea şi au existat o mulţime de războaie civile şi revolte, incluzînd revolta saxonă din 1073-1075 şi alegerea ducelui Rudolf de Suabia drept „contra-rege" în 1077. Marile dinastii care îşi vor pune amprenta pe secolele următoare din istoria Germaniei au apărut în această perioadă: Welf în Saxonia, Wittelsbach în Bavaria, Hohenstauf (care şi-a luat numele de la castelul din Stauf, lîngă Göppingen) căreia i s-a dat ducatul de Suabia în 1079. Perioada de insecuritate politică şi de războaie civile a continuat în timpul domniei ducelui Lothar de Supplinburg, care a fost ales rege (fără drept de sînge, ereditar) în 1125 după moartea ultimului rege salian Henric al V-lea (1106-1025). Conflictele politice au fost rezolvate în mod eficace în timpul noii dinastii Hohenstaufen (Staufer), care a durat din 1138 pînă în 1254 şi, în special, în timpul celui mai de seamă reprezentant al său, care a domnit din 1152 pînă în 1190, Frederic I, supranumit „Barbarossa" datorită bărbii sale roşii. Între timp, o criză survenită între biserică şi stat se adaugă problemelor Imperiului, în timpul ultimilor regi salieni, Henric al IV-lea (1056-1106) şi Henric al V-lea. În ultima parte a secolului al XI-lea reformele bisericii – incluzînd celibatul clerului, abolirea simoniei şi libertatea faţă de controlul laic – conferiseră clerului un statut distinct şi privilegiat. În timp ce papii cîştigaseră încredere în ei, importanţii prelaţi germani – foştii aliaţi credincioşi ai ottonienilor – aveau propriile lor ambiţii politice şi teritoriale. În special cînd Hildebrand a devenit papa Grigore al VII-lea (1073-1085), conflictele dintre papă şi împărat s-au terminat cu supunerea umilitoare a lui Henric al IV-lea, la Canossa, în ianuarie 1077. Conflictul cu papalitatea a continuat în ceea ce priveşte investitura laică (numirea candidaţilor în poziţii importante în biserică). Consecinţa aşa-numitului „concurs de învestitură" a fost Concordatul de la Worms, care i-a permis lui Henriv al V-lea să influenţeze alegerea unor prelaţi germani şi nu italieni. Aceasta a însemnat mai mult o victorie pentru biserică, decît pentru rege: prelaţii germani au continuat să se afirme ca bogaţi feudali independenţi alături de vechea nobilime. Acest statut s-a îmbunătăţit o dată cu renaşterea religioasă marcată de apariţia a noi ordine monastice şi comunităţi religioase, care practicau retragerea spirituală din lume, punînd accent pe virtuţile sărăciei şi pocăinţei.

Această perioadă a Evului Mediu reprezintă în anumite privințe o importantă perioadă de tranziție. Ascensiunile politice au dat naștere la înlocuirea eficace a vechilor ducate de familie cu lorzi teritoriali și la înființarea principatelor; a însemnat, de asemenea, o pierdere a prestigiului și autorității imperiale. În timpul lui Frederic I numeroase privilegii erau acordate bogaților, în ciuda luxului de la Curte. Cel mai mare dintre „atotputernicii supuși" ai lui Frederic era vărul său, Henric Leul, duce de Saxonia, căruia i s-a dat ducatul de Bavaria și care a cîștigat teritorii în nord și nord-estul Germaniei. În cele din urmă, presiunile unor nobili și prelați l-au făcut pe Frederic să se întoarcă împotriva vărului său. După căderea lui Henric Leul în 1180, o redistribuire a teritoriilor a confirmat dezintegrarea ducatelor de familie și înlocuirea lor cu principate ereditare mai mici, ținute drept fiefuri de către prinți. Fragmentarea politică a continuat în timpul succesorilor lui Barbarossa; în 1250, cînd nepotul lui Barbarossa, Frederic al II-lea, a murit puterile teritoriale ale prinților s-au consolidat.

Din punct de vedere economic, această perioadă s-a concretizat prin creștere și expansiune. S-a intensificat cultivarea pămîntului, cu lărgirea suprafeței arabile prin folosirea carului cu patru roți, tras de cal (înlocuind boul) și rotația recoltei de trei ori pe an. Satele au devenit mai mari decît fostele cătune împrăștiate. S-a produs, de asemenea, o creștere a comerțului și a meșteșugurilor. Aceasta a însemnat o creștere a rolului banilor favorizînd creșterea importanței evreilor în calitate de cămătari (ei nu aveau interdicție religioasă asupra cametei). Evreii trăiau în cartiere separate, prima mărturie a unui ghetou zidit fiind Speyer, în 1084. Din secolul al XII-lea, comercianții germani puteau fi găsiți în toată Europa. Meșteșugarii s-au organizat în ghilde și corporații, iar numărul orașelor a crescut. Cele din sud tindeau să fie în principal orașe de meșteșugari, cele din nord orașe de comercianți și negustori. Creșterea producției era paralelă cu creșterea populației: la sfîrșitul secolului al XII-lea, populația Germaniei era de aproximativ șapte sau opt milioane, cu creșteri mai rapide în unele zone (Saxonia) decît în altele. În timp ce în Germania de Sud și de Vest depășirea numărului populației se datora extinderii terenului agricol peste păduri și mlaștini, în est ea ducea la un val de colonizare. Teritoriile slave de la est de rîul Elba au fost colonizate între 1150 și 1300; în noile sate formate în teritoriile estice, cum ar fi Silesia, țăranii colonizați se bucurau de condiții relativ bune și de libertate personală. Migrația spre est și colonizarea au fost de o importanță fundamentală pentru istoria Germaniei la sfîrșitul Evului Mediu și ulterior.

Totuși în ciuda – și în paralel cu – creșterea și diferențierea societății germane, aristocrația conservatoare și-a păstrat statutul și și-a pus amprenta pe cultura germană. Aristocrații erau o clasă de războinici, care participau și la expediții internaționale, cum ar fi cruciadele spre Țara Sfîntă. Această clasă războinică a dezvoltat un complex cod al onoarei – care a lăsat moșteniri lingvistice în ceea ce privește conceptul de conduită „cavalerească" – și a dus la înflorirea unei literaturi naționale germane către sfîrșitul secolului al XII-lea. Autori cum ar fi Walther von der Vogelweide (fie că a fost sau nu cavaler) au dat o expresie viguroasă și elevată etosului și experiențelor clasei cavalerilor. Autorii unei poezii lirice seculare, cunoscuți drept *Minnesänger*, exprimau asemenea sentimente, cum ar fi iubirea nerăsplătită și neîmpărtășită de femeia nobilă cu un statut social superior lor, clarificînd poziția specială a clasei *ministeriales*, odinioară dependenți și înrobiți, elevați din punct de vedere social. A fi poet la curte, profesie superioară ca statut, era la fel

Planşa 4. Ilustraţii ale Minnesänger-ilor din manuscrisul de la Mannesse, din secolul al XIV-lea.

de nesigur ca a fi comic de curte sau muzician. La fel de importantă în această perioadă de apogeu a Evului Mediu a fost poezia epică: prima versiune germană a legendei *Tristan şi Isolda* datează de la aproximativ 1170, în timp ce opere de o mare valoare au fost produse de Gottfried von Strassburg (autor al celui mai important *Tristan*), Hartmann von Aue şi Wolfram von Eschenbach (cunoscut în special datorită poemului *Parsifal*). Exista, de asemenea, şi o epică eroică, cea mai cunoscută lucrare fiind *Cîntecul Nibelungilor*. Multe din aceste opere au furnizat, desigur, material şi inspiraţie pentru dramele muzicale ale lui Richard Wagner în secolul al XIX-lea.

Perioada de la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea a fost marcată de înflorirea civilizaţiei de curte şi a culturii cavalereşti care, asociată cu legenda marelui împărat Frederic Barbarossa, părea să fi fost, pentru naţionaliştii germani ai secolului al XIX-lea, o epocă de aur a Imperiului, un moment de vîrf al civilizaţiei germane. Dar o nouă formă urbană de societate va apărea la sfîrşitul Evului Mediu. O serie de schimbări au avut loc în cele trei secole după 1200, schimbări care aveau să pună bazele a ceea ce numim Europa, modernă.

GERMANIA EVULUI MEDIU TÎRZIU

Deşi oraşele erau deja importante în secolul al XII-lea, numărul, mărimea şi statutul lor au crescut spectaculos în cursul secolului al XIII-lea: ele s-au înzecit, iar pe la mijlocul secolului al XIII-lea existau aproximativ de 3.000 de oraşe, în principal oraşe foarte mici, dar care aveau un anumit grad de importanţă şi autonomie. Originile şi caracterul lor variau: unele aveau baze romane, altele erau create ca rezidenţe sau centre princiare, de administraţie regală sau seniorială, altele au contribuit la expansiunea comerţului, producţiei şi pieţelor. În timp ce unele oraşe noi erau înfiinţate în teritoriile coloniale din est, cum ar fi Riga, în părţile sudice şi vestice ale Germaniei era o densitate mai mare a urbanizării. Caracteristicile acestora pot fi observate în multe locuri astăzi: ziduri şi fortificaţii, primării frumoase, locuri de adunare a breslelor, case ale patriciatului urban.

Interesant este că, dată fiind natura descentralizată a vieţii politice germane, nici un oraş nu s-a transformat în capitală regală după modelele Londrei şi Parisului (deşi, pentru o vreme îndelungată, Praga a fost un centru imperial important).

Planşa 5. Conducerea oraşului Augsburg este preluată de bresle (1368).

Statutul politic al oraşelor varia: ele erau *Landesstädte*, oraşe subordonate unui conducător local (laic sau nu) sau *Reichsstädte*, oraşe imperiale, libere oficial, subordonate doar împăratului. Oraşele erau fie baze ale puterii princiare, fie potenţiale forţe cu care prinţii şi împăratul trebuiau să se înţeleagă. Ele se organizau frecvent în ligi sau alianţe, cum ar fi Liga Renană din 1254 sau Liga Şvabilor din 1376. În „Marele Război al Oraşelor" din 1387-1388 aceste două ligi au fost înfrînte de o alianţă a prinţilor, deşi înainte Liga Şvabilor rezistase atacurilor prinţilor. O nouă Ligă a Şvabilor, complet diferită, a fost formată în 1488. În văile şi munţii din Elveţia s-a înfiinţat o confederaţie care va răsturna domnia habsburgilor şi mai tîrziu, în 1648, va fi recunoscută oficial ca un stat separat. Oraşele din sud-vestul Germaniei nu au adoptat modelul elveţian (o confederaţie de cantoane urbane şi cantoane agricole) şi nici nu fost încorporate în Austria, urmînd un model de dezvoltare diferit, începînd cu secolul al XVI-lea. Alte ligi au fost organizate ca structuri în vederea cooperării economice. Cea mai vestită dintre acestea era Liga Hanseatică (termenul datează din 1358) a oraşelor din nordul Germaniei, condusă de oraşul Lübeck. Mîndre de tradiţiile lor de hansă, astăzi Hamburg şi Bremen se mai numesc *Hansestadt* şi au inscripţionate pe plăcuţele de la maşină iniţialele HH şi HB. În oraşe, societatea nu era egalitară. Conducerea acestora era exercitată de cîteva familii bogate şi influente, cu o concepţie despre viaţă diferită de cea a locuitorilor lor. Existau schimburi mai puţine între oraş şi sat decît în Anglia (cu excepţia Elveţiei): cetăţenii germani tindeau să fie împotriva nobililor, în ceea ce priveşte concepţiile dar nu părăseau oraşele pentru a deveni nobili de ţară ca în Anglia. Această diferenţă mare de castă socială sau „stare" va dura în Germania pînă în epoca industrializării, în secolul al XIX-lea.

Planşa 6. Marienburg: fondat în 1280, din 1309 a devenit Reşedinţa Marelui Maestru al Ordinului Cavalerilor Teutoni şi a fost aproape în întregime reconstruit între 1324-1335.

Oraşele erau totuşi locuri sigure, împrejmuite, unde oamenii de la ţară se refugiau pentru protecţie într-o perioadă caracterizată de conflicte şi violenţă. Unii istorici susţin că Germania Evului Mediu tîrziu era o societate preponderent violentă, asemenea altor state europene. Oricare ar fi realitatea, în Germania, puterea centrală (împăratul) se dovedea prea slabă pentru a menţine pacea. Spre deosebire de regatele puternic centralizate ale Angliei şi Franţei (ca şi teritoriile fragmentate ale Italiei şi Spaniei), în Germania s-a dezvoltat concepţia conform căreia prinţii locali erau responsabili pentru păstrarea păcii în interiorul teritoriilor lor; era permis să se poarte războaie între prinţi – şi cu aproape oricine – din interiorul Imperiului. Acest fapt confirma şi reflecta fărîmiţarea politică a Imperiului. Începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, unii prinţi s-au unit pentru a forma cercuri sau alianţe politice în anumite zone.

Colonizarea teritoriilor slavilor din est a fost extrem de importantă în secolul al XII-lea, ca rezultat al presiunilor expansiunii populaţiei. Cavalerii Ordinului Teutonilor, într-o cruciadă împotriva slavilor păgîni, au pus bazele unui stat în teritoriile îndepărtate din nord-est începînd din 1226. Prusia s-a extins peste o regiune în afara Sfîntului Imperiu Roman, de la rîul Weichsel (Vistula) pînă la Memel. În cursul secolului al XV-lea, puterile cavalerilor teutoni au început să scadă. În 1410 cavalerii teutoni au fost învinşi de polonezi la Tannenberg; conflictele au continuat şi înfrîngerea finală din războiul de treisprezece ani (1453-1466) i-a forţat să accepte dependenţa feudală de Polonia şi a dus la predarea Prusiei de Vest, inclusiv Danzig (Gdansk). În 1525 Albert de Hohenzollern, Mare Maestru al Ordinului Cavalerilor Teutoni, a trecut la protestantism, a secularizat teritoriile Ordinului şi a ajuns primul duce german al ducatului de Prusia, devenit ereditar. Din 1417 dinastia Hohenzollern (care îşi avea originile în Suabia, unde măreţul lor castel mai există şi astăzi) a deţinut fostul teritoriu de frontieră al Brandenburg-ului. Aceste teritorii coloniale de frontieră ale Brandenburg-ului şi Prusiei, relativ subdezvoltate, suburbanizate, sărace din punct de vedere economic, vor forma mai tîrziu baza unui puternic stat care a dominat cursul istoriei germane în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Pe proprietăţile acestor teritorii s-a format o aristocraţie nouă cunoscută sub numele de *Junker* (de la *Jung Herr*, „domn tînăr", probabil pentru că fiii mai tineri, neavînd o moştenire proprie, au căutat să se îmbogăţească în teritoriile coloniale estice); influenţa sa asupra politicii şi societăţii Prusiei s-a dovedit a fi puternică, iar capacitatea sa de a supravieţui circumstanţelor schimbătoare, deosebită, pînă ce baza materială a existenţei sale a fost, în cele din urmă distrusă în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial.

Între 1200 şi 1300 populaţia a crescut de la 8 milioane la 14 milioane. Acest fapt a avut implicaţii considerabile în ceea ce priveşte condiţia ţărănimii. Acei ţărani care au colonizat teritoriile noi din est s-au bucurat de o libertate personală considerabilă. Dar, în secolul al XIV-lea, a avut loc o scădere a populaţiei, aceasta din cauza ciumei bubonice supranumită „moartea neagră", din 1348-1350. În Germania, ca şi în Anglia, multe sate au fost pur şi simplu părăsite şi suprafaţa agricolă s-a redus cu aproximativ un sfert. Evreii, care iniţial veniseră în Germania pentru a scăpa de persecuţiile din alte părţi, erau adesea consideraţi responsabili pentru ciumă. Ei erau acuzaţi de otrăvirea apei şi au fost supuşi unor nenumărate pogromuri. Mulţi dintre ei au emigrat în Europa de Est şi dialectul idiş este, în anumite privinţe, o formă a limbii lor germane din Evul Mediu tîrziu. Deficitul de forţă de muncă a început să se reducă, în ceea ce priveşte condiţia ţărănimii în părţile vestice, mai vechi ale Germaniei, în ciuda faptului că proprietarii încercau să remedieze această situaţie. Dar în est, ţăranii relativ liberi au început să fie exploataţi. O aşa-numită „a doua iobăgie" s-a dezvoltat în aceste zone, după „prima" iobăgie din vest. Creşterea populaţiei a fost un proces care a început din nou în a doua jumătate a secolului al XV-lea: în toată Europa, populaţia a depăşit 60 de milioane. Se estimează că populaţia Germaniei, la începutul secolului al XVI-lea, era de aproximativ 16 milioane. De la mijlocul secolului al XV-lea, din cauza unor conflicte asupra pămîntului şi resurselor, au avut loc revolte periodice ale ţăranilor, în special în sud-vestul Germaniei. O dată cu moartea fiului lui Frederic al II-lea, Conrad, în 1254, linia Hohenstaufen a regilor germani a luat sfîrşit. În 1273 habsburgii au devenit conducători ai Austriei, Styriei şi Carniolei, poziţie pe care au deţinut-o în mod remarcabil pînă în 1918. Din 1438 a fost o succesiune aproape continuă a împăraţilor habsburgi pînă la sfîrşitul Sfîntului Imperiu Roman (1806). A avut loc o recentralizare parţială a puterii imperiale în timpul primilor împăraţi habsburgi, Rudolf (1273-91) şi fiul său, Albert I (1298-1308). Dar reformele constituţionale, care recunoşteau realităţile politice din Imperiu şi care au avut un efect stabilizator pentru o perioadă de 400 de ani, au venit o dată cu domnia lui Carol al IV-lea. Regulamentele privind alegerile monarhului de către şapte prinţi electori au fost formulate în Bula de Aur din 1356, legiferată la Nürnberg de împăratul Carol al IV-lea (1346-1378). El a pus bazele unor continuităţi constituţionale care au durat pînă în 1806 şi care au fost importante pentru curtea sa şi pentru castelele din şi de lîngă oraşul său natal, Praga (de exemplu, castelul Karlstein), contribuind la fondarea Universităţii din Praga, în 1348. Din a doua parte a secolului al XIV-lea şi prima parte a secolului al XV-lea a devenit din ce în ce mai clar faptul că puterea împăratului scădea, în comparaţie cu puterea teritorială princiară. Către sfîrşitul secolului al XV-lea, existau două feluri de adunări în politica germană: adunările imperiale sau Dietele (*Reichstage*), la care participau împăratul, prinţi, capii bisericii, cavaleri independenţi şi reprezentanţi ai oraşelor imperiale, în vederea unor discuţii federale generale privind aspectele interne, şi adunările teritoriale în care prinţul se întîlnea cu reprezentanţii claselor (de obicei) privilegiate într-o formă cooperantă de conducere numită mai tîrziu *Ständestaat*. Aceste diete teritoriale (*Landtage*) erau extrem de importante în obţinerea cooperării grupurilor influente pentru a aproba şi a ridica taxele. Conducerea oraşelor era în general formată dintr-un consiliu orăşenesc oligarhic.

Către 1500 harta politică a Sfîntului Imperiu Roman de Naţiune Germană era complexă, un mozaic de teritorii dinastice şi ecleziastice, cu oraşe libere imperiale şi castele ale

cavalerilor imperiali independenți. Existau șapte principate electorale, în jur de douăzeci și cinci de principate mari și nouăzeci ecleziastice, peste o sută de teritorii deținute de conți și un număr foarte mare de teritorii mai mici, precum și orașe. Cum a spus Du Boulay: „Germania Evului Mediu tîrziu era ca o imensitate de fragmente politice pe care pluteau bucăți mai mari". Aceste teritorii erau supravegheate de împărat. Totuși, împăratul nu era preocupat numai de conducerea teritoriilor din cadrul Imperiului: puterea lor venea, în principal, din posesiile sale dinastice. Dominioanele habsburgilor se întindeau din Țările de Jos, pe care le-au dobîndit prin căsătorie în 1479, pînă în Aragon, Castilia, Italia (Napoli și Sicilia) și Burgundia, pe care le-a moștenit Carol al V-lea (1519-1556). Aceasta va fi nu numai o sursă de putere, ci și o potențială sursă de slăbiciune pentru Imperiu.

În Germania Evului Mediu tîrziu s-au petrecut schimbări în viața culturală și intelectuală. Literatura cavalerească a fost umbrită de producții literare datorate dezvoltării vieții urbane. Minnesängerii au fost înlocuiți de „maeștri cîntăreți" de la oraș (cel mai cunoscut fiind Hans Sachs, un cîrpaci din secolul al XVII-lea din Nürnberg). Dialectul german predominant s-a schimbat către mijlocul secolului al XIV-lea, devenind ceea ce e cunoscut astăzi drept noua limbă germană. Au intrat în vigoare coduri de legi, de exemplu *Sachsenspiegel*, la începutul secolului XIII-lea; mai tîrziu a fost adoptată legea romană, fiind mult diferită de legea germană și de sistemul englezesc al legii comune. Au fost fondate universități care sînt și astăzi centre renumite: în secolele al XIV-lea și al XV-lea, Praga, Viena (1365), Heidelberg (1386), Leipzig (1409), Tübingen (1477) și Wittenberg (1502). Limba de studiu a

Planșa 7. O pagină din Eike von Repgow, *Sachsenspiegel*, incluzînd detalii despre oferirea unui castel drept feudă.

continuat să fie latina, dar literatura națională se dezvolta în paralel cu o nouă clasă de birocrați, avocați și savanți laici, precum și cu vechiul cler. Umanismul german tindea să fie anticlerical și antipapal în orientare și încerca să ofere Bibliei o explicație istorică.

Biserica avea un important statut, politic și economic, dar și intelectual și cultural. Prinții-episcopi aristocrați aveau drepturi proprii, iar regulile ecleziastice puteau fi chiar mai opresive pentru oamenii de rînd decît cele ale feudalilor, pentru că puteau fi impuse pedepse duble. Dar biserica și religia nu pot fi văzute ca o simplă entitate monolită, neatinsă de disensiuni interne. Relațiile cu papalitatea nu erau niciodată lipsite de tensiuni; papa însuși fusese în dificultate în perioada de apogeu a Evului Mediu („captivitatea de tip babilonian" din Avignon din perioada dominării franceze), rolul său și al Consiliilor Generale generînd o controversă în care „conciliatorii", care pretindeau că Consiliile Generale erau superioare papei, au fost în cele din urmă înfrînți. Este greu să opui un umanism vechi de secole unui scolasticism apărut la sfîrșitul Evului Mediu. Personalități, cum ar fi Gabriel Biel, au inițiat curente religioase cum ar fi *devotio moderna* (concentrarea pe viața interioară și căutarea mîntuirii prin fuga de lume) care au contribuit direct la reformă. Existau, de asemenea, o mulțime de tradiții eretice: adepții lui Jan Hus (1369-1415), cunoscuți drept husiți în Boemia, waldensienii în Boemia secolului al XIV-lea, precum și idei discordante, nedefinite, care puteau circula liber. Religia populară era probabil foarte puțin afectată de controversele teologice și scolastice. De-abia acum istoricii au început să facă legătura între experiențele religioase asemănătoare și practicile majorității analfabete a populației, dezbătînd problema creștinării acesteia. Dar este evident că au existat în mentalitatea

populară multe superstiții în încercarea de a controla masele imprevizibile și în cea mai mare parte ostile. Aceste elemente magice au fost încorporate în practicile creștine de către biserica Evului Mediu tîrziu, punîndu-se accentul pe formele rituale exterioare. Frica de viața de după moarte a fost înfățișată în picturile murale care reprezentau diavolii și flăcările iadului, susținută de omniprezența morții, simbolizată de desenele și gravurile artistului din Nürnberg, Albrecht Dürer. Teama de viața de apoi a asigurat controlul bisericii asupra maselor prin efectuarea de munci sau prin donarea de bani. Viața în Evul Mediu tîrziu a rămas pentru majoritatea oamenilor urîtă, violentă și scurtă. Religia și practicile populare ofereau mijloace de a interpreta și de a controla realitatea. În același timp, reprezentanții bisericii instituționalizate, ai clerului erau obiectul ostilității și criticii.

Către 1500 Germania a elaborat un model politic diferit de cel al monarhiilor, mai centralizate, din Anglia și Franța. Istoricii au încercat să explice slăbiciunea monarhiei din Evul Mediu german. Au fost luați în considerare factori, cum ar fi mărimea teritoriului – preluarea controlului central în provincii înainte de epoca modernă – și lipsa de granițe geografice bine delimitate. Acești factori erau probabil mai puțin importanți decît aspectele structurii și ale distribuției puterii. Modelele de reprezentare regională a autorității (în principal în societatea preindustrială) variază în ceea ce privește consecințele sale politice. Clericii celibatari primeau feude care nu puteau fi moștenite; se presupunea că erau mai loiali regelui decît vechii feudali cu aspirații la tron. Dar, în timp ce în Franța, clericii primeau posesii, menținînd puterea centrală, în Germania prinții-episcopi s-au îmbogățit căpătînd puteri considerabile. Regii nu puteau numi duci din alte localități pentru a le oferi feude,

deoarece ar fi fost incapabili să dezvolte baze locale împotriva monarhiei, administrarea provincială efectivă depinzînd mai mult de posesia alodiului decît de feudele deținute de rege. De asemenea sînt importante caracteristicile diferitelor aristocrații din statele europene medievale, cît și natura electivă a regalității germane. E evident că orice explicație a lipsei centralizării politice eficace în Evul Mediu va trebui să se refere la un anumit număr de factori, exceptîndu-i pe cei tradiționali care au legătură cu consecințele învestiturii. Dar, în contextul acestor dezbateri, trebuie amintit faptul că lipsa de centralizare monarhică a Germaniei a pus multe probleme istoricilor din secolele al XIX-lea și al XX-lea – pentru care statul-națiune era unitatea politică de bază – decît pentru contemporani, ale căror experiențe politice erau în principal personale și locale. Dar, pe de altă parte, de ce statele centralizate (statele-națiuni de mai tîrziu) au avut un cadru politic propice de dezvoltare a societății capitaliste și în cele din urmă a societății industriale? (Și în ce măsură e posibil ca ele să fie înlocuite de noi forme ale federalizării economice supranaționale ale capitalismului tîrziu?) Punînd problema în acest mod, modelul politic al Germaniei poate fi încadrat într-un context interpretativ mai larg și nu văzut pur și simplu ca o succesiune de „eșecuri", „distorsiuni" și „întîrzieri". Mai mult, dacă avem în vedere consecințele pe termen lung, dinamismul și vitalitatea vieții intelectuale și urbane a Germaniei din Evul Mediu tîrziu, cu contribuția sa ulterioară la dezvoltarea civilizației occidentale nu ar trebui puse pe un plan secund.

III

CONFESIONALISMUL GERMAN (1500-1648)

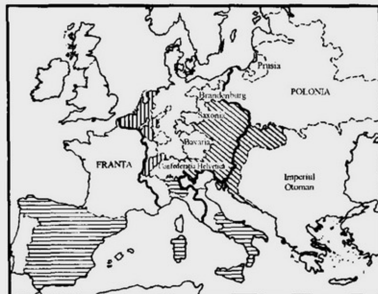
Anumite schimbări care au avut loc în secolele al XV-lea și al XVI-lea fac ca această perioadă să fie un punct important în istoria europeană. (Re)descoperirea Americii în 1492 a deschis drumul către o lume nouă, cu consecințe importante asupra economiei și politicii lumii vechi; „criza Evului Mediu tîrziu" a dus la formarea unei clase fără proprietate, punînd bazele viitorului capitalism; apariția unui sistem de relații între statele europene centralizate în dezvoltare a înlocuit suveranitatea și politica cu caracter local a feudalismului; inventarea tiparului de către Gutenberg a schimbat radical caracterul vieții intelectuale. Reforma inițiată de Martin Luther a zguduit unitatea religioasă și culturală a creștinismului medieval, o dată cu procesul confesionalizării teritoriale susținut de (și susținînd) procesul concomitent al constituirii statelor teritoriale.

Chiar cu toate aceste schimbări majore în istoria europeană, au existat anumite continuități în ceea ce privește Germania. Perioada de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea a fost caracterizată de un separatism teritorial continuu într-un cadru imperial larg. Societatea germană a continuat să fie bazată în principal pe relațiile

feudale agricole. În timp ce economia Angliei se extindea, cea a Germaniei înregistra creşteri mai puţin spectaculoase sau stagna. Iar în ceea ce priveşte elementele modernităţii pe care istoricii le-au căutat în Reformă, existau multe rămăşiţe medievale în gîndirea şi credinţele secolului al XVI-lea.

REFORMA GERMANĂ: ANII DE ÎNCEPUT

Din punct de vedere politic, Sfîntul Imperiu Roman de Naţiune Germană a fost consolidat printr-o serie de reforme. Reichstag-ul era în mod regulat convocat. Acesta avea trei Camere: 7 prinţi electori (Mainz, Köln, Trier, Saxonia, Palatinatul, Brandenburg), ceilalţi conducători princiari (4 arhiepiscopi, 46 de episcopi, 83 de alţi lideri spirituali cum ar fi abaţii, 24 de prinţi şi 145 de conţi şi lorzi) şi reprezentanţi ai celor aproximativ 83 de oraşe imperiale. Un al doilea organ al Imperiului, Kammergericht sau Curtea Imperială de Justiţie, a fost stabilit drept Curte Permanentă de Justiţie compusă din avocaţi, separată de propria Curte a Imperiului. O taxă permanentă a Reich-ului, „pfenigul comun" (*Gemeine Pfennig*) a fost introdusă pentru a sprijini Curtea Imperială de Justiţie. S-au făcut încercări (nu toate reuşite) de a aboli luptele interne şi de a stabili o stare permanentă de pace internă (*Landfrieden*). Graniţele geografice ale Imperiului începeau să devină stabile: în 1499 pacea de la Basel, care a dus la încheierea războiului cu Liga elveţiană, scutită de plătirea taxelor imperiale, a grăbit procesul separării Elveţiei de Imperiu, care începuse în secolul al XIII-lea. La nivelul teritoriilor locale, prinţii şi-au înfiinţat multe Curţi şi administraţii permanente, înregistrîndu-se o creştere a numărului funcţionarilor; ei aveau o anumită putere

„Feude ereditare" ale Austriei şi fiefuri şi posesiuni ale Habsburgilor
Posesiunile spaniole ale Habsburgilor
Posesiunile olandeze şi burgunde ale Habsburgilor
Graniţele Sfîntului Imperiu Roman

Harta 3. Europa în timpul Reformei.

asupra claselor, favorizînd apariţia cămătarilor şi a bancherilor, din care făcea parte şi renumita familie din Augsburg, Fugger.

Dar, în ciuda cristalizării juridice a anumitor modele, această structură a generat tensiuni considerabile. Împăratul Carol al V-lea (1519-1556; mort în 1558) stăpînea mai mult de jumătate din Europa: moştenirea sa se întindea de-a lungul Spaniei şi cuprindea sudul Italiei, Olanda, Belgia şi Burgundia, pe lîngă „dominioanele ereditare" ale habsburgilor (*Erblande*)

din Austria propriu-zisă; o dată cu bătălia de la Mohacs din 1526 fratele mai tînăr al lui Carol, Ferdinand, a adăugat Boemia şi Ungaria la posesiunile habsburgilor. Dar această menţinere a puterii a dus la o epuizare a resurselor politice şi financiare, la datorii (în special către Fugger) şi la eşecul exercitării puterii reale. Însăşi alegerea lui Carol al V-lea ca împărat în 1519, în defavoarea Franţei, a implicat o îndatorare şi mai mare (datoriile mari erau plătite prin împrumuturile luate de la Fugger) şi o capitulare electorală (*Wahlkapitulation*) prin care prinţii electori şi clasele sociale ale Imperiului se situau pe poziţie de egalitate cu împăratul. Mai mult, încercările de a crea un guvern central (*Reichsregiment*) nu au fost încununate de succes: clasele superioare au rezistat la încercările imperiale de a face din el parte a seniorilor curţii, în timp ce împăratul se opunea încercărilor seniorilor de a-l face un organ al guvernării federale. Pe lîngă problemele interne, Carol al V-lea era angajat în lupte pentru hegemonia europeană împotriva Franţei, apărîndu-se periodic de invaziile turcilor în sud-est.

Relaţiile politice din Imperiu şi relaţiile internaţionale schimbătoare din sistemul statal în curs de apariţie în Europa modernă au fost zguduite de Reformă. În 1517 un necunoscut preot şi membru al academiei teologice, pe nume Martin Luther, a scris 95 de teze, criticînd abuzurile bisericii, pe care, se spune, le-a bătut în cuie pe uşa bisericii castelului din Wittenberg, o practică binecunoscută în dezbaterile publice. Acest eveniment, care a fost ultimul dintr-o serie de controverse, care au condus în cele din urmă la o schismă a creştinismului european, marchează în mod convenţional începutul Reformei.

Luther s-a născut la Eisleben, în 1483. Era fiul unui miner prosper care, el însuşi fiu de ţăran, avea aspiraţii înalte pentru fiul său dorind ca acesta să devină avocat. În 1905

Martin Luther a scăpat în mod miraculos de lovitura unui fulger şi atunci s-a hotărît să devină preot. În cursul carierei sale monastice şi academice (în cele din urmă a devenit profesor de teologie la Universitatea Wittenberg), Luther s-a angajat în polemici spirituale intense şi în confruntări erudite privind Scripturile. Doctrina lui Luther se asemăna cu cea a lui Augustin; atît Luther, cît şi Augustin au fost influenţaţi de Sfîntul Pavel. S-au căutat elemente ale gîndirii luterane în umanism, dar umaniştii, ca şi Luther, nu erau de acord în ceea ce priveşte scolastica şi paternalismul înalţilor prelaţi (deşi Luther s-a distanţat de concepţia umanistă prin credinţa sa în puterea lui Dumnezeu şi în neputinţa fiinţelor umane) şi în mişcările religioase cunoscute sub numele de *devotio moderna* şi *via moderna*. În mod clar, Luther accepta curentele epocii; din trăirile sale interioare şi munca sa intelectuală a dezvoltat o sinteză unică, pe care a răspîndit-o cu energie şi pasiune. El nu încerca să se desprindă de biserică, ci să înlăture abuzurile acesteia.

Principalul abuz care a dus la publicarea celor 85 de teze era vînzarea indulgenţelor. Biserica susţinea că mîntuirea poate fi obţinută făcînd fapte bune, incluzînd şi donaţiile, şi pretindea că poate să intervină pentru rudele decedate care suferă din cauza păcatelor lor. Indulgenţele erau vîndute pentru a cumpăra timp în Purgatoriu. Aceasta era o practică obişnuită: însăşi principele lui Luther, principele elector, Frederic „înţeleptul" Saxoniei, strînsese o colecţie considerabilă de relicve sfinte în Wittenberg (se spune că includea părţi din leagănul sfînt, bucăţi din scutece şi resturi ale copiilor măcelăriţi de Irod). Wittenberg a devenit astfel un centru important de pelerinaj, cu indulgenţe de la Roma care erau vîndute pelerinilor. Vînzarea de indulgenţe în 1517 a devenit un subiect controversat. Trimisul papal, Tetzel, contabil al bancherilor Fugger, a fost trimis să

strîngă bani obținuți prin vînzarea de indulgențe. Jumătate din sumele încasate trebuiau să ajungă la Roma (generînd resentimente considerabile în Germania), în timp ce cealaltă jumătate la Fugger, pentru a plăti împrumutul prințului Albert de Brandenburg. Albert încerca să obțină o a treia demnitate episcopală (arhiepiscopatul de Mainz, care deținea vot electoral), dar aceasta era interzisă de legea canonică; banii trebuiau să ajungă în posesia papei. Luther a obiectat; nu numai că era scandalos din punct de vedere social ca săracii să fie exploatați pentru o astfel de cauză, dare nici practica nu era morală din punct de vedere religios: Dumnezeu nu putea fi cumpărat astfel. În opinia lui Luther, numai credința putea fi sursa mîntuirii. În cele 95 de teze, inițial scrise în latină pentru dezbateri academice, dar rapid traduse și răspîndite, Luther a argumentat în mod strălucit, folosind toată arta retoricii și ironia pentru a-și justifica poziția.

În cîteva săptămîni, tezele au fost tipărite și distribuite nu numai în Wittenberg, ci și în Nürnberg, Leipzig, Basel iar mai apoi în toată Europa. Luther a fost convocat la Roma, dar prințul elector Frederic i-a fixat o audiere în Germania. După discuții cu cardinalul Cajetan în Augsburg și Eck în Leipzig, era clar că această controversa nu se va stinge. În 1520 Luther a scris trei lucrări: *Adresă către nobilimea creștină a națiunii germane*; *Captivitatea babiloniană a bisericii* și *Libertatea creștinului*. Papa Leon al X-lea a încercat să-l excomunice pe Luther cu ajutorul Bulei papale *Exsurge Domine*, pe care Luther a ars-o. O a doua Bulă, în 1521, *Decet Romanorum*, a dus la excomunicarea lui Luther. În 1521 șefii de stat ai națiunii germane au fost convocați la o Dietă imperială în Worms, pentru a discuta cu noul împărat, Carol al V-lea. Luther a fost chemat să se justifice. După un interogatoriu agonizant, Luther și-a menținut poziția. Întorcîndu-se acasă, a fost răpit de oamenii lui Frederic și dus în custodie la castelul Wartburg. Aici a petrecut un an productiv scriind imnuri (*Ein feste burg ist unser Gott*; dacă vizitezi castelul Wartburg, poți observa ceea ce înseamnă o „fortăreață adevărată") și traducînd Noul Testament din Biblie în limba germană. Importanța acestuia din urmă este enormă. Luther era de părere că traducerea trebuie să fie făcută în limba „maternă pe înțelesul tuturor"; traducerea sa a servit la standardizarea limbii germane scrise, rezultînd o limbă elevată ce domina diferențele regionale de dialect. Problemele lingvistice erau desigur mai puțin importante pentru Luther decît scopul său principal: să aducă Cuvîntul tuturor, într-o limbă pe care poporul german să fie capabil s-o înțeleagă.

Care erau principalele idei ale concepției lui Luther? În primul rînd, importanța acordată conceptului de „justificare prin credință". Mîntuirea nu putea fi dobîndită prin fapte bune; mai degrabă, ea era oferită de Dumnezeu și folosită de oameni ca sens al „unei noi nașteri". Aceasta a dus mai tîrziu la punerea aceentului pe o grijă interioară a stării spirituale. În al doilea rînd, importante erau Scripturile ca bază a autorității (nu papa, nici Consiliile Generale) și înțelegerea personală a Bibliei. Astfel rolul clerului s-a schimbat: din intermediar între om și Dumnezeu, îndeplinind ritualurile și sacramentele cu o eficacitate automată, acesta a devenit predicator al Cuvîntului Domnului, răspîndind învățăturile celor care nu puteau să citească Biblia. Accentul pus pe experiența individuală a mîntuirii și pe interpretarea Scripturii a dus la concepții de genul „fiecare om e un călugăr" și „preoții aparțin tuturor credincioșilor". În contrast cu credința catolică medievală într-o viață sfîntă depinzînd de apartenența la cler, luteranii credeau că munca în această lume însemna, de asemenea, a face voia lui Dumnezeu (preoții nu mai trebuiau să fie celibatari, iar Luther

însuşi s-a căsătorit.) Teologia luterană părea să promoveze un anumit individualism şi o egalitate spirituală (dacă nu seculară) a credincioşilor. Ideile lui Luther erau totuşi departe de a fi strict logice şi consistente şi au generat diverse interpretări ale unor indivizi care şi-au făcut cunoscute propriile versiuni despre cuvîntul Domnului, aşa cum apare în *Biblie*.

Receptarea ideilor lui Luther a fost influenţată de un număr de factori. Pe de o parte, împăratul Carol al V-lea a privit disensiunile religioase din cadrul Imperiului ca pe una din numeroasele sale probleme. În plus, faţă de interesele sale în Spania şi Italia, Carol al V-lea s-a confruntat cu ameninţarea turcească. Împăratul îşi petrecea o mare parte de timp în afara Germaniei, unde lipsa unei intervenţii decisive permitea apariţia a numeroase dispute. Răspîndirea ideilor luterane în diferite grupuri a fost cauzată de mulţi factori. Unul dintre aceştia a fost apariţia tiparului: în timp ce în 1518 numai 150 de cărţi au fost publicate în Germania, în 1524 numărul a crescut la aproape 1.000. Luther însuşi a fost un mare polemist şi popularizator al lucrărilor sale, ajungînd să scrie o lucrare la două săptămîni. Nu numai pamflete, ci şi desenele şi foile ilustrate puteau fi folosite pentru a transmite mesajul său, ca, de exemplu, seria ilustrînd contrastele dintre Crist şi Anticrist, papa fiind identificat cu Anticristul. Majoritatea populaţiei era analfabetă, transmiterea orală şi predicile populare erau extrem de importante; de asemenea, numărul mare de comercianţi ambulanţi şi meşteşugari a contribuind la răspîndirea ideilor luterane. La aceasta s-a adăugat şi agitaţia economică şi socială a unei perioade de creştere a populaţiei şi de epuizare treptată a resurselor, precum şi conflictele politice dintre cavaleri, prinţi, oraşe şi împărat. Anticlericalismul şi antipapalismul au influenţat receptarea ideilor lui Luther, a căror importanţă teologică a fost înţeleasă de foarte puţini. Dar efervescenţa religioasă pe care a produs-o luteranismul a dus la mişcări în numeroase oraşe, pe tot cuprinsul Germaniei; se cerea reforma clerului, cît şi reforma vieţii religioase şi sociale. Aceste mişcări s-au extins destul de mult în anii 1521-1524, culminînd cu o răscoală socială şi politică. Înaintea apariţiei conceptului de „protestantism", reformei i s-au adăugat vechi probleme, afectînd dezvoltarea ideilor şi acţiunilor.

RĂZBOIUL ŢĂRANILOR GERMANI

În 1524-1526 au avut loc revolte ale ţăranilor şi oamenilor simpli din sud-vestul pînă în nord-estul Germaniei. Cunoscută ca „războiul ţăranilor" sau „revoluţia omului simplu", această ridicare a maselor a fost subiectul unei ample dezbateri istorice. După Friedrich Engels, istoricii marxişti au considerat-o o revoluţie burgheză timpurie (în lipsa unei burghezii mature), în timp ce istoricii liberali s-au axat pe importanţa relativă a factorilor economici, politici şi ideologici.

Începutul a constat într-o serie de răscoale: rebeliunea condusă de Piper von Niklashausen în 1476 (suprimată de episcopul de Würzburg); răscoalele numite *Bundschuh* din 1493 şi 1502, 1513 şi 1517; revolta lui Conrad din 1514; un val de rebeliuni ţărăneşti în 1513-1517. În 1524 agitaţia a început în partea de sud a regiunii Pădurea Neagră şi în zona Lacului Constanz; în cursul anului 1525 ea s-a răspîndit în Suabia de Sus, de-a lungul Dunării, în Franconia, Thuringia şi Saxonia, cu

Passional Christi und Antichristi.

Planşa 8. „Crist pasional şi Anticrist", cu sculpturi în lemn de Lukas Cranach cel Bătrîn. Aceasta este o parte a unei serii de tipărituri datînd din perioada Reformei, care îi compară pe Crist şi pe Anticrist, papa – cu toată pompa şi ceremonia – fiind identificat cu Anticristul.

o revoltă izolată în Prusia de Est. În aprilie 1525, în jur de 300.000 de ţărani erau înarmaţi – o proporţie de mărime considerabilă la o populaţie totală de probabil 16 milioane. Armatele de ţărani (între 2.000 şi 15.000) erau bine organizate, unele sub comanda nobililor ca, de exemplu, Götz von Berlichingen. Ele au repurtat succese iniţiale în sud-vestul Germaniei, pe de o parte datorită surprizei, fricii şi capitulării rapide din partea

autorităţilor, iar pe de altă datorită faptului că armata prinţilor şvabi era în Italia, luptînd alături de împăratul Carol al V-lea împotriva lui Francisc I al Franţei. După o victorie decisivă a lui Carol al V-lea, prinţii s-au întors acasă. Organizarea superioară şi capacitatea de comunicare între localităţi a ajutat la suprimarea răscoalelor ţărăneşti. În jur de 100.000 de ţărani au fost ucişi şi mult mai mulţi mutilaţi.

Unii din liderii ţăranilor erau artizani, provenind din straturile de jos ale populaţiei urbane. Nu au fost membrii păturilor celor mai sărace care s-au revoltat, ci mai degrabă ţăranii avuţi au fost cei care au condus revoltele. La bază au stat cauze politice şi economice: presiunea privind exploatarea pămîntului şi a resurselor, diferenţierea şi certurile din comunităţile ţăranilor, încercările stăpînilor de a creşte taxele şi rentele şi stăpînirea politică asupra comunităţilor de ţărani (*Gemeinde*). De asemenea de o importanţă majoră au fost elementul religios şi punerea la îndoială a lor prin intermediul lui Luther, inclusă în ceea ce se numea „lege divină". Influenţa Reformei a fost evidentă în cele „Douăsprezece Articole ale Ţăranilor Şvabi", lege adoptată de Parlamentul Ţăranilor de la Memmingen, în martie 1525. Primul din aceste articole a cerut dreptul comunităţii de a-şi alege propriul pastor care să predice Evanghelia. Articolele ulterioare cuprindeau o mulţime de cereri în legătură cu serviciile legate de muncă, arende, rente, folosirea resurselor, pedepsirea crimelor ş.a. Al doisprezecelea articol concluziona că „totul ar trebui să fie organizat conform Scripturii", care era consultată pentru acest scop.

Existau diferenţe de program între diferitele zone. Şvabii erau relativ moderaţi. În Franconia, ţăranii au atacat privilegiile nobililor şi ale clerului, pe lîngă cererea abolirii taxelor feudale şi au cîştigat drept aliaţi pe orăşenii din Rothenburg-ob-der-

Tauber; turnurile asediate ale catedralei Chapter din Würzburg au fost, în cele din urmă, salvate prin intervenția prinților. În Thuringia, în mai 1525, Thomas Müntzer înființase o teocrație egalitară cu un program radical: dar alianța țăranilor, orășenilor și minerilor a fost suprimată cu brutalitate și Müntzer a fost executat. Încercările țărănești din regiunea Rinului Superior de a negocia o pace au fost lipsite de succes și țăranii au fost măcelăriți. Guvernele orașelor libere imperiale din sudul Germaniei au putut menține ordinea, în timp ce orașele teritoriale din nord au cunoscut o mare agitație. Pe domeniile Salzburg și Habsburg a avut loc ultima revoltă sub conducerea lui Michael Gaismair din Tirol, care în 1526 a proiectat Constituția tiroleză pentru o republică bazată pe un egalitarism creștin.

Țăranii și orășenii obișnuiți care au participat la răscoale au dorit o schimbare socială și economică, bazată pe noțiunile de lege divină fondată pe Biblie: ei susțineau o viziune bazată pe Scriptură a unei ordini laice. Aceasta nu era nici o mișcare medievală utopică, nici o simplă rebeliune împotriva abuzurilor sistemului existent, ci mai degrabă o revoluție socială eșuată. Una din consecințele eșecului a fost o creștere a puterilor conducătorilor teritoriali. Este evident că Reforma a jucat un rol important în războiului țăranilor; acesta din urmă, la rîndul său, a contribuit la devierea cursului Reformei. Luther însuși i-a criticat inițial atît pe țărani, cît și pe prinți, în *Prevenirea păcii* din aprilie 1525; predicînd la sud de Harz, unde era cît pe ce să fie ucis, Luther a scris incendiara sa diatribă *Împotriva jefuirii și uciderii maselor de țărani*. Aceasta a încheiat reforma luterană, care se adresa în mod egal tuturor claselor sociale: Luther a folosit Scripturile pentru a-și fundamenta propriile judecăți sociale în favoarea unei ordini lumești susținută de ascultarea

autorității laice. Din acest punct de vedere, formele egalitare ale Reformei vor rămîne în mare parte sectare, în opoziție cu Reforma princiară a lui Luther.

EVOLUȚIA REFORMEI GERMANE

Unii prinți au adoptat Reforma din motive politice și economice, cît și religioase: ei nu erau împotriva taxelor papale, nici împotriva secularizării proprietăților bisericii (deși mulți au cîștigat mult mai puțin decît s-a spus adesea). Către 1528, conducătorii luterani i-au inclus pe Albert de Hohenzollern din Prusia, landgraful Filip de Hessa, margraful de Brandenburg-Ansbach, contele Albert de Mansfeld, ducele de Schleswig și ducele Ernest de Brunswick-Lüneburg. Avînd în vedere rivalitățile dinastice între casele de Hohenzollern și Wettin, Saxonia *s-a transformat într-un centru important al Reformei*. În unele locuri, nobilii și clasele sociale au fost cei care au influențat mersul Reformei cărora li s-au opus prinții, în special cei din landurile Habsburg și Wittelsbach. Multe orașe au acceptat rapid Reforma (Erfurt, Zwickau, Magdeburg, Nürnberg, Bremen, orașul elvețian Zürich, Strasbourg, Frankfurt și în 1534, Augsburg). La începutul anului 1530, în jur de două treimi din orașele imperiale și-au arătat loialitatea față de principiile evanghelice. Existau diferende în cadrul reformei urbane în legătură cu condițiile locale. În Nürnberg, de exemplu, presiunea populară a influențat Consiliul orășenesc să accepte Reforma, dar dependența de comerțul pe distanțe mari i-a determinat pe orășeni să ceară bunăvoința împăratului și a prinților catolici din apropiere, astfel încît Nürnberg nu a mers atît de departe încît să se alăture Ligii Protestante conduse de Filip de Hessa. O Reformă

moderată între zidurile oraşului a permis Consiliului de a numi predicatori, menţinînd o atitudine conciliantă faţă de puterile catolice importante din afara oraşului. Alte oraşe au adoptat o reformă mai radicală. Extrem de violente au fost evenimentele din Münster. În 1534 anabaptistul Johann von Leiden a devenit dictator într-o teocraţie caracterizată de posesia comună a proprietăţii, poligamie şi teroare. Un asediu s-a sfîrşit cu înfrîngerea anabaptiştilor şi cu un masacru plănuit de prinţi. Mai tîrziu, această sectă a devenit pacifistă şi chietistă, o formă apolitică de comunitate religioasă. În oraşul elveţian Zürich, o Reformă religioasă şi socială radicală a fost influenţată de Zwingli, care nu era de acord cu Luther în legătură cu unele puncte de vedere, incluzînd interpretarea sintagmei euharistice „acesta este trupul meu", conducînd la noţiunea de comuniune ca serviciu memorial simbolic, în contrast cu concepţia luterană. La Geneva, francezul Jean Calvin (1509-1564) a dezvoltat un sistem teologic raţional, logic. Calvinismul a constituit o a doua Reformă, pentru a completa ceea ce a fost perceput ca o reformă parţial eficace în timpul primei generaţii de reformanţi. În timp ce existau curente teologice diferite în cadrul calvinismului, acesta a fost considerat distinct faţă de luteranism, în ceea ce priveşte noţiunea de predestinare. În opinia lui Calvin, nu numai că mîntuirea nu putea fi dobîndită prin fapte bune (aşa cum susţineau catolicii), dar ea nu putea fi dobîndită nici prin credinţă (punctul de vedere luteranist). Mai degrabă, Dumnezeu i-a *predestinat* fiecărui individ să fie sau unul din cei aleşi (mîntuiţi), sau unul din cei damnaţi; muritorii nu puteau face nimic pentru a-şi influenţa destinul predeterminat. Comunităţile religioase calviniste s-au caracterizat printr-o disciplină socială extremă; conduita individuală, departe de a fi fatalistă (după cum ar sugera în mod logic doctrina predestinării) a însemnat disciplină

de sine, consecinţa psihologică a căutării continue a unui semn divin. Diferenţele teologice şi dezbaterile dintre protestanţii de diferite convingeri se vor înmulţi ulterior.

Termenul de „protestant" provine de la aşa-numitul „protest din Speyer" din 1529, îndreptat împotriva Edictului din Worms care îi scotea în afara legii pe adepţii lui Luther (astăzi încă se mai face distincţia între adepţii confesiunilor evanghelică şi reformată, în timp ce în Anglia – unde reforma naţională a reuşit să combine elemente ale ambelor tradiţii într-un compromis pragmatic, tipic pentru perioada elisabetană – tendinţa este de a adopta termenul unitar de protestant, pentru a include atît variante sectare tîrzii, cît şi pe membrii bisericii instituite). Însă Luther şi urmaşii săi nu doreau să provoace o ruptură ireversibilă în cadrul creştinismului, ci doar să curețe biserica de ceea ce ei considerau a fi abuzuri eretice de doctrină şi practică. Încercări repetate au avut loc pentru a ajunge la o înţelegere. La Dieta de la Augsburg din 1530 – la care Luther, alungat din Imperiu, nu a putut participa – Filip Melanchthon, tot de la Wittenberg a iniţiat aşa-numita „Confesiune de la Augsburg", un document ironic care făcea multe concesii catolicilor. Omisiunile sale i-au supărat pe reformaţii elveţieni, însă documentul a fost semnat de conducătorii protestanţi prezenţi şi, cu toate ambiguităţile sale, a rămas baza credinţei luterane. Dieta de la Augsburg (1530) a avut loc într-un moment în care oportunităţile de reconciliere încă păreau deschise; dar o serie de interpretări greşite şi intransigenţa au dus la o adîncire a disputelor. Chestiunile religioase au fost complicate de politica imperială, în contextul încercărilor lui Carol al V-lea de a-l avea pe fratele său Ferdinand, ales rege al Germaniei, stîrnind temeri din partea unor catolici importanţi, cum ar fi familia Wittelsbach din Bavaria, că habsburgii vroiau să transforme

coroana imperială în ceva ereditar. În parte, ca răspuns la alegerea anticipată a lui Ferdinand, care a fost realizată în cele din urmă în ianuarie 1531, Liga de la Schmalkalden a fost înființată în februarie 1531, ca o forță de apărare militară a protestanților, inițial formată din șase prinți și zece orașe, ulterior alăturîndu-i-se majoritatea statelor protestante.

Au fost făcute încercări continue de a se ajunge la un acord între catolici și protestanți. Din 1532 împăratul a fost preocupat de lupta cu turcii și de interesele habsburgilor în sudul Europei. Dar, în perioada 1539-1540, el și-a îndreptat atenția din nou către Germania. La Dieta din Regensburg (1541), unde nu s-a ajuns la nici un rezultat, a devenit clar că ruptura era definitivă și că doctrina luterană, care presupunea supunere față de autoritate a fost reformulată, aceasta însemnînd ascultarea de prințul teritorial sau de conducătorul local, și nu de împărat. În ciuda ajutorului prinților protestanți în conflictul cu Franța (după concesiile din Dieta de la Speyer din 1544), împăratul a decis ca războiul împotriva ereticilor din Germania să fie sprijinit de trupele papale. La cîteva luni după moartea lui Luther, în 1546, a început războiul schmalkaldic, în cursul căruia împăratul a reușit să captureze Wittenberg și aproape că a dezgropat trupul lui Luther din mormîntul său de la Wittenberg. Dar puterea lui Carol al V-lea era slăbită de conflictele cu papa și, în contextul divizărilor dintre catolici, a promulgat Interimatul de la Augsburg din 1548, relativ moderat. Acesta nu i-a liniștit nici pe catolici, nici pe protestanți și tulburările militare și politice au continuat, accentuate de planurile imperiale pentru o succesiune divizată (între ramurile spaniole și austriece ale familiei Habsburg) și de implicarea franceză, o dată cu opoziția prinților împotriva împăratului. În 1552 tratatul de la Passau a consfințit renunțarea la ambițiile imperiale constituționale și religioase. S-a acceptat ca transferurile sau domeniile proprietății ecleziastice și schimbările în practica religioasă să nu fie revocate și nici să fie făcute cereri pentru restituire. În final, prin conștientizarea faptului că exista un impas politic real și că nici catolicismul, nici protestantismul nu erau pe punctul de a dispărea, s-a ajuns la o înțelegere în Dieta de la Augsburg, în 1555.

Pacea de la Augsburg din 1555 s-a dorit a fi un mijloc de a pune capăt tulburărilor politice interne prin conservarea pozițiilor catolicilor și luteranilor. Totuși, nu s-au luat în calcul toate variantele protestantismului, altele decît luteranismul; aceasta a eșuat în dezbaterea privind adepții lui Zwingli, precum și o serie de secte și nu a prevăzut problemele care vor apărea prin înflorirea calvinismului ca o versiune mai puternică a protestantismului. S-a acceptat ca prinții să aibă puterea de a alege confesiunea religioasă a teritoriilor lor, dar să nu se implice în activități misionare în alte teritorii sau în protejarea teritoriilor de aceeași confesiune din alte părți. Cine renunța la o confesiune religioasă a unui teritoriu dat trebuia să emigreze; numai orașele puteau să încorporeze minorități religioase. Libertatea religiei însemna astfel libertatea mai degrabă a teritoriului decît a individului: era libertatea prințului de a alege confesiunea religioasă a teritoriului său, mai tîrziu cunoscută sub numele de *cuius regio, eius religio*. Acesta era rezultatul luptei care începuse pentru credință, pentru o relație directă cu Dumnezeu și pentru libertatea conștiinței individuale. Bisericile teritoriale autoritare, departe de a confirma baza scripturală a religiei, mai degrabă au păstrat cu sfințenie rolul determinării politice a doctrinei. Prin distrugerea unității culturale a Germaniei medievale, fragmentată politic, s-au pus bazele modelului de teritorializare a politicii germane.

Pacea de la Augsburg a lăsat un număr de probleme nerezolvate: nu numai chestiunea calvinismului şi a sectelor, ci şi răspunsul la întrebarea cine alege confesiunea oraşelor. Existau încă probleme legate de „prezervarea ecleziastică", care a ajutat la supravieţuirea catolicismului prin asigurarea că va exista un succesor ortodox pentru orice arhiepiscop, episcop sau abate convertit la protestantism. Mai mult, la sfîrşitul secolului al XVI-lea un nou tip de catolicism contra reformei a căutat să reconvertească protestanţii. În perioada confesionalismului, diferenţele dintre protestanţi şi catolici erau comparabile (fără a forţa termenii) cu bătălia ideologică dintre democraţia vestică şi comunismul sovietic în timpul războiului rece din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Merită să ne oprim asupra implicaţiilor pe termen lung ale Reformei. În Reformă s-au aflat rădăcinile multor dezvoltări ulterioare: capitalismul modern, individualismul, ştiinţa, laicizarea şi „demistificarea" lumii, precum şi aspectele variate ale politicii moderne. E posibil ca multe dezbateri să fi avut loc în legătură cu acestea: o mulţime de schimburi reciproce au avut loc şi a izola una ca pe un caz unic înseamna să simplifici lucrurile. Dar unele conexiuni ce se pot face prezintă un interes deosebit.

Într-un faimos eseu, *Etica protestantă şi spiritului capitalismului* (publicat în 1904-1905), sociologul german Max Weber a căutat să puncteze afinităţile culturale dintre ascetismul laic protestant şi ethosul raţional al capitalismului burghez, cu reinvestirea profiturilor (mai degrabă decît cu hedonismul societăţii capitaliste). Distincţiile fine dintre etica muncii a catolicismului, luteranismului şi calvinismului trasate în eseul lui Weber – care mai degrabă a evidenţiat afinităţi culturale, decît legături cauzale - au provocat o controversă ulterioară. Încercările de a combate analiza lui Weber prin exemple privitoare la lipsa de corelare dintre protestantism şi dezvoltarea capitalismului eşuează, recunoscîndu-se subtilitatea metodei sociologului german; în alte lucrări (de ex.: *Istoria economică generală*) Weber a elucidat alţi factori decît cei pur culturali. Istoricii materialişti au văzut legăturile în direcţia opusă: cei angajaţi în activităţi de tip capitalist găseau că orientările protestante vorbeau despre condiţia lor (pentru a a folosi o expresie a quakerilor). O analiză detaliată a oricărei situaţii istorice dezvăluie complexitatea considerabilă a relaţiilor dintre orientarea religioasă şi acţiunea economică. În unele cazuri, persecuţia politică pentru credinţa religioasă a forţat comunităţile religioase minoritare să se implice în anumite tipuri de activitate economică. În alte cazuri, apartenenţa la o anumită clasă socială i-a determinat pe indivizi să adopte modelele culturale, stilul de viaţă şi practicile religioase ale clasei respective. Generalizările simple trebuie privite cu mare flexibilitate, recunoscînd faptul că această corelare nu implică cauzalitate.

Au fost făcute conexiuni între protestantism şi politică. Generalizarea care predomină în cazul german este, de asemenea, şi cel mai greu de susţinut: concepţia conform căreia doctrina luterană a supunerii către autoritate a generat o atitudine apolitică din partea subiecţilor, în contrast cu doctrina calvinistă a rezistenţei legitime la domnia seculară. De fapt, teologia poate fi – şi a şi fost – interpretată din perspectiva circumstanţelor, pentru a genera multe modele diferite, de atitudine şi activitate politică, în limitele relativ largi, stabilite de credinţele religioase. Mai interesante sînt conexiunile dintre modelele de *organizare* religioasă şi politică, cît şi modelele relaţiei biserică–stat. Din nou, Max Weber a fost cel care, într-o lucrare despre secte, a sugerat că egalitarismul bisericilor şi sectelor

congreționale timpurii a jucat un rol important în originile democrației liberale, în special în America secolului al XVII-lea. Fără îndoială, de importanță majoră totuși este legătura dintre confesionalism și edificarea statului, cu diferențe interesante între consecințele reformelor engleze și germane.

Aceste diferențe constau mai puțin în interpretările mai vechi ale credinței (care accentuează presupusul chietism și pasivitate a luteranismului german) și mai mult în diferențele dintre structura politică și organizare. În Anglia, o reformă națională a servit simultan la îmbunătățirea statutului monarhiei naționale, într-un stat unitar și la întărirea poziției, din punct de vedere economic, cultural și politic, a claselor de proprietari de terenuri, care beneficiau de bogăția bisericii și aveau puteri datorate patronajului acesteia. În teritoriile germane, situația a variat mult de la o zonă la alta. În unele state, cum ar fi Württemberg, după Reformă, biserica a reușit pînă la un punct să-și mențină bogăția și puterea, contrastînd cu mitul bisericii statale teritoriale, slabă și servilă; în alte zone, biserica a fost mai puțin norocoasă. Numai sinteza unui mare număr de studii locale va ajuta la elucidarea diferiților factori implicați aici. Este clar, în orice caz, că a existat o relație strînsă între procesele de confesionalizare și de edificare statală la nivel teritorial din Germania. Studiile regionale, cum ar fi cele despre Lippe și Lemgo ale lui Heinz Schilling, au arătat diferențe și chiar răsturnări complete ale contrastelor presupuse dintre bisericile de stat luterane, servile, și burghezia calvinistă rebelă. Se pare că mai puțin *conținutul* sistemului de credințe și mai mult *forma* politică a ereziei corespunzătoare a influențat procesele definirii de sine și ale demarcării cultural-politice. Schilling a sugerat că monopolizarea teritorială a bisericii în timpul Reformei germane a fost o condiție pentru monopolurile militare și financiare de mai tîrziu, despre care a vorbit Nobert Elias.

O generalizare care poate fi făcută în legătură cu reforma germană este că ea nu a stimulat unitatea statală. Imperiul a fost împărțit politic, împăratul catolic trebuind să recunoască lipsa de unitate religioasă. Confesionalizarea a fost un factor important în dezvoltarea statelor teritoriale în Germania modernă timpurie. Ea a jucat un rol important în conflictele politice și militare ale secolului după 1555, care, la rîndul lor, au stimulat dezvoltarea armatei și a birocrației. Diferențele religioase au devenit tot mai puțin importante ca factori politici în conflictele din Războiul de Treizeci de Ani și au fost îndepărtate în calitate de factor politic în timpul conflictelor politice de după 1648. Deoarece religia a fost un motiv de conflict politic în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, acesta s-a produs mai degrabă *în interior*, decît *între* state. Totuși, edificarea statală a progresat dincolo de stadiul inițial al legitimării socio-religioase.

GERMANIA ÎN PERIOADA CONTRA-REFORMEI

Catolicii nu au acceptat *statu quo*-ul din 1555. După Consiliul de la Trente (1545-1563), un nou catolicism a încercat să recîștige terenul pierdut. „Societatea lui Iisus" sau Iezuiții (fondată de spaniolul Ignatius de Loyola) a continuat o campanie viguroasă în Germania, făcîndu-și prozeliți atît în școli, seminarii și universități, cît și la Curte. Ordinul Capucinilor, fondat la Viena, era la fel de puternic. Atît Austria, cît și Bavaria erau centre energice ale Contra-Reformei, care încercau să suprime oficial tendințele reformiste ale membrilor nobilimii germane din sudul Germaniei și din Austria. Mișcarea protestantistă nu era unită, cu diferențe de dezvoltare în ceea ce

s-a numit a doua Reformă. Calvinismul, în special, a devenit mai important la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, prin convertirea Palatinatului, mai tîrziu incluzînd şi pe conducătorii din Brandenburg şi Hessa-Kassel. În Strasbourg, Martin Bucer a iniţiat o formă distinctă de reformă, în timp ce în altă parte au continuat să existe diferenţe între credinţele luterane, melanchtoniene şi alte confesiuni.

În toate teritoriile, indiferent de religie, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, religia a fost un instrument de demarcaţie culturală şi un control al conduitei individuale. Existau măsuri privind asistenţa publică, în domenii cum ar fi educaţia şi îngrijirea săracilor şi de infiltrare a disciplinei sociale, de reducerea ilegalităţii şi de echilibrare a relaţiilor dintre sexe. Disciplina impusă de biserici şi vizitele făcute acasă de către membrii clerului erau, evident, mijloace eficace de control social. Diferenţele religioase au promovat iniţiative educaţionale, ca, de exemplu, înfiinţarea de noi universităţi. Ingolstadt, situată la aproximativ 50 de mile la nord de capitala Bavariei, München, a fost o instituţie iezuită importantă. Universităţile din Marburg (1529), Königsberg (1544) şi altele erau protestante; Würzburg, Salzburg erau înfiinţate ca o replică la universităţile catolice. Aceste instituţii pregăteau atît birocraţi pentru administraţiile de stat, cît şi preoţi, teologi şi profesori. În timp ce Reforma a promovat, fără îndoială, învăţămîntul primar, ea a dus la răspîndirea alfabetizării în masă.

Economia şi societatea au evoluat diferit în Germania secolului al XVI-lea. A avut loc, de asemenea, o expansiune generală a economiei europene. Cucerirea Americii a însemnat nu numai un aflux de metale preţioase (în special argint), ci şi un schimb de relaţii economice internaţionale. A avut loc o reorientare a comerţului european spre coasta Atlanticului, cu afirmarea Angliei ca putere navală şi înflorirea regatelor Spaniei şi Franţei. S-a produs o diversificare a economiei Europei, cu deosebiri între suprafeţe mai dezvoltate şi mai puţin dezvoltate, între centru şi periferie. În Germania, unele oraşe de la Marea Baltică, precum şi cele situate pe rutele comerciale interne de pe uscat au început să scadă în importanţă. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea multe din ele au început să dispară. Declinul unora a fost, în parte, de natură economică sau politică. Preţul crescut al grînelor a dus la îmbunătăţirea statutului nobilimii agrare cu contribuţia manufacturierilor şi a comercianţilor urbani. În teritoriile coloniale din est, mulţi nobili puteau cumpăra ţărani şi chiar sate întregi, numindu-se stăpîni peste domenii. Oraşele pierdeau teren în faţa prinţilor teritoriali, în special în zonele din vestul şi sud-vestul Germaniei. După statutul internaţional economic, politic, cultural şi intelectual de care s-au bucurat în ultima perioadă a Evului Mediu, multe oraşe germane au decăzut în provincialism, în partea a doua a secolului al XVI-lea. Existau desigur şi excepţii, cum ar fi oraşul comercial Hamburg.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea, extinderea teritorială a populaţiei germane a ajuns la sfîrşit. Anul 1590 a fost o perioadă de recesiune, urmată de o revigorare a economiei europene în 1610 şi 1620. La sfîrşitul secolului al XVI-lea, tensiunile sociale şi politice s-au concretizat în revolte ţărăneşti şi agitaţii în oraşe. La începutul secolului al XVI-lea, un război în Europa era iminent. Armatele şi-au sporit efectivele şi au fost construite ziduri şi oraşe protectoare. Mannheim a fost ridicat ca fortăreaţă princiară în 1606. La începutul secolului al XVII-lea o răcire bruscă a climei a dus la o scădere a recoltelor, perioadă numită „mica epocă glaciară", ilustrată de peisajul hibernal al

Der Jüdische Kipper und Auffwechßler.

Planşa 9. „Tăietorul şi cămătarul evreu". O foaie criticînd presupusa avariţie a evreului, într-o perioadă grea din punct de vedere economic. *Kippen* însemna tăierea marginilor monezilor şi folosirea resturilor pentru a face alte monezi. În cele din urmă, monedele trebuiau să fie mai mult cîntărite decît numărate; 144 de pfeningi de mărime normală reprezentau o liră.

picturilor lui Breughel. Atît foametea, mizeria, infanticidul, cît şi pogromurile împotriva evreilor erau lucruri obişnuite. Tensiunile sociale au dus, de asemenea, la „vînătoarea de vrăjitoare" în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Femeile erau considerate vinovate de toate relele: furt, eşecul recoltelor, boli ale animalelor sau ale oamenilor. Ştiinţa combina astronomia lui Tycho Brahe şi a lui Johannes Kepler (de la Curtea Imperială din Praga) cu practicile alchimiste. Aşa-numitul „modernism" al perioadei Reformei este pus sub semnul întrebării de istoricii secolului al XX-lea.

RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI

Istoricii au dezbătut chestiunea referitoare la existenţa unei crize generale a secolului al XVII-lea. La mijlocul secolului al XVII-lea a existat un val de tensiuni într-un număr de state europene, incluzînd revolte, revoluţii şi războaie civile, cum ar fi Fronda franceză şi Revoluţia engleză. Revoltele aristocrate şi provinciale împotriva conducătorilor statului centralizat erau larg răspîndite. Chiar dacă nu există nici o explicaţie plauzibilă, anumite trăsături comune pot fi observate. Revoltele aveau adesea drept cauze procesele de dezvoltare statală – în special, înflorirea birocraţiilor centrale, care puneau stăpînire pe autonomia guvernării locale – şi concurenţa între statele europene, care necesita menţinerea armatelor şi, implicit, o creştere a dărilor către stat. Revendicările provinciilor şi a reprezentanţilor lor din clasa aristocratică au provocat adesea rebeliuni.

În situaţia complexă a în care se află Germania, criza generală s-a reflectat în mod diferit. O serie de tensiuni atît în

cadrul Sfîntului Imperiu Roman, cît şi între statele Europei au generat o serie de conflicte în perioada 1618-1648, cunoscute sub numele de „Războiul de Treizeci de Ani". Aceste conflicte au implicat separări confesionale în cadrul Imperiului, revolte ale claselor provinciale împotriva puterii imperiale, conflicte interstatale în Germania. Forţele care s-au confruntat au opus Spania Olandei, Suedia Poloniei şi Franţa dinastiei habsburgice. În cei treizeci de ani de luptă, economia germană a fost profund afectată, iar tratatul din 1648 a avut consecinţe pe termen lung pentru istoria Germaniei.

Cauzele Războiului de Treizeci de Ani au fost problemele nerezolvate de Pacea de la Augsburg (nerecunoaşterea calvinismului, „rezervarea ecleziastică"), modelul dezvoltărilor ulterioare. Conflictele au continuat, cum ar fi, de exemplu războiul din Köln din 1583-1588, care a oprit cu succes expansiunea protestantismului. Acesta era important în cazul oraşului Köln, din moment ce a împiedicat transformarea unui vot electoral catolic într-unul protestant, care ar fi deschis posibilitatea alegerii unui împărat protestant. Partidele se formaseră pe baze politico-religioase şi, deşi asupra unor anumite probleme – cum ar fi, pericolul ameninţării turceşti – prinţii puteau să treacă peste diferenţele confesionale, instituţiile Imperiului se prăbuşeau. După moartea lui Carol al V-lea, împăraţii habsburgi au fost preocupaţi mai mult de problemele interne şi dinastice, decît de treburile Imperiului, asupra cărora pierduseră pînă la un anumit punct controlul, în perioada confesionalismului. Dieta imperială din 1608 s-a dizolvat, fără să voteze taxe în legătură cu războiul turcesc şi fără să rezolve problemele religioase, iar protestanţii au părăsit-o formînd Uniunea Protestantă. În următorul an s-a format Liga Catolică, condusă de Maximilian de Bavaria, de religie iezuită. De acum înainte

*Plan*şa 10. O descriere completă a exorcismului şi a metodelor de a trata cu o vrăjitoare şi cele două ajutoare ale sale.

implicarea acestor două forţe militaro-religioase au transformat disputele locale în conflicte mai largi. Acest fapt a fost ilustrat de războiul succesiunii Jülich-Cleves (1609-1614) asupra unei moşteniri aprig disputate. Cînd prinţii posesori au fost învinşi, s-a obţinut sprijinul Ligii Catolice, în timp ce Johann Sigismund de Brandenburg a trecut la calvinism în 1613 şi a obţinut sprijinul Palatinatului, Olandei şi Angliei.

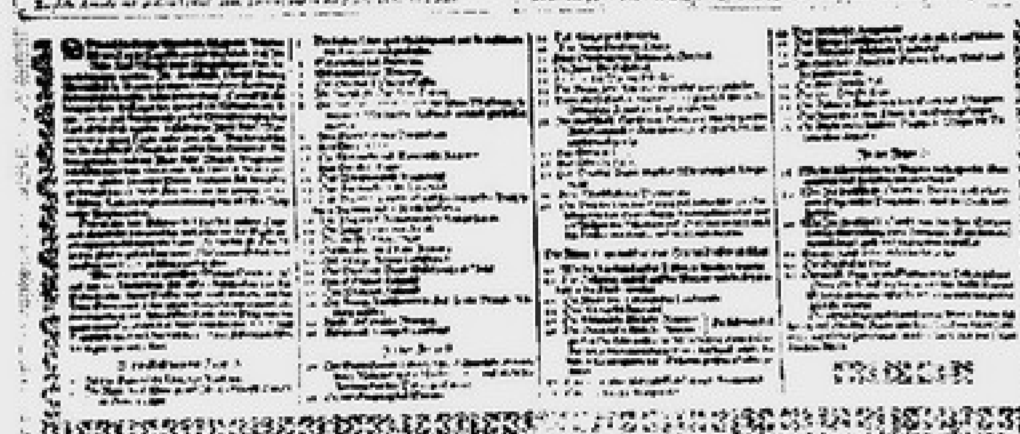
Izbucnirea Războiului de Treizeci de Ani este convenţional datată în urma unui incident cunoscut ca „aruncarea pe

fereastră din Praga", în mai 1618 (o imitare a evenimentelor, care au cauzat rebeliunea husită cu două secole în urmă). Nobilimea protestantă din Boemia se bucurase de anumite libertăți religioase și politice după „scrisoarea majestății" din 1609 a împăratului habsburg Rudolf al II-lea, care avea nevoie de sprijin aristocratic în luptele cu fratele său, Matthias. Acesta din urmă l-a succedat pe Rudolf ca împărat în 1612, dar nu a avut moștenitori, generînd o dispută pentru succesiune. În 1617, arhiducele Ferdinand de Austria, iezuit militant catolic, a devenit regele Boemiei, poziție pe care o rîvnea de cînd i s-a acordat votul electoral, el însuși dorind să devină împărat împotriva pretențiilor spaniole. În timpul lui Ferdinand, mișcări energice au avut loc pentru a reduce privilegiile politice și religioase ale nobilimii din Boemia. O adunare de protest din Praga a trimis delegați cu o petiție la palat. Discuțiile cu guvernatorii locțiitori ai lui Ferdinand, Martinitz și Slovata, au devenit furtunoase și, împreună cu secretarul lor, ei au fost aruncați pe fereastră de către protestatarii boemieni (povestea spune că Fecioara Maria a intervenit pentru a-l purta pe Martinitz ușor pînă la pămînt, pe pelerina sa, salvîndu-l astfel în ciuda corpului său voluminos; versiunea protestantă susține că acea cădere a fost atenuată de aterizarea pe o movilă de bălegar). Clasele sociale din Boemia au apelat la protestanții de pretutindeni ca să le susțină cauza, declanșînd prima fază a conflictului, revolta boemiană. Le-a venit în ajutor calvinistul Frederic al V-lea (căsătorit cu fiica lui Ioan I al Angliei) pe care reprezentanții claselor sociale din Boemia l-au ales rege. Cunoscut drept „regele iernii", domnia sa a durat numai un anotimp. Ferdinand, care fusese ales împărat în 1619, a format o coaliție catolică puternică, incluzîndu-i pe Maximilian al Bavariei, Spania și Polonia. Generalul Tilly, conducător al Ligii Catolice, a contribuind la înfrîngerea de-

cisivă a protestanților în Bătălia de la Muntele Alb din 1620 (la vest de Praga). Frederic a trebuit să fugă. Rebelilor protestanți din Boemia li s-au confiscat proprietățile și mulți și-au pierdut viețile. O nobilime nouă s-a format, loială habsburgilor, în timp ce unii nobili au fost convertiți; eforturi mari au fost făcute de a re-catoliciza Boemia. (În perioada ulterioară, protestantismul a trecut în ilegalitate, făcînd mulți prozeliți în rîndul țărănimii, care va fi centrul atenției campaniilor iezuite, mai tîrziu, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea).

Luptele s-au deplasat spre nord, în Palatinat, Saxonia de Jos și la nord de Marea Baltică. Printr-o serie de succese militare, în 1620, habsburgii austrieci controlau o fișie largă a teritoriului german, întinzîndu-se aproape pînă la malul Mării Baltice, amenințînd cu formarea unui stat unitar. Generalul boemian, Wallenstein, a fost ridicat la rangul de prinț al Imperiului, oferindu-i-se ducatul de Mecklenburg și o casă în Praga, drept răsplată pentru succesele sale militare privind cauza catolică.

Împăratul încerca să oprească Reforma. Prin Edictul imperial de restituție din 1629 Ferdinand a încercat să reformeze un număr de arhiepiscopate, episcopate și orașe care se convertiseră la protestantism și să restituie toate proprietățile bisericești și veniturile care fuseseră înstrăinate în 1552. Nu numai că această măsură a afectat radical puterea teritorială, dar a constituit o încălcare a constituției, din moment ce a fost promulgată de împărat fără ca acesta să țină seama de Dietă, stîrnind mînia și ostilitatea generală – inclusiv în rîndul prinților catolici care au obținut mai puțin decît împăratul. De atunci, puterile din ce în ce mai mari ale lui Ferdinand au stîrnit suspiciuni, chiar și neîncrederea celui mai important aliat al său, ducele bavarez Maximilian, a cărui Ligă Catolică rămăsese

Planşa 11. Bătălia de la Muntele Alb (1620).

independentă de controlul habsburgilor şi care ceruse o reducere a armatei imperiale şi concedierea lui Wallenstein. În 1630 Ferdinand l-a concediat pe Wallenstein (asupra căreia planaseră tot timpul suspiciuni), dar nu a modificat Edictul imperial de restituţie. Prinţii catolici au continuat să se teamă de ambiţiile lui Ferdinand. O nouă linie politică s-a dezvoltat: prinţii teritoriali împotriva unui împărat extrem de puternic, spre deosebire de conflictul dintre catolici şi protestanţi.

Din 1630 conflictele au luat amploare. Controlul lui Ferdinand asupra Germaniei a fost zădărnicit de intervenţia regelui suedez Gustav Adolf. Într-un conflict suedezo-polonez, Sigismund al Poloniei fusese forţat să facă pace cu suedezii în 1629, iar în 1630 armata suedeză a invadat Germania. Ea a avansat relativ repede pe teritoriul german, tocmai cînd unul din cei mai importanţi generali catolici, Wallenstein, a intrat în rezervă. Aceasta a coincis cu mişcări politice interne importante care au slăbit sprijinul princiar pentru împărat. În acelaşi timp, cardinalul Richelieu al Franţei, implicat împreună cu Spania habsburgică într-o luptă pentru hegemonia teritorială din Europa de Vest, îi sprijinea pe prinţii germani, protestanţi sau catolici, în lupta împotriva împăratului habsburgic. Însă Franţa nu era mulţumită de posibilul împărat suedez ca vecin. Astfel, ceea ce fusese pînă atunci o serie de conflicte locale germane, cîştigate de habsburgi, a devenit o parte dintr-o serie de conflicte implicînd Suedia, Franţa şi Spania. O dată cu înaintarea Suediei, o serie de înţelegeri au început să aibă loc între suedezi, unii prinţi germani şi Franţa, relaţiile complicîndu-se ulterior.

În 1631 generalul catolic Tilly a distrus cu sălbăticie oraşul Magdeburg. Dar armata suedeză, împreună cu Johann George al Saxoniei, l-a înfrînt pe Tilly lîngă Leipzig. Gustav Adolf s-a îndreptat spre sud, avansînd prin Würzburg, Frankfurt

şi Mainz. Între timp. Richelieu consolida poziţiile franceze de-a lungul Rinului. O dată cu afirmarea suedeză, regele protestant Gustav Adolf a devenit la fel de puternic şi de ameninţător în ochii prinţilor germani „eliberaţi", după cum fusese împăratul catolic, Ferdinand. Creşteau temerile că Germania ar putea fi încorporată într-un imperiu suedez extins. În 1632 Ferdinand l-a rechemat pe Wallenstein. Tilly a încercat să blocheze avansarea suedezilor în Bavaria, dar a fost rănit. Wallenstein a încercat să forţeze armata suedeză în nord şi să distrugă alianţa Saxoniei cu Suedia. Gustav Adolf însuşi a fost ucis într-o bătălie la Lützen, lîngă Leipzig, în noiembrie 1632; deoarece avea numai o fiică de şase ani, locul său a fost luat de cancelarul suedez, Axel Oxenstierna. În 1633, la Convenţia de la Heilbronn, membrii protestanţi a patru cercuri sudice germane s-au aliat cu Suedia. Wallenstein a început să facă planuri, avînd în mîini puterea militară, astfel încît Viena a complotat pentru demiterea acestuia. După numeroase conspiraţii şi trădării, Wallenstein a fost ucis în 1634.

Bătălia de la Nördlingen, din septembrie 1634, a fost o catastrofă pentru suedezi şi o mare victorie pentru armata spaniolă, sub comanda lui Filip al IV-lea al cărui frate era guvernatorul Olandei spaniole. Balanţa puterilor a început să se clatine din nou. Tratatul de la Praga, din 1635, a adus pace între Saxonia şi împărat, reabilitîndu-l pentru un timp pe Ferdinand al II-lea. Unii prinţi germani au acceptat o înţelegere cu împăratul şi războiul era pe cale de a stinge în Germania. Pentru că Franţa nu mai putea acţiona pe ascuns prin sprijinirea prinţilor germani, a intervenit oficial: în mai 1635 aceasta a emis o declaraţie oficială de război împotriva Spaniei. Franţa, Spania şi Suedia au continuat să lupte, în ciuda acordurilor dintre prinţii germani şi împărat, în cadrul Imperiului. Nici o putere nu era acum îndeajuns de mare pentru a obţine rezultate rapide şi decisive. Prinţii au încheiat aranjamente separate cu francezii şi suedezii, izolîndu-l pe împărat; într-adevăr, Imperiul nu mai acţiona ca o unitate nici măcar în ceea ce priveşte chestiunile externe. Brandenburg şi Saxonia l-au trădat pe împărat pentru a face înţelegeri separate cu Suedia, în timp ce Bavaria a încheiat o serie de aranjamente într-un efort disperat de a împiedica armatele de a-i mai devasta teritoriul. Complexitatea situaţiei a fost motivul pentru care luptele au continuat să dureze atît de mult. Într-un context general caracterizat de jaf şi scădere a resurselor, liniştea a fost adusă de pacea de la Westphalia din 1648. Chiar şi atunci, concilierea a durat mulţi ani iscîndu-se certuri şi discuţii separate în taberele protestante şi catolice, de la Münster şi Osnabrück.

PACEA DIN WESTPHALIA ŞI URMĂRILE RĂZBOIULUI

Pacea din Westphalia a însemnat stingerea a două conflicte în Europa: între protestanţi (de toate convingerile) şi catolici, şi între ambiţiile împăratului şi puterile prinţilor din imperiu. De asemenea ea a încercat să stabilizeze balanţa puterilor între statele europene, dar conflictul dintre Franţa şi Spania a continuat. Mai mult, Franţa şi Suedia erau garanţi ai Constituţiei imperiale, furnizînd o bază pentru intervenţii ulterioare. Totuşi, reglementările păcii din Westphalia au rămas în vigoare pînă la abolirea Imperiului, în 1806.

Tratatele de la Münster şi Osnabrück au inclus un mare număr de dispoziţii. Părţi din Alsacia au fost cedate Franţei, deşi s-a păstrat o legătură complexă şi ambiguă cu Imperiul, derutîndu-l chiar şi pe cardinalul Mazarin al Franţei, generînd viitoare conflicte între Franţa şi Germania. Pentru ducatul independent al Lorenei s-au continuat luptele timp de cîţiva ani.

Suedia a obţinut unele teritorii în nordul Germaniei, incluzînd vestul Pomeraniei (partea de est i-a revenit Brandenburg-ului), dar puterea suedeză consolidată în această zonă a continuat conflictele cu Rusia şi Polonia. Posesiunile suedeze au rămas fiefuri ale Imperiului, dar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o Suedie slăbită a fost incapabilă de a mai exploata capul de pod din Germania. Brandenburg, Saxonia şi Mecklenberg au cîştigat teritorii, Brandenburg avînd un statut privilegiat ca rezultat al dorinţelor franceze de a controla Suedia şi Austria, cu ajutorul unei a treia forţe în nordul Germaniei. Elveţia şi Olanda au fost menţionate în tratatul de pace, dar excluse din Imperiu, clarificînd un statut care era ambiguu anterior; în ianuarie 1648, Spania a recunoscut, în sfîrşit, independenţa Provinciilor Unite.

Harta 4. Germania după pacea de la Westphalia (1648).

Cu cîteva excepţii, „restituirile" se bazau pe *statu quo*-ul din 1618, deşi poziţia era diferită, în ceea ce priveşte domeniile ereditare ale habsburgilor: noua nobilime catolică care fusese instalată în Boemia după Bătălia de la Muntele Alb şi-a păstrat poziţia. „Rezervarea ecleziastică" a fost extinsă la episcopatele protestante. Drepturile de practică religioasă aveau la bază anul „normal", 1624. Calviniştii au fost admişi, dar nu şi sectele. Multe state germane vestice şi sudice au fost de acord cu un grad limitat de tolerare a minorităţilor religioase, dar uniformizarea religioasă a fost impusă în Austria. Posesiunile austriece habsburgice s-au unificat şi consolidat ca urmare a impunerii catolicismului şi a conducerii ferme de la Viena. Graniţele religioase impuse de pacea din Westphalia s-au păstrat pînă la cel de-al doilea război mondial.

Acordul a însemnat separarea bisericii de stat. Devenise clar în cursul conflictelor că interesele religioase şi politice nu au coincis întotdeauna; reprezentanţii claselor teritoriale şi prinţii erau mai preocupaţi de ambiţiile monarhice decît de problemele confesionale. În conflictele europene viitoare, balanţa puterii va atîrna mai greu decît complexul confesional de aliaţi potenţiali sau inamici. (Soldaţii mercenari nu erau interesaţi de cauza pentru care luptau, atît timp cît erau plătiţi; iar pe ţărani nu îi interesa mai mult pentru ce lupta armata care le distrugea recoltele, le ardea casele şi le batjocorea nevestele.) Anul 1648 a marcat sfîrşitul epocii confesionalismului. În cadrul statelor, procese concomitente de centralizare şi birocratizare au demonstrat importanţa sentimentului cultural-religios.

Conducătorii regionali şi-au extins puterile şi drepturile, incluzînd şi dreptul la alianţe proprii şi de a face politica externă independent de împărat (cu restricţia ca asemenea alianţe să nu fie împotriva intereselor interne). Ei nu au obţinut suverani-

tatea deplină, ci puterea supremă (*Landeshoheit*) în cadrul teritoriului lor şi dreptul de a dezbate în Dietă anumite probleme (apărare, legi, taxe) fără intervenţia imperială. Anumite teritorii mijlocii ca mărime au devenit mai influente. Bavaria şi-a asigurat un vot electoral (avînd o majoritate catolică în Colegiul Electoral), obţinînd şi Palatinatul Superior, un barometru al stării Bavariei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Brandenburg şi Saxonia au devenit teritorii mai importante. În timp ce Războiul de Treizeci de Ani asigurase controlul habsburgic asupra Boemiei, Austria întărită beneficia de bogăţia şi resursele acesteia, în contextul în care în alte state, consolidate din punct de vedere politic şi extinse, autoritatea habsburgilor ca împăraţi germani era mai fragilă.

Care au fost efectele războiului asupra economiei şi societăţii germane? S-a vorbit mult despre un număr mare de morţi, devastări şi jafuri. În absenţa unor informaţii complete, nu e uşor să ne formăm o imagine. Dar anumite puncte sînt clare. Impactul războiului a fost diferit, atît în timp, cît şi în spaţiu. Unele regiuni au avut mai mult de suferit decît altele şi suprafeţe diferite au fost afectate în perioade diferite. Statisticile spun mai puţin decît semnele de pe hartă, care au fost distribuite pe o fişie de la sud-vest la nord-est. Chiar şi cu aceste date, istoricii nu pot fi de acord cu cifrele precise; estimările lui H.S. Steinberg potrivit cărora s-ar fi înregistrat o creştere uşoară în ceea ce priveşte populaţia germană de la 15-17 milioane în 1600 la 16-18 milioane în 1650 au fost în general discreditate, dar există încă discuţii în legătură cu mărimea declinului. Geoffrey Parker sugerează că populaţia Imperiului a scăzut de la 20 de milioane în 1618 la 16-17 milioane în 1648, în timp ce Rudolf Vierhaus vorbeşte de o scădere de la 15-16 milioane la 10 milioane. Dar, dacă se iau în considerare separat

Planşa 12. Războiul văzut ca o fiară ce distruge Germania; exemplu al unei critici larg răspîndite a războiului, în general.

zonele geografice, distrugerile ar putea fi mult mai mari. E posibil ca zonele afectate foarte mult să fi pierdut peste două treimi din populația lor. Württemberg, de exemplu, avea o populație de aproximativ 445.000 de locuitori în 1622, scăzînd pînă la 415.000 de locuitori în 1634; în următorii cinci ani a pierdut mai mult de trei sferturi din locuitorii săi, numărul populației fiind de doar 97.000 în 1639. Unele suprafețe din Germania au pierdut între o treime și două treimi din populație, în timp ce altele au fost neafectate. Aceste cifre sînt, de asemenea, contestate. Epidemiile au fost, fără îndoială, o primă cauză (febra tifoidă, ciuma, bolile venerice), adesea răspîndite de armatele în deplasare. Anumite boli, cum ar fi gripa, erau fatale din cauza malnutriției și a rezistenței scăzute a populației. Existau și mișcări interne ale populației, sătenii fugind periodic la oraș pentru siguranță. Pierderile populației rurale au fost de aproape 45-50 %, în comparație cu 25-30 % ale populației urbane. Însă nu trebuie subestimate efectele războiului în distrugerea producției agricole. Distrugerea clădirilor și folosirea unor metode, precum cea a pămîntului ars, pentru a împiedica armatele dușmane să se instaleze, au adus prejudicii imense unei economii deja fragile.

Estimarea impactului economic al războiului este complicată de problema separării cauzelor directe ale războiului de orientările pe termen mai lung. Unele orașe germane – cum ar fi vechile orașe baltice din Hansă, Rostock, Stralsund și Wismar – erau deja în declin în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a reorientării comerțului spre Atlantic; și alte orașe au înregistrat scăderi și creșteri ale averilor în prima jumătate a secolului al XVII-lea. O redistribuție economică internă a avut loc în nord-vestul Germaniei și în special Hamburg, progresînd într-o perioadă de declin. Depopularea rurală din est s-a datorat, în parte, unei politici a junkerilor constînd în evacuări ale satelor și în crearea de proprietăți mari. Totuși, în ciuda acestor precauții (foarte necesare), trebuie să amintim că orașe cum ar fi Magdeburg au fost complet distruse, existînd chiar crime în masă (au fost incendiate biserici în care fuseseră adunați femei și copii) și că pierderile de animale, perturbarea activităților agricole, fuga țăranilor de pe pămîntul lor la orașe, cît și jafurile soldaților au fost nefaste pentru dezvoltarea economiei. Un pietrar din sat, Heberle, scria în jurnalul său că a trebuit să fugă spre Ulm nu mai puțin de treizeci de ori; el descrie, de asemenea, moartea a doi dintre copiii săi (între care unul de patru săptămîni), a mamei sale vitrege, precum și a trei surori, într-o perioadă de trei luni din 19 septembrie pînă în 18 decembrie 1634. Cine se născuse după 1600 nu putea ignora urmările războiului. Dramele personale n-ar trebui să fie uitate de istorie. Chiar și cei mai revizioniști dintre istorici, care au respins „mitul morții și al distrugerii", au trebuit să accepte că economia și populația Germaniei au stagnat – și au fost, probabil, cel mai serios afectate – într-o perioadă cînd Anglia se dezvolta ca o națiune comercială importantă, iar populația sa și a Țării Galilor creștea cu repeziciune. (Populația totală a Angliei și a Țării Galilor a crescut de trei ori între 1450 și 1750, cea mai mare creștere avînd loc între mijlocul secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XVII-lea. Unii istorici afirmă că a a fost nevoie de un secol după 1648 pentru ca populația să reatingă

nivelele de dinainte de 1618). Germania se afla într-un proces de stagnare economică, amplificat de efectele dăunătoare ale celor treizeci de ani de război.

Pe de altă parte, cultura nu pare, privind în retrospectivă, să fi suferit mult: exemplele pot fi repede găsite în opere majore de artă şi arhitectură, poezie lirică, romane (cum ar fi *Simplicissimus* al lui Grimmelshausen), teatrul baroc, muzică (în special Schutz), operă, balet, cît şi în ştiinţele naturale, juridică şi politică. Se conturau deja unele procese importante: extinderea alfabetizării, creşterea numărului de cărţi şi ziare, înfiinţarea de societăţi literare şi ştiinţifice şi chiar adoptarea modei franceze în *A-la-Mode-Wesen*. E mai dificil de a reconstitui cultura populară. Elitele – cei care încercau să impună controlul social – tind să deplîngă declinul moralei, înmulţirea viciilor şi a ilegalităţilor, masele fiind aproape incapabile de a „distinge între Dumnezeu şi diavol", cum a sugerat un contemporan. Asemenea percepţii au generat anumite impulsuri reformiste şi de prozelitism, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dar toate generaţiile deplîng „vremurile bune de demult". De asemenea se pare că sporeau diferenţele între clasele educate şi oamenii simpli. Acuzaţiile de vrăjitorie au devenit tot mai rare, de exemplu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deoarece vrăjitoarele erau mai greu de identificat; însă oamenii simpli continuau să creadă în existenţa şi puterile acestora. Un proces de diferenţiere culturală avea să devină şi mai marcant o dată cu înflorirea culturii de Curte.

Planşa 13. O ilustraţie arătînd nebunia modei franceze în „A-la-Mode-Kampf" din 1630.

Planşa 14. O descriere a „călătorilor", a celor dezrădăcinaţi şi invalizi, fără vreun mijloc de trai în societatea fărîmiţată din Europa, la mijloc de secol XVII.

Războiul de Treizeci de Ani a însemnat un punct important în istoria germană. Mersul său a confirmat şi cristalizat fragmentarea teritorială a Germaniei şi a marcat un alt stadiu în descentralizarea Sfîntului Imperiu Roman. Efectele sale asupra economiei germane şi societăţii au încetinit procesul de dezvoltare şi au favorizat sporirea puterilor princiare, în detrimentul claselor sociale rurale şi urbane, în secolul următor. Germania din epoca absolutismului nu era cea a aristocraţilor independenţi sau a burgheziei, ci mai degrabă cea a principatelor mici sau medii, a nobilimii de Curte şi a birocraţilor. Cu toate excepţiile, cultura germană era şovăitoare şi era nevoie de o reînnoire după ani de suferinţă şi instabilitate.

IV

EPOCA ABSOLUTISMULUI (1648-1815)

Războiul de Treizeci de Ani a dus la consolidarea statelor germane, cel puțin în privința poziției lor politice față de Imperiu. Era clar că, deși încă nu aveau suveranitate deplină, conducătorii teritoriali făceau politica Imperiului. În perioada de la mijlocul secolului al XVII-lea pînă la căderea Sfîntului Imperiu Roman, în timpul lui Napoleon, în 1806, un model unic de pluralitate politică exista pe teritoriile germane. Sfîntul Imperiu Roman a încetat să mai fie un instrument politic activ sau o bază potențială pentru dezvoltarea unui stat centralizat; pe de altă parte, funcțiile sale juridice continue și protecția politică, mai degrabă pasivă, au permis supraviețuirea multor entități mici, care, exceptînd acest context mai larg, ar fi putut cu ușurință să fie supuse de vecini. Imperiul ca un întreg, acesta a fost modelul german al principatelor mici (*Kleinstaaterei*) care i-a determinat pe unii observatori să vadă Germania ca într-un fel de stagnare provincială, nesemnificativă, în comparație cu statele europene vestice, din ce în ce mai puternice în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (în principal, bineînțeles, Franța și Anglia). Concomitent cu acest model al descentralizării imperiale a existat totuși un grad relativ mare de descentralizare a

Planşa 15. Dieta de la Regensburg, a Sfîntului Imperiu Roman (1653). Din 1663, Dieta Imperială nu mai era un corp periodic convocat de împărat, ci mai degrabă un congres permanent al reprezentanţilor, care se întrunea la Regensburg.

puterii la nivel teritorial. Conducătorii statelor mici au căutat să-şi sporească puterile pe seama claselor de jos. Ei au încercat să conducă fără nici un parlament sau reprezentanţi ai poporului. În aşa-numita „epocă a absolutismului" mulţi conducători au încercat să obţină puterea pentru a menţine armate permanente şi a angaja funcţionari loiali, care să fie capabili să strîngă taxe pentru a plăti armata şi a administra teritoriul într-un mod profitabil. Asemănătoare modelul politic erau schimbările în configuraţia socio-politică din teritorii: nobilii feudali independenţi au devenit aristocraţi de Curte, iar burghezii funcţionari supuşi. Istoricii au văzut în aceste dezvoltări implicaţii pe termen lung asupra culturii politice germane.

Totuşi nu se pot face generalizări. Germania după Războiul de Treizeci de Ani pînă la războaiele napoleoniene, de după Revoluţia Franceză, era în continuă dezvoltare atît politică, cît şi socială şi culturală. De o importanţă deosebită pe termen lung a fost ridicarea Prusiei care a devenit în a doua decadă a secolului al XVIII-lea o provocare pentru Austria. iar în secolul al XIX-lea a încercat să smulgă controlul unificării Germaniei mici de la o Austrie exclusă. Din punct de vedere cultural, perioada a avut realizări durabile în muzică, literatură şi filosofie, cu afirmarea unui public educat. Chiar în aşa-numita diferenţiere a sferelor „puterii" şi „spiritului" (*Macht* şi *Geist*), imaginea era la fel de complexă. Varianta germană a iluminismului (*Aufklärung*), susţinea mai degrabă decît să critice rolul conducătorilor laici, putîndu-se vorbi de un „despotism luminat".

În timp ce impactul Revoluţiei Franceze şi al războaielor napoleoniene asupra Germaniei a fost destul de profund, acestea nu au reprezentat principalul impuls al progresului către modernitate în secolul al XIX-lea. Exista un dinamism în secolului al XVIII-lea care nu trebuie trecut cu vederea, deoarece

Planşa 16. Reşedinţa de la Würzburg, proiectată de Balthasar Neumann şi construită în perioada 1720-1744.

modelul german era diferit de cel al altor state europene, văzut, în mod anacronic, drept punctul culminant al dezvoltării statului-naţiune. Schimbările interne petrecute în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea erau influenţate în mod diferit de invazia şi ocupaţia franceză.

ABSOLUTISMUL ŞI RIDICAREA PRUSIEI

Pacea din Westphalia din 1648 nu a însemnat sfîrşitul războiului în teritoriile germane, în secolul al XVII-lea. Războaiele au continuat în statele germane în a doua jumătate a secolului XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea. Asemenea conflicte s-au petrecut în afara jurisdicţiei Imperiului, teritoriile făcînd alianţe sau angajîndu-se în dispute cu alte state sau teritorii din cadrul Imperiului sau chiar cu împăratul. Deşi religia a continuat să joace un rol important, ea a fost tot mai puţin implicată în conflictele interstatale. Războaiele de succesiune au dezbinat multe familii aristocrate, cu legături dinastice în toată Europa. În ceea ce priveşte atît consecinţele economice, sociale şi culturale, cît şi politice ale războiului de treizeci de ani şi ale conflictelor ulterioare, fiecare stat avea o politică internă proprie. În special, unii conducători s-au folosit de faptul că o stare de război permanentă cerea o armată permanentă şi un mijloc de a o finanţa în mod continuu; în anumite circumstanţe, ea a favorizat schimbările politice servind la centralizarea propriilor puteri.

Pentru a susţine o armată permanentă, un conducător avea nevoie de bani şi de mijloace eficiente pentru a strînge taxele. Dacă parlamentele nu acordau taxele necesare, ei puteau fi înşelaţi de funcţionarii statului care aveau corpuri de oficiali direct responsabili în faţa conducătorului. În timp ce un astfel de proces tindea să sporească puterile conducătorului, făcîndu-l din punct de vedere financiar mai puţin dependent de conducerea statală, el a generat, de asemenea, dezvoltarea timpurie a unor forme birocratice de conducere, care puteau să influenţeze politica şi să-i asigure continuitatea, o dată cu schimbările regimului. În timp ce procesul de separare a noţiunii de „stat impersonal" de cea de „patrimoniu personal" al conducătorului era abia la început, puterile simbolice ale clasei conducătoare avansau, aceasta avînd drept efect dezvoltarea unei noi culturi de Curte. Epoca absolutismului a însemnat, de asemenea, înflorirea Curţilor europene.

Teritoriile germane de după 1648 erau extrem de diverse ca mărime şi tradiţii. Austria habsburgică, cu numărul său mare de dinastii, a menţinut o Curte înfloritoare la Viena. Alte state

germane, cum ar fi Saxonia protestantă, cu splendida sa capitală, Dresda, sau Bavaria catolică, cu München, aveau, de asemenea, Curţi luxoase. Episcopatele princiare mai mari din Mainz sau Würzburg, cît şi multe state mai mici, încercau să-şi îmbunătăţească imaginea. La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea existau multe palate princiare cu grădini splendide, atent proiectate, după modelul palatului de la Versailles al regelui Ludovic al XIV-lea. Artişti şi arhitecţi străini, în special din Franţa şi Italia, au fost aduşi să proiecteze şi să construiască aşezări corespunzătoare pentru nobilii de la Curte. Chiar şi conducătorii statelor mici doreau să întreacă marile Curţi. Operă, teatru, măşti, balete erau puse în scenă; muzicieni şi actori italieni sau străini erau invitaţi la Curte; erau angajaţi mulţi servitori pentru a fi asigurată buna organizare a expediţiilor de vînătoare sau a excursiilor cu sania. Aristocraţi implicaţi în intrigi, căutînd favoruri, oameni de rînd cu aspiraţii înalte încercau să intre în graţiile celor puternici şi să aranjeze căsătorii convenabile pentru fiicele lor: termenul de „curtoazie" (*Höflichkeit*) s-a impus, ca un ideal de comportament corespunzător curţii (*Hof*), adîncind diferenţa în maniere şi stil de viaţă între elitele şi oamenii simpli. La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea s-a impus moda franceză în maniere şi expresii, limba franceză fiind considerată superioară limbii germane. Exista o diferenţiere între clase, evidentă, de exemplu, în *Kleiderordnungen*, reguli care stabileau în detaliu îmbrăcămintea corespunzătoare fiecărui nivel al ierarhiei sociale.

Creşterea puterilor prinţilor şi înflorirea Curţilor au fost determinate de o anumită dezvoltare socio-economică, după încheierea Războiului de Treizeci de Ani. În timp ce anumite oraşe erau deja în declin la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi altele îşi îmbunătăţeau poziţia în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în general viaţa urbană de la sfîrşitul secolului al XVII-lea era mai

puţin prosperă decît în urmă cu un secol (cu unele excepţii notabile, cum ar fi oraşul Hamburg). Centrul de greutate al comerţului european se deplasa către vest, spre coasta Atlanticului şi multe oraşe germane nu mai erau centrele comerciale înfloritoare din secolul al XVI-lea. Autonomia şi guvernarea proprie în cadrul teritoriilor princiare (deşi nu erau oraşe libere) au fost reduse la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în timp ce unele oraşe erau fie transformate, fie recent fondate ca reşedinţe princiare, centre de guvernare şi administrare. Similar, în multe zone, nobilimea de la ţară cunoscuse ravagiile războiului, devenind dependentă de conducători. Aristocraţii erau astfel mai uşor transformaţi în servitori ai statului absolutist monarhic în plină dezvoltare.

Cel mai cunoscut caz şi cel mai semnificativ pentru dezvoltarea absolutismului şi a ascendentului claselor conducătoare într-un stat tot mai birocratizat – şi pentru cursul ulterior al istoriei Germaniei – este cel al regiunii Brandenburg-Prusia. Iniţial fără un viitor din cale afară de promiţător cu capitala sa, Berlin, aşezată pe sol nefertil, cunoscut drept „cutia de nisip a Europei", acest stat a crescut în decurs de numai cîteva generaţii una din marile puteri europene. Dinastia de Hohenzollern îşi are originea în Suabia şi a dobîndit de-a lungul secolelor, printr-o serie de abilităţi diplomatice şi căsătorii, un număr mare de teritorii. În secolul al XVI-lea centrul său politic a fost Brandenburg, care a conferit conducătorilor titlul de elector al Sfîntului Imperiu Roman. Dinastia de Hohenzollern a condus, de asemenea, vechiul teritoriu colonial al cavalerilor teutoni în Prusia de Est, în afara graniţelor Sfîntului Imperiu Roman – un factor important atunci cînd, în 1701, membrii acesteia au obţinut titlul de „rege", ceea ce era imposibil pentru conducătorii din Imperiu. Aceste regiuni din est erau greu de stăpînit deoarece mulţi din supuşii slavi nu vorbeau germana şi nu împăr-

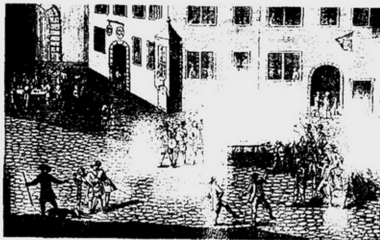
tăşeau tradiţiile culturale şi creştine germane. Hohenzollernii posedau anumite teritorii distincte din punct de vedere cultural şi economic în Renania de Vest. Brandenburg-Prusia a fost nu un stat „unitar" (ca Anglia), ci mai degrabă un stat „compozit" alcătuit din elemente diferite, cu diferite tradiţii culturale, structuri socio-economice şi instituţii politice. Părţile vestice, mai prospere din punct de vedere economic, contrastau cu provinciile coloniale din est, unde lipseau oraşele, nobilimea (*Junkers*) era săracă, comerţul şi industria erau slab dezvoltate, în comparaţie cu principalele centre comerciale şi culturale ale Europei. Locuitorii acestui stat compozit aveau diferite confesiuni religioase, calvinişti care recunoşteau biserica luterană, populaţii catolice în vest, pe lîngă numărul mare de minorităţi religioase, cum ar fi hughenoţii francezi, exilaţi în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea (asupra cărora vom reveni). Nu toţi vorbeau limba germană: limbile slave, cum ar fi poloneza şi lituaniana, predominau în provinciile estice. Pe această bază, în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, principii de Hohenzollern au reuşit să fondeze un stat puternic centralizat, care a dominat politica germană pînă la dispariţia acestuia, după cel de-al doilea război mondial. Pînă la un anumit punct, dezavantajele puteau fi şi avantaje. Oraşele şi nobilii săraci erau mai uşor de controlat şi rezistenţa faţă de puterea centralizată era mai mică. Dinastia de Hohenzollern a avut o succesiune neîntreruptă şi de necontestat: Marele Elector, Frederic Wilhelm (1640-1688); electorul Frederic al III-lea sau regele Frederic I (1688-1713, devenit rege în 1701); „regele soldat" Frederic Wilhelm I (1713-1740); Frederic cel Mare (regele Frederic al II-lea, 1740-1786). Aceşti conducători au exercitat puteri extraodinare. Bazele domniei absolutiste au fost puse de electorul Frederic Wilhelm (deşi acesta nu a prevăzut progresele ulterioare). În 1653 s-au acordat suficienţi bani de către Brandenburg pentru a menţine o armată mică permanentă, chiar şi în timp de pace, drept răsplată pentru recunoaşterea drepturilor nobililor pe propriile lor feude: acceptarea statutului de şerbi (*leibeigen*) pentru ţărani, dreptul de a numi pastori ai bisericii locale, de a menţine ordinea şi de a judeca litigiile. După războiul din nord din 1655-1660 au fost puse bazele birocraţiei care urma să se extindă în timpul succesorilor Marelui Elector. În 1667 sistemul de taxe a fost reorganizat, astfel încît oraşele erau supuse unei taxe indirecte, în timp ce exista o taxă de contribuţie directă pentru zonele rurale. Aceasta a separat interesele burgheziei urbane şi a nobilimii rurale, lăsîndu-i pe primii fără aliaţi politici. Pentru elector, acesta a fost un pretext de a nu numi Diete, permiţînd ca reprezentarea oraşelor să fie mai mică. În cursul anului 1670, guvernarea autonomă a oraşelor a dispărut şi acestea au fost subordonate unui corp de oficiali numiţi de elector. O dată cu crearea unei grupări care să atragă nobili independenţi în serviciul central de stat, poziţia electorului a fost îmbunătăţită după victoria Prusiei împotriva suedezilor în bătălia de la Fehrbellin din 1675.

Sucesorul lui Frederic Wilhelm, electorul Frederic al III-lea (regele Frederic I), a îmbunătăţit considerabil aspectele simbolice ale puterii. În 1701 Frederic s-a încoronat singur „rege *în* Prusia", (punîndu-şi singur coroana pe cap) în Königsberg, în afara graniţelor Sfîntului Imperiu Roman. Titlul de suveran nu îi conferea puteri în toate statele Imperiului; dar împăratul trebuia să permită această încoronare pentru ca Frederic să-l sprijine în războiul de succesiune din Spania. (Ea reflecta influenţa monarhică franceză a regelui Ludovic al XIV-lea; alţi conducători germani au obţinut în mod similar statutul de monarh, ca de exemplu, electorul saxon, care a devenit rege în Polonia în 1697 şi conducătorul Hanovrei, care a devenit rege britanic în 1714.) Frederic I a dispus construirea unui ansamblu de palate princiare, în principal sub îndrumarea arhitectului Andreas

Schlüter (care a proiectat și faimoasa statuie ecvestră a Marelui Elector). Armata nu a fost totuși neglijată și efectivele au crescut rapid în 1700, contingentele prusace luptînd în războiul de succesiune din Spania.

Fiul lui Frederic I, „regele soldat" Frederic Wilhelm I, disprețuia frivolitatea și luxul Curții tatălui său și și-a întors atenția mai degrabă către consolidarea armatei și birocrației. Obsedat de problemele militare, Frederic Wilhelm I căuta bărbați înalți pentru trupa sa de „soldați gigantici"; contemporanii săi l-au luat în derîdere, dar el a reușit să formeze o armată, aproape neobservat. În 1733 sistemul de pregătire militară a țăranilor a fost finalizat, găsindu-se un compromis între nevoile agriculturii și ale armatei și o rezervă de bani pentru menținerea unei armate permanente. Între o jumătate și două treimi din nobilime erau fie ofițeri activi de armată, fie în rezervă, cu excepția provinciilor din vest. Pînă la sfîrșitul domniei lui Frederic Wilhelm (1740), 80 % din veniturile de stat au fost cheltuite pe armată în timp de pace; în secolul al XVIII-lea se spunea că Prusia nu era o țară cu armată, ci mai degrabă o armată cu țară. În același timp, Frederic Wilhelm I a reorganizat aparatul administrativ de stat. Comisariatul General de Război și Directoratul General al Finanțelor au fost reunite în 1723 într-un Directorat General (*General-Ober-Finanz-Kriegs-und-Domänen-Direktorium*). Acesta a fost extins de Frederic al II-lea, care a adăugat miniștri specializați și Camere Provinciale. Directoratul General a adăugat o dimensiune practică unității statului în 1713, cînd Frederic Wilhelm I a stabilit că teritoriile sale sînt indivizibile, în ciuda dorinței Marelui Elector de a-și vedea teritoriile împărțite între moștenitori după moartea sa. Atît Frederic I, cît și Frederic al II-lea au adoptat măsuri pentru a se asigura de loialitatea oficialilor statului, într-o vreme cînd puterile nobilimii cu proprietăți erau mari și poziția față de

Coroană nesigură. Frederic Wilhelm I a ridicat prin serviciul de stat la rangul de nobil oameni de rînd; de asemenea a propus *recompense pentru serviciile* aduse; era neînduplecat cu nobilii care nu își exercitau puterile pe propriile domenii servind monarhul în alte provincii, departe de casă. Aceasta a încălcat „dreptul nativilor" (*Jus Indignatesrecht*) care i-a adus prejudicii Marelui Elector. În timpul lui Frederic al II-lea, *junkerii* au continuat să aibă puteri considerabile pe propriile proprietăți dejucînd încercările regelui de a face o reformă agrară; prin *Landrat*, de exemplu, ei au intervenit ca intermediari între Coroană și localități, controlînd administrația militară locală. Autonomia guvernului local a fost abolită prin crearea unui nou organ, *Steuerrat*.

Planșa 17. Recrutarea soldaților la începutul secolului al XVIII-lea.

Eficienţa acestei organizări militare şi birocratice nu trebuie exagerată. Frederic al II-lea a fost nevoit să se bazeze pe un al doilea grup de oficiali – spionii regali – pentru a urmări şi raporta conduita comisarilor locali. El făcea lungi călătorii în domeniile sale îndepărtate. Durata acestora, drumurile noroioase, precum şi dificultăţile de comunicare ar trebui luate în considerare. Încă din timpul vieţii, Frederic I a devenit o legendă, cunoscut drept un părinte binevoitor şi un conducător popular care nu ezita să se oprească în călătoriile sale pentru a vorbi cu ţăranii aflaţi pe cîmp. Ţăranii făceau faţă cu greu pretenţiilor şi cererilor conducerii centralizate, avînd în vedere poziţia lor în sistemul *Gutsherrschaft* (proprietarii nobili aveau drepturi politice şi legale asupra ţăranilor şerbi), în special cei de la est de rîul Elba.

Astfel, oraşele relativ slabe, nobilimea sărăcită economic, ţărănimea oprimată şi servilă au permis conducătorilor statului Brandenburg-Prusia să organizeze din nou administrarea domeniilor lor, împrăştiate teritorial, printr-o centralizare progresivă a puterii. De asemenea – în special în timpul împăraţilor Frederic I şi Frederic Wilhelm I – ei s-au folosit de o mişcare religioasă, pietismul, pentru a deţine controlul din punct de vedere ideologic. Pietismul a fost ajutat să devină o religie de stat, înlocuind eficace ortodoxia luterană împotmolită care susţinea bazele puterii locale ale nobililor provinciali de care aceştia depindeau pentru a-şi exercita puterile.

În ciuda unei astfel de evoluţii, contemporanii luau în derîdere preocuparea lui Frederic Wilhelm I pentru soldaţii foarte înalţi; către 1740 Prusia era încă o ţară slab dezvoltată economic, a cărei putere nu putea fi comparată cu cea a marilor statelor europene, Anglia, Franţa sau Austria. În timpul domniei

Harta 5. Dezvoltarea statului Brandenburg-Prusia pînă la 1786. (Danzig a devenit oraş prusac în 1793.)

lui Frederic al II-lea, care s-a folosit de moştenirea militară şi s-a lansat în politica internaţională situaţia se va schimba radical. În 1740 Prusia a invadat provincia habsburgică Silezia şi a încheiat războiul, confuz, de succesiune a Austriei (1740-1748) aflîndu-se în posesia acestui nou teritoriu. În Războiul de Şapte Ani (1756-1763), Frederic al II-lea a fost forţat să-şi apere succesul obţinut împotriva unei coaliţii puternice formată din Austria, Franţa şi Rusia, condusă de la Viena. Succesul său în înfrîngerea acestui atac şi în salvarea Sileziei a transformat Prusia într-o importantă putere europeană, cel puţin egală cu Austria. Rivalitatea austro-prusacă a devenit un factor major, deschizîndu-se epoca „dualismului"pentru politica germană. În a doua jumătate a domniei lui Frederic la II-lea, Prusia a fost

considerată principalul stat continental, avînd o armată puternică, administrare eficientă şi un rege dinamic. Acest statut a influenţat prima împărţire a Poloniei. Frederic al II-lea a fost artizanul ocupării tripartite a teritoriului Poloniei. Prusia, Austria şi Rusia au dobîndit părţi mari din teritoriul polonez, Frederic obţinînd Prusia poloneză (mai tîrziu, Prusia de Vest), unind Brandenburg-ul electoral cu regatul îndepărtat al Prusiei de Est. Acesta a fost cîştigul teritorial principal al domniei lui Frederic al II-lea, care a creat o fîşie a domeniului dinastiei de Hohenzollern de-a lungul Germaniei Centrale şi Nordice. Dezbaterile din interiorul Imperiului s-au dovedit a fi mai dificile, în special în legătură cu anumite dispute privind succesiunea în sudul Germaniei. Iosif al II-lea, coregent din 1765, a avut în vedere anumite achiziţii în sudul Germaniei, incluzînd schimbul Olandei austriece pentru Bavaria. Împotriva acestuia, în 1785, Frederic al II-lea a constituit Liga Prinţilor, care îi includea pe electorul Saxoniei, arhiepiscopul de Mainz şi pe George al III-lea al Angliei ca elector de Hanovra. În secolul al XVIII-lea era clar că existau doi pretendenţi, în ceea ce priveşte treburile interne germane: Prusia se ridicase devenind un rival puternic pentru Austria. Trebuie remarcat totuşi că în acest stadiu nu se punea problema unui stat naţional unificat: acest lucru se va realiza abia în secolului al XIX-lea.

Pe lîngă ascensiunea uimitoare a Prusiei şi denumirea dată acestei perioade de „epocă a absolutismului", ar trebui avută în vedere diversitatea dezvoltării celorlalte teritorii germane, unde condiţiile erau diferite. În vest, oraşele erau mai numeroase şi adesea mai prospere, ţărănimea trăia liber în cadrul sistemului *Grundherrschaft*, care predomina la vest de Elba. În zone în care moştenirile se împărţeau, cu ferme divizate între mai mulţi fii, mulţi ţărani trebuiau să practice un comerţ sau un

Ehren · Denkmal.

Planşa 18. Nürnberg în 1774.

meşteşug pentru a-şi suplimenta venitul. În timp ce în anumite zone, fermele erau prospere, în altele abia se puteau creşte cîţiva porci şi pui. Clasa aristocraţilor era formată din nobili importanţi sau cavaleri sărăciţi care abia se distingeau de ţăranii mai bogaţi. Tradiţiile politice variau, de asemenea, mult. Unele oraşe libere, ca, de exemplu, fostul oraş Hamburg, îşi păstrau tradiţiile oligarhice de guvernare urbană, în care Senatul, împreună cu burghezia şi Colegiile Civice făceau compromisuri în administrarea afacerilor civice. Cîţiva notabili (*Honoratioren*) dominau afacerile urbane. Felul în care conducătorii diferitelor principate reuşeau să-şi impună propria voinţă în faţa elitelor

varia mult, de asemenea, fie că instituţiile reprezentative căzuseră sau nu în dizgraţie.

O imagine semnificativă a Germaniei secolului al XVIII-lea este ilustrată de ducatul de Württemberg, în care clasele sociale au rezistat încercărilor ducilor din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea de a înfiinţa o armată permanentă şi de a dobîndi independenţă financiară. În mod excepţional Württemberg a reuşit să menţină o tradiţie parlamentară pînă la constituirea Germaniei moderne în secolul al XIX-lea, fiind adesea comparat cu Anglia în această privinţă. Au existat motive diferite pentru eşecul conducătorilor în a-şi impune domnia absolutistă în Württemberg. Pe de o parte, în 1514, nobilimea dorea să fie în afara ducatului (preferînd statutul de cavaleri imperiali independenţi), îndepărtînd astfel sprijinul aristocrat acordat conducătorilor. Pe de altă parte exista un amestec de interese urbane şi rurale, cu o ţărănime relativ independentă, combinînd ocupaţiile agricole şi artizanale cu o lungă tradiţie de autonomie locală cum ar fi, de exemplu, curţile săteşti. În comparaţie cu Brandenburg-Prusia, Württemberg era un stat mic, compact, cu o singură Dietă, în care se întîlneau biserica, reprezentanţii rurali şi urbani. Exista, de asemenea, un interes pentru protejarea „legii strămoşeşti" şi a tradiţiei luterane, în special după ce ducii s-au convertit la catolicism, în secolul al XVIII-lea. Mai mult, biserica reuşise să-şi păstreze o mare parte din averi după Reformă, posedînd o treime din ducat. În consecinţă, demnitarii nu reuşiseră să beneficieze nici beneficiar, nici politic de această situaţie, nefiind în stare să controleze ceea ce din punct de vedere economic şi politic nu era o instituţie religioasă şi o slujbă clericală. În aceste împrejurări nu este surprinzător faptul că o rezistenţă mai reuşită împotriva proiectelor domniei absolutiste a putut avea loc în Württemberg, mai degrabă decît în Prusia.

Totuşi, ea cerea sprijinul puterilor străine şi aveau loc dispute la nivel imperial pentru a dobîndi o confirmare finală a drepturilor claselor, în ceea ce priveşte *Erbvergleich* din 1770.

În alte teritorii, în timp ce reprezentanţii claselor sociale au avut mai puţin succes în a deţine funcţiile de participare la domnie, domnia monarhilor era departe de a fi absolutistă. Peste tot, conducătorii aveau interese competitive şi încercau cu şi prin diferite grupuri socio-economice şi profesionale (cum ar fi clerul) să facă parte din diferite configuraţii. Adesea capacităţile lor politice reale erau limitate. Cultura de Curte se afla sub controlul conducătorului, politica din alte sfere fiind frecvent deviată de partide cu diferite interese. Pe de altă parte, lipsa presiunii în jocurile puterii politice internaţionale însemna că statele germane mai mici puteau să acorde mai multă atenţie problemelor interne. Exista o diferenţă mare între statele germane, Curţi şi conducători, uneori datorită împrejurărilor sociale, politice şi economice, alteori datorită diferenţelor de personalitate dintre prinţi. Celelalte teritorii germane de mărime medie, care au rămas relativ influente după Războiul de Treizeci de Ani, Saxonia şi Bavaria, nu au reuşit să obţină succesele ulterioare ale Prusiei din secolul al XVIII-lea. Diferenţele dintre aceste trei state sînt mari: există asemănări şi deosebiri în structura socială, în modelele de reabilitare economică după război, în formele de administrare şi în relaţiile dintre clase şi conducători. Fără îndoială existau diferenţe între aspiraţiile şi aptitudinile conducătorilor, între capacităţile lor de a profita de evenimente şi de a opera în situaţii limită. Mai mult, ridicarea puterii militare prusace a avut urmări. Deşi multor conducători le plăcea să aibă o armată cu care să se mîndrească – ca de exemplu „statul mercenar" Hessa, care a trimis mulţi soldaţi în Războiul de Secesiune din America – ei s-au implicat în

activităţi mercenare militare, apărarea Imperiului impunînd cheltuieli militare importante care nu erau necesare pentru majoritatea statelor germane.

RELIGIE, CULTURĂ ŞI ILUMINISM

În perioada 1648-1815 schimbări importante şi de durată au avut loc în societatea şi cultura germană. Nu numai că nobilimea militară feudală, independentă, a intrat în rîndurile unei aristocraţii de Curte (poate încă militară), dar a apărut şi o nouă clasă de mijloc, emancipată, care ocupa frecvent funcţii de funcţionari civili şi funcţionari de Curte. Educaţia şi alfabetizarea s-au extins, numărul publicului cititor a crescut, noi orizonturi au fost explorate. În viaţa politică şi socială creştinismul ocupa un loc diferit: nemaifiind un subiect al războaielor, teologia a început şi ea să-şi piardă din prioritatea intelectuală: Scripturile deveniseră un subiect istoric, iar autoritatea lor absolută fuseseră pusă la îndoială. În acelaşi timp cu apariţia unor noi curente religioase care puneau accent pe asceză, se extindea raţionalismul practic, cu puncte de vedere diferite asupra lumii şi a societăţii. Iluminismul german a avut consecinţe practice în administraţia locală. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, Germania traversa un nou avînt cultural, cu renaşterea limbii germane ca limbă literară. În secolul al XVIII-lea s-au produs marile contribuţii ale Germaniei la muzica clasică. Chiar dacă Germania secolului al XVIII-lea a stagnat din punct de vedere politic, curente culturale importante apăreau continuu, datorită împrejurărilor sociale şi politice speciale.

Planşa 19. Altarul de la mănăstirea Benediktbeuern (Bavaria de Sud).

A doua jumătate a secolului al XVII-lea a cunoscut înflorirea barocului, în special în statele catolice din sud, bisericile și mănăstirile lor impunătoare simbolizînd puterile spirituale și lumești ale bisericii. Influențele italiene se făceau simțite, ca, de exemplu, proiectul Theatinerkirche din München. Legăturile cu Curtea erau evidente, ducînd la apariția în cursul secolului al XVIII-lea, a stilului rococo. Ortodoxia luterană tindea mai degrabă către scolasticism în perioada de după Războiul de Treizeci de Ani, păstrînd ceva din expresia elaborată a catolicismului.

Existau curente atît împotriva ortodoxiei catolice, cît și protestante, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Mișcarea de reformă catolică a jansenismului a încercat să purifice catolicismul de ceea ce era considerat a fi elemente „superstițioase", deși fără succes pe termen lung (mult criticatul cult al imaginilor a continuat în secolul al XX-lea, în special în zonele rurale). Exista, de asemenea, un anumit „luminism catolic", în opoziție cu influența iezuită. În cadrul protestantismului, mulți îl urmau pe Philipp Jakob Spener care propăväduia o reînnoire a experienței religioase directe, o relație directă între individ și Dumnezeu, exprimată printr-o viață creștină activă, bazată pe înțelegerea personală a Scripturilor. Pietiștii puneau accentul pe nevoia unei completări a Reformei, care se oprise la nivelul teologiei, avînd un impact redus asupra vieții cotidiene. Ei au accentuat importanța experienței personale a convertirii și a reînvierii pentru a duce o nouă viață de creștin activ. Grupuri mici se întîlneau în „case de rugăciuni" pentru a citi Biblia, pentru a se ruga și a împărtăși încercările lor de a duce o viață evlavioasă.

Deși pietiștii erau persecutați și expulzați din anumite zone, cum ar fi Hamburg și Saxonia, ei s-au refugiat în alte părți, unde relațiile stat-biserică-societate existau cu adevărat. În

Württemberg, biserica luterană, relativ sigură, a tolerat și a încorporat curentul pietist, care, ulterior, a influențat generații de studenți din Tübingen, incluzînd și personalități precum Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) și Friedrich Schiller (1759-1805). În Prusia, pietismul a fost sprijinit de stat împotriva unei ortodoxii provinciale luterane nesigure. Prin proliferarea în special a instituțiilor educaționale pietiste, începînd cu renumitul orfelinat al lui August Hermann Francke și școlile din Halle, precum și prin influența pietistă a nou fondatei Universități din Halle (1694) și mai tîrziu din Königsberg, acest curent religios a avut un impact major pe termen lung. Influența sa, deși greu de evaluat cu precizie, este diferită. Mulți oameni de cultură au avut evoluții importante, punîndu-se accentul pe experiența și dezvoltarea individuală vizibile în *Empfindsamkeit* (sensibilitate). Așa a apărut romanul de formare (*Bildungsroman*) despre care se spune că își are originea în pietism. Alții au îmbinat pietismul cu naționalismul cultural și patriotismul ca Johann Gottfried Herder (1744-1803). Evitarea bisericii pastorale și instituționale, întîlnirile particulare pentru discuții și pentru înțelegerea Bibliei au contribuit, fără îndoială, la dezvoltarea rațiunii, punîndu-se accent pe meritele fiecăruia, indiferent de rang și origine. Accentul pus pe credința în promovarea talentului a dus la extinderea învățămîntului primar și secundar în special în Prusia, deși scopul nu era acela de a răsturna ierarhia socială. Dacă pietismul a condus, de asemenea, la o restricție asupra vieții personale din cauza politicii, aceasta este o altă problemă. Felul în care indivizii erau interesați de chestiunile religioase era diferit atît în funcție de împrejurări, cît și de personalitatea fiecăruia. Puțini puteau să-l acuze pe August Hermann Francke de lipsă de interes politic.

În timp ce unele state germane au continuat să nu fie tolerante în privința minorităților religioase, în altele s-au manifestat diferite forme limitate de toleranță, mai mult în legătură cu evenimentele economice și sociale decît cu vreo convingere intelectuală privind toleranța religioasă. Prusia, interesată de repopularea și facerea economică după Războiul de Treizeci de Ani, a acceptat minorități religioase cum ar fi francezii hughenoți, exilați după revocarea Edictului de la Nantes din 1685. Din 300.000 de hughenoți care au fost expulzați, probabil 20.000 s-au stabilit în Brandenburg-Prusia. În 1731, în jur de 20.000 de protestanți din Salzburg au fugit în nord, iar alte minorități religioase, cum ar fi menoniții și *Brüdergemeine* din Zinzendorf au găsit adăpost în Prusia. Prusia era un stat cu multe confesiuni, cu o biserică luterană stabilă, în care conducătorii calviniști aveau interese personale.

Încă din Evul Mediu evreii făceau comerț și furnizau credite. Ei trăiau în ghetouri, cel mai mare fiind cel din Frankfurt. Din cauza stilului lor diferit de a se îmbrăca și de a arăta, a credințelor și practicilor lor religioase diferite, cît și din cauza preocupărilor lor, evreii au fost pentru un timp îndelungat persecutați. Exista o legendă a unor crime rituale făcute de către evrei tineri, bazată pe povestea morții lui Simon din Trente, în 1476; aceasta generase în secolul al XVI-lea, multe atacuri „de răzbunare" îndreptate asupra evreilor, iar în Frankfurt o inscripție pe o piatră reprezenta un avertisment pentru generațiile viitoare. În cursul secolului al XVIII-lea, rolul evreilor în societate s-a schimbat și aceștia au căpătat un nou statut în anumite domenii ale vieții publice. Statele absolutiste în formare au găsit moduri de a folosi capitalul și experiența financiară a evreilor, în special pentru că acei conducători erau interesați de administrarea afacerilor economice. Multe familii

evreiești au devenit importante atît în întreprinderi productive, cît și în bănci. Existau, de asemenea, „evreii de la Curte", fideli prinților lor. Unul din aceștia a fost Süss Oppenheimer, de la Curtea ducelui Karl Alexander de Württemberg, care ulterior a fost subiectul unui film antisemit realizat de naziști, *Jud Süss*. Majoritatea evreilor erau mici comercianți și negustori. Statutul lor legal varia, dar în anumite zone era mult îmbunătățit. În Austria, Edictul Toleranței din 1781 al lui Josif al II-lea a conferit majorității necatolicilor dreptul de exercitare a religiei. Printr-o serie de legi ale provinciilor din 1782-1783 s-au luat măsuri pentru emanciparea evreilor, însă nu li s-a permis să se stabilească în altă parte decît în Viena (chiar dacă nu mai erau constrînși să trăiască numai în ghetou); numărul lor era încă redus și nu li se permitea să-și construiască o sinagogă. Exploatarea financiară a evreilor a continuat, cu toate că anumite practici obligatorii umilitoare, cum ar fi purtarea de banderole galbene, au fost abolite. În Prusia, deși evreii au dobîndit egalitate în fața legii doar în 1811-1812, ei au obținut anumite privilegii încă din cursul secolului al XVIII-lea. Prima școală evreiască a fost fondată la Berlin în 1778 și periodicele evreiești au apărut o dată cu larga răspîndire a ziarelor în Germania. Evreii au jucat un rol important în timpul iluminismului, ca de exemplu, Moses Mendelssohn, care a constituit subiectul piesei lui Lessing *Nathan der Weise*, o pledoarie pentru toleranță religioasă.

Varianta germană a iluminismului (*Aufklärung*) a apărut mai tîrziu decît iluminismul francez și englez și a avut trăsături distincte. La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea exista în întreaga Europă un nou curent în gîndire: un nou relativism cultural și un nou raționalism au început să se afirme. Dacă răspunsurile la marile întrebări existențiale (suferința umană, natura binelui și a răului, originea

diferitelor culturi şi credinţe religuioase, organizarea ideală a statului şi societăţii, educaţia şi ajutorul social) erau diferite, gînditorii iluminişti aveau în comun folosirea raţiunii critice ca mijloc de întrebare, analiză şi cercetare. Gînditori englezi, cum ar fi Francis Bacon, contribuiseră la metoda experimentală, Isaac Newton a explorat legile universului, iar John Locke a avut contribuţii importante în ştiinţele sociale şi politice. Filosofi francezi, cum ar fi Montesquieu, Voltaire, Diderot, d'Alembert şi Rousseau au contribuit în mod strălucit la ceea ce a fost o formă de iluminism materialist, anticlerical, uneori republican. În contextul său social şi politic diferit, iluminismul german a rămas compatibil cu religia de stat şi cu formele autoritare de conducere.

Deşi urmările iluminismului nu s-au simţit în Germania pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, iluminismul german timpuriu a fost reprezentat de Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), care aderase la anumite credinţe metafizice, ca şi Samuel von Pufendorf (1632-94), Christian Thomasius (1655-1728) şi Christian Wolff (1679-1754). Universitatea din Halle era un centru atît al pietismului, cît şi al iluminismului, curente aflate uneori într-o aprigă competiţie. Raţionalismul lui Christian Wolff din Halle a influenţat generaţii de studenţi şi iluminismul a avut impact asupra educaţiei din secolul al XVIII-lea.

Noi moduri de gîndire s-au răspîndit în contextul creşterii numărului publicului cititor, în cursul secolului al XVIII-lea. Numărul cărţilor publicate în latină, care erau accesibile numai unei minorităţi a populaţiei, a scăzut de la aproximativ o jumătate din toate cărţile publicate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea pînă la 5 % din cărţile publicate la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Editori precum Nicolai au căutat să răspîndească ideile iluminismului. O dată cu creşterea numărului cărţilor publicate în germană, a avut loc o explozie a producţiei de ziare, reviste şi periodice de toate felurile. Multe se adresau unui public nou: femei şi adolescente s-au regăsit în subiectele romanelor despre experienţa personală. Noi organizaţii au fost fondate: societăţi ştiinţifice, frăţii, societăţi politice, loje ale francmasonilor (prima fiind cea din Hamburg înfiinţată în 1737), biblioteci gratuite, săli de dezbatere, favorizînd circulaţia informaţiei. Universităţi noi au fost fondate în cursul secolului al XVIII-lea, cum ar fi Göttingen, în 1737. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Berlin saloanele conduse de femei, multe din ele evreice, s-au înmulţit.

Mulţi dintre cei care împărtăşeau ideile iluministe erau simpli funcţionari din micile state germane. Ei erau interesaţi de domeniile practice ale justiţiei, economiei, administrării eficiente şi relaţiilor sociale dintr-un „bine-ordonat stat poliţienesc". Unii încercau să pună în practică ideile iluminismului, prin reforme politice, cu şanse mai mari sau mai mici de succes. În 1737, de exemplu, Johann Jakob Moser a publicat cele 51 de volume monumentale referitoare la legea germană, urmînd îndeaproape scopul Reformei. *Pietistenreskript* din Württemberg, acordînd oficial toleranţă religioasă pietiştilor, a fost un rezultat al gîndirii iluministe a lui Bilfinger. În timp ce reforma era pusă în practică cu ajutorul administaţiei, mulţi pastori considerau că religia ar trebuia să se implice mai mult, ajutîndu-i pe oameni şi urmînd cauza Reformei.

Au existat multe dezbateri în legătură cu conceptul de „despotism luminat" care a fost reabilitat în cărţile de istorie. Este evident că unii conducători erau conştienţi de ideile iluministe. Frederic al II-lea al Prusiei, de exemplu, era extrem de interesat de toate lucrurile de provenienţă franceză şi corespondase cu Voltaire. La ceremonia de încoronare, Frederic al II-lea

l-a invitat pe Voltaire la Curtea prusacă, el însuşi fiind cunoscut drept „filosoful de la Sans-Souci" (după numele palatului său din Potsdam, de lîngă Berlin). Reformele Mariei Theresa şi ale lui Josif al II-lea al Austriei ar trebui, de asemenea, să fie plasate în contextul mai larg al iluminismului. Adesea politica avea mai puţină tangenţă cu impactul ideilor filosofice şi mai mult cu anumite obiective imediate, economice, sociale, militare şi politice; este interesant de urmărit întrepătrunderea diverselor curente ale gîndirii luministe şi a aspectelor politice, chiar dacă nu există nici o legătură necesară între cele două. Se afirmase chiar că iluminismul era apolitic, libertatea din sfera gîndirii fiind separată de autoritatea laică. Erau urmărite anumite reforme politice şi sociale. Funcţionarii statului şi preoţii nu au pus la îndoială autoritatea princiară, pentru aceasta neexistînd nici un motiv; ei căutau să facă îmbunătăţiri în administraţie printr-o bună guvernare. Nu e nevoie să mai spunem că nu toţi conducătorii au depăşit nivelul unui despotism meschin; în principal, iluminismul german, în contextul statelor mici mai degrabă putea fi sprijinit de clase sociale care erau dependente de stat, decît de intelectuali independenţi, ca în Franţa.

Probabil cel mai mare gînditor luminist german, Immanuel Kant (1724-1804), a surprins cel mai bine politica luministă germană. În eseul *Ce este iluminismul*?, Kant definea acest concept, precum curajul de a folosi raţiunea pentru o gîndire independentă şi critică, refuzînd să accepte o altă autoritate în afara acesteia. El afirmase că germanii trăiau în plină „epocă a iluminismului" în plin proces, nefiind însă destul de maturi pentru a se autoguverna; Kant făcuse, de asemenea, cîteva comentarii despre capacitatea de a raţiona a femeilor. Era nevoie de conducători puternici care să poată garanta stabilitatea politică. Oricare ar fi fost interpretările ulterioare ale

acestei lucrări, cît şi punctele de vedere diferite ale altor gînditori, separarea puterii şi a spiritului, tradiţia dualistă *Macht* şi *Geist*, a fost popularizată ca una din trăsăturile gîndirii germane ulterioare (avîndu-şi originea în doctrina luterană).

Ideile luministe au pătruns şi în alte domenii: drept, ştiinţe naturale. Epistemologia lui Kant, de exemplu, a avut o importanţă majoră: fiind împotriva empirismului, Kant a pus accentul pe faptul că nu se putea „cunoaşte" realitatea decît prin percepţia umană prin categoriile impuse din afară. Neo-kantienii au afirmat că asemenea categorii nu sînt produse universale ale minţii umane, ci mai degrabă relative din punct de vedere cultural. Kant a dezvoltat, de asemenea, idei importante despre moralitatea universală, pace şi umanism. Împreună cu Hegel, care a dat o interpretare idealistă a istoriei, dreptului şi altor ştiinţe, Kant este unul din fondatorii filosofiei germane moderne.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au apărut curente culturale paralele care s-au împotrivit iluminismului. Renaşterea literară germană de la sfîrşit de secol XVIII a avut o importanţă culturală majoră. Cea mai mare personalitate a fost, fără îndoială, Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), care, împreună cu Schiller (1759-1805), au valorificat la maximum posibilităţile expresive ale limbii germane. Primele poezii ale lui Goethe, cu teme precum iubirea, natura şi existenţa umană sînt unice. De la perioada timpurie a curentului „Furtună şi Avînt" (*Sturm und Drang*), pînă la clasicismul său de mai tîrziu, opera lui Goethe, în toate formele sale – poezie, teatru, roman, eseuri, autobiografie – reflectă întreaga literatură germană a epocii. Acordarea unor înalte funcţii, precum şi sprijinirea producţiei teatrale şi literare de către Curţile mici – în special de Curtea de la Weimar – a facilitat, fără îndoială înflorirea literaturii în secolului al XVIII-lea.

În acelaşi timp a apărut o formă de „naţionalism cultural", asociat cu numele lui Johann Gottfried Herder. Reacţionînd împotriva impunerii limbii şi culturii franceze, Herder a accentuat noţiunea de comunitate culturală (*Volk* – care nu trebuie confundată cu unitatea politică, statul). El a afirmat că fiecare cultură trebuie văzută ca un întreg, validă prin ea însăşi. Aceasta a generat un anumit sentiment patriotic, în ceea ce priveşte cultura germană. Exista un interes crescut faţă de istorie şi în special faţă de istoria poporului german. Au fost explorate noi surse, cum ar fi basmele populare, aşa cum au făcut fraţii Grimm. Naţiunea culturală (*Volk*) şi unitatea politică (statul) trebuiau să fie într-o unitate deplină. Totuşi a trecut mult timp, înainte ca acest lucru să se întîmple cu toate consecinţele pe care în cele din urmă le-a avut, şi anume naţionalismul german de mai tîrziu.

Şi în alte regiuni cultura germană a cunoscut o înflorire fără precedent în secolul al XVIII-lea. A menţiona numele compozitorilor din acea vreme înseamnă a rezuma istoria muzicii clasice a acestui secol *per se*: Johann Sebastian Bach (1685-1750); fiii lui Bach, în special Carl Philipp Emanuel Bach (1714-1788); Joseph Haydn (1732-1809); Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791); Ludwig van Beethoven (1770-1827), care deschide o nouă perioadă istorică. Dacă Händel s-a stabilit în Anglia, iar Haydn, Mozart şi Beethoven în Viena catolică, Johann Sebastian Bach a marcat apogeul muzicii protestante din Germania de Nord. Din 1723 a fost cantor la biserica Thomas (Leipzig), unde scria cantate săptămînale pentru slujba de duminică. Bach este remarcabil, de asemenea, pentru frumuseţea şi emoţia religioasă a marilor sale lucrări: mesa în Si minor, Patimile după Matei, Concertele Brandenburgice, Oratoriile de Crăciun şi de Paşti, sonatele pentru vioară şi pentru violoncel, cît şi pentru virtuozitatea tehnică a preludiilor şi fugilor sale. La fel ca Goethe, geniul lui Bach sfidează timpul.

Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Germania era cunoscută drept *Land der Dichter und Denker* („ţara poeţilor şi a filosofilor"). Noi curente au apărut între timp, barocul şi rococo-ul contribuind la apariţia stilului imperial, romantismul înlocuind iluminismul, dar cadrul politic a rămas tot la nivelul Evului Mediu, în ciuda reformelor interne din interiorul statelor. Impulsul major pentru transformarea politică nu a venit din interior, ci din afară, o dată cu Revoluţia Franceză.

IMPACTUL REVOLUŢIEI FRANCEZE

După cum am văzut, au existat mişcări reformiste în statele germane, în secolul al XVIII-lea. În Prusia lui Frederic al II-lea şi în Austria lui Josif al II-lea anumite proiecte încercau să modernizeze administraţia şi să îmbunătăţească economia. Relaţia dintre absolutism şi iluminism a fost tangenţială şi schimbătoare; conducătorii făceau eforturi pentru a reforma guvernarea teritorială. În Prusia au fost luate măsuri, cum ar fi *Generallandschulreglement*, care încerca să implementeze un sistem naţional uniform de şcolarizare primară, în 1763, *Landratsreform* din 1766, reformele agrare din 1765-1770, cît şi reînnoirea legii generale prusace în 1780, publicată în forma sa finală în 1794, care stabilea că Prusia este un stat de drept (*Rechtsstaat*). Armata rămînea în afara reformelor de după 1763. Şi în Austria lui Josif al II-lea au fost realizate reforme comparabile, în special încercările de reformă agrară şi religioasă. Atît în Prusia, cît şi în Austria, s-au ridicat probleme serioase, reformele fiind adesea impuse fără unele măsuri de sprijin; birocraţii, care erau mai pătrunşi de realităţile sociale, trebuiau să facă tot posibilul pentru a introduce strategii alternative. Oricare ar

fi fost realizările lor, atît Frederic al II-lea, cît şi Josif al II-lea au dus o politică semi-despotică, semi-birocratică, semi-absolutistă. Separarea dintre stat şi societate era probabil mai evidentă în unele state germane mai mici, unde numărul populaţiei era scăzut, locuitorii erau de naţionalităţi şi religii diferite (de exemplu, Brandenburg-Prusia) şi mai uşor de controlat. În statele mai mici, reformele erau mai puţin orientate către armată şi consolidarea statului şi mai mult spre îmbunătăţirea nivelul de trai.

Au existat încercări de a reforma Imperiul însuşi. Desconsiderarea Prusiei pentru anumite reglementări constituţionale, în urma păcii din Westphalia a contribuit la răspîndirea ideii că Imperiul avea nevoie de schimbare; în acelaşi timp, ridicarea Prusiei ca inamic al Austriei şi potenţial aliat al celorlalte puteri europene le-a determinat pe unele din statele germane mici şi mijlocii să ia în calcul o posibilă cooperare pentru a forma o a treia putere. Existau intenţii de reformare a Imperiului în 1780; totuşi, aceste încercări au eşuat la începutul anului 1790. Intenţiile statelor mai mici de a forma o „a treia Germanie" (cum a fost mai tîrziu numită) au fost împiedicate de modul în care Prusia domina Liga Prinţilor şi desconsidera interesele Imperiului, în favoarea propriilor sale proiecte politice (ca în cazul Belgiei); încercările de reformare a bisericii s-au lovit de reformele religioase ale lui Josif al II-lea, provocînd ostilitate la Roma. La începutul anului 1790, Imperiul era în haos.

Nu se putea spune totuşi că Germania se afla în pragul unei revoluţii la începutul anului 1790. Este adevărat că existau anumite tensiuni sociale (care vor crea probleme la începutul secolului al XIX-lea). Populaţia începea să crească, ca rezultat al reformelor agrare sau din alte cauze. Creşterea populaţiei era direct proporţională cu creşterea numărului de săraci şi cerşetori, precum şi cu agitaţiile sociale curente. Existau, de

asemenea, unele nemulţumiri ale intelectualilor, conturîndu-se începuturile unui liberalism politic. Cînd Revoluţia Franceză a izbucnit, în 1789, majoritatea germanilor se mulţumeau să fie doar simpli observatori – în special în provinciile din vest – avînd un sentiment de superioritate prin faptul că Germania nu avusese nevoie de o revoluţie pentru a-şi realiza reformele. Din 1792, o dată cu izbucnirea unui război între Franţa revoluţionară pe de o parte, şi puterile conservatoare – Prusia şi Austria pe de altă parte, interesul germanilor s-a transformat în îngrijorare. În timp ce Revoluţia Franceză se transforma dintr-o declaraţie idealistă de libertate, egalitate şi fraternitate într-un regim de teroare şi dictatură imperialistă expansionistă, Germania era implicată şi afectată în diverse moduri. Reorganizată, exploatată şi cotropită, Germania apărea, către 1815, într-o formă foarte diferită. Sfîntul Imperiu Roman, care servise drept cadru politic pentru multe secole, dispăruse. Noua ordine a Europei, stabilită în urma Congresului de la Viena din 1814-1815, care a înlocuit pacea din Westphalia din 1648, a inaugurat o nouă perioadă în istoria Germaniei.

În 1792 armata franceză a invadat teritoriile Sfîntului Imperiu Roman de Naţiune Germană. După o succesiune de victorii franceze, către sfîrşitul anului 1794 toată Germania de la vest de Rin se afla sub dominaţie franceză, situaţie care a durat pînă în 1814. Deşi cîţiva istorici (în special est-germani) au căutat probe, pentru a-i incrimina pe unii germani cu simpatii iacobine, se pare că majoritatea supuşilor germani pur şi simplu s-au lăsat să fie încorporaţi în regimuri noi, cu excepţia Republicii din Mainz a lui Georg Forster mai mult sau mai puţin colaboraţionistă. Ocupaţia franceză a avut consecinţe de durată în aceste zone. Sistemul administrativ, judiciar şi legislativ s-a schimbat; şerbia şi relaţiile sociale feudale au fost abolite, iar între Franţa şi Germania s-au pus bazele

disputei privind frontiera pe Rin. Disputele între cele două țări privind regiunea Saar și provinciile Alsacia și Lorena vor reapărea mai tîrziu și vor face obiectul conflictelor franco-germane încă un secol și jumătate.

Teritoriile mici și medii din sudul și vestul Germaniei au fost supuse reorganizării teritoriale, după ce cedarea malului stîng al Rinului a fost confirmată de Tratatul de la Lunéville din 1801, conform principiului că aceasta ar trebui să fie o compensație pentru pierderile din Imperiu. În *1803* un comitet a înființat *Reichsdeputationshauptschluss*, în care un mare număr de unități politice mici, anterior independente, au fost desființate sau subordonate teritoriilor mai mari. Astfel, aproximativ 350 de cavaleri imperiali și conți și-au pierdut independența și statutul în fața împăratului și au fost subordonați conducătorilor teritoriali. În jur de 112 unități politice au fost desființate, incluzînd 20 de arhiepiscopate și episcopate princiare, 40 de abații și mănăstiri și 6 orașe libere. Mulți conducători teritoriali au primit satisfăcuți noile teritorii adăugate statelor lor, ignorînd scopurile lui Napoleon de a face din acestea adevărate colonii. Cu vaste suprafețe cucerite în Europa, Napoleon a fost încoronat împărat în toamna anului 1804. Francisc al II-lea al Austriei și-a luat în același timp titlul de împărat al Austriei. În aceste circumstanțe, statele germane mai mici care beneficiaseră de reformele lui Napoleon au hotărît să se separe de Sfîntul Imperiu Roman și să se pună sub protecția Franței. În iulie 1806, Napoleon a creat Confederația Rinului (*Rheinbund*), constînd din 16 state germane (incluzînd Bavaria, Württemberg, Baden și Hessa-Darmstadt) și Marele Ducat al Varșoviei (în afara Imperiului). Confederația a adoptat Codul lui Napoleon și a instituit o serie de reforme incluzînd abolirea șerbiei. La 6 august 1806, Sfîntul Imperiu Roman a fost oficial desființat.

Planșa 20. Bătălia de la Jena (1806).

Prusia rămăsese neutră din *1795*. În septembrie *1806* regele Frederic Wilhelm al III-lea (1797-1840) a declarat război Franței. Armata prusacă, care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în lipsa reformelor, căzuse într-o stare de degradare, a suferit o înfrîngere militară importantă în fața puternicei armate franceze, în bătălia de la Jena (14 octombrie 1806). În urma păcii de la Tilsit din 1807, Prusia a cedat toate teritoriile de la vest de Elba Franței, cît și unele teritorii estice. Ea a trebuit, de asemenea, să plătească despăgubiri și să contribuie cu armată și bani la campaniile lui Napoleon. Această înfrîngere a generat atît oportunitatea cît și necesitatea unei serii de reforme în Prusia.

Reformele prusace nu aveau un program unic coerent și nu erau conduse de un grup omogen de reformiști. Unii au

exploatat situația creată după înfrîngerea prusacă pentru a impune anumite planuri mai vechi de reformă, în timp ce alte măsuri erau luate ca o formă de „modernizare defensivă", în special în domeniul afacerilor economice şi militare.

În 1807 şerbia a fost desfiinţată. Din moment ce ţăranii nu puteau să-şi plătească compensaţiile, libertatea lor nu însemna mare lucru. Principalii beneficiari erau de fapt nobilii (legislaţia a fost mai tîrziu modificată cu reglementări nefavorabile ţărănimii). Restricţiile impuse de conceptul de „stare" ca grup cu un statut mai degrabă dobîndit ereditar, decît în sensul de clasă socială, au fost eliminate, astfel încît nobilii se puteau impune în afaceri specifice clasei mijlocii, în timp ce ţăranii şi burghezii puteau (cel puţin teoretic) să cumpere pămînturi nobiliare. Această transformare a creat o mobilitate a forţei de muncă, care a fost o condiţie pentru dezvoltarea economică capitalistă de mai tîrziu. Importantă în relaţie cu creşterea economică de mai tîrziu a fost abolirea puterilor restrictive ale ghildelor şi a anumitor bariere comerciale interne, incluzînd şi taxa urbană. Totuşi, reformele economice au fost numai parţiale; s-au desfiinţat taxele nobiliare în 1810, dar au fost reintroduse în 1819. Mai mult, nobilii prusaci au menţinut jurisdicţia civilă asupra foştilor lor şerbi pînă în 1848, puterile lor poliţieneşti pînă în 1872 şi anumite puteri administrative pînă în 1891. În plan politic, s-a petrecut o anumită modernizare a guvernului în Prusia prin introducerea unui sistem coerent de ministere şi cabinete, dar fără a se ajunge la o Constituţie sau Parlament prusac. Guvernarea autonomă municipală a oraşelor a fost introdusă, dar nu şi guvernarea rurală. Reformele din armată, asociate cu numele lui Scharnhorst, Gneisenau şi Clausewitz, au fost realizate în principal ca răspuns la succesul militar francez. În 1813 a fost introdus un sistem de recrutare şi organizat primele miliţii (*Landwehr*); în 1814 o lege a armatei a fost introdusă. Reformele nu erau însă complete; după 1815, recrutarea nu a mai fost obligatorie. În domeniul educaţiei, răspîndirea şcolarizării obligatorii în secolul al XVIII-lea (care însoţise extinderea Şcolilor Tehnice şi a *Ritterakademien*) a fost completată de înfiinţarea Şcolilor de Elită (*Gymnasia*) în toată Prusia şi de crearea, în timpul lui von Humboldt, a Universităţii din Berlin. Sistemul de educaţie prusac va da roade în cursul secolului al XIX-lea, de la avansul în cercetare pînă la crearea celei mai eficiente forţă de muncă din Europa industrială. În ciuda lipsei de coerenţă generală a reformelor din această perioadă, Prusia a fost cu siguranţă mai bine pregătită să facă faţă provocărilor secolului al XIX-lea.

Între timp războaiele napoleoniene continuau. O încercare austriacă de a-l provoca pe Napoleon a fost oprită în 1809. Dar, în 1812, o Franţă mult întinsă, cu o armată slăbită, a fost la rîndu-i înfrîntă în Rusia. În 1813 şansele Germaniei au început să crească. O coaliţie formată din Austria, Prusia şi Rusia l-a înfrînt pe Napoleon la Leipzig. Confederaţia Rinului a fost desfiinţată, precum şi statele din nordul Germaniei. Statele germane sudice au semnat tratate cu Austria. Războaiele de eliberare au luat sfîrşit în aprilie 1814. În perioada octombrie 1814 - iunie 1815 un congres a avut loc la Viena, dominat de Metternich, ministrul de Externe al Austriei (1809 -1848) şi cancelarul Austriei din 1821. Congresul de la Viena a fost întrerupt de fuga lui Napoleon de pe insula Elba, dar reluat în curînd după bătălia de la Waterloo; acesta a ridicat probleme privitoare la viitoarea ordinea europeană.

După douăzeci şi doi de ani de război în Europa, Congresul de la Viena s-a ţinut într-o atmosferă festivă, cu dans şi mese copioase. Scopul său era totuşi unul serios: rezolvarea

problemei creării unei Germanii puternice şi stabile care să fie un zid împotriva viitorului expansionism francez, recunoscîndu-se că vechiul sistem al unui Imperiu ineficace şi slăbit nu mai putea fi restabilit. În final, o mare parte din reorganizarea Germaniei de către Napoleon a fost menţinută sau chiar extinsă.

O Confederaţie germană (*Deutscher Bund*) a fost creată în locul Sfîntului Imperiu Roman, alcătuită din 38 state (39 după 1817), adică 34 de monarhii şi 4 oraşe libere. Graniţele Confederaţiei erau, în principal, aceleaşi cu cele ale Sfîntului Imperiu Roman. Ele nu corespundeau însă ariei etnice sau culturale a germanilor din Europa Centrală, din moment ce unele minorităţi negermane (cum ar fi italienii şi cehii) erau incluse, în timp ce alte populaţii germane erau excluse. Printre cei care au participat la crearea Confederaţiei au fost regele Angliei, în calitatea sa de conducător al Hanovrei (pînă în 1837). Confederaţia nu era un stat federal (*Bundesstaat*), ci mai degrabă o federaţie de state (*Staatenbund*). Nu avea un conducător de stat comun, organe executive sau administrative, sisteme legale comune, nici cetăţenie comună şi nu era capabilă de a lua decizii comune. Dieta federală, care se întîlnea la Frankfurt, era un congres de ambasadori reprezentînd interesele propriilor lor state separate.

Aceste state păreau unităţi politice relativ puternice, cel puţin în comparaţie cu predecesoarele lor din secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere teritorial, a avut loc o reorganizare considerabilă. Evident, noile state au fost mărite prin absorbţia unităţilor politice mai mici. Prusia a cîştigat prin achiziţionarea Renaniei şi a Westfaliei, scopul fiind acela de a o transforma într-o mare putere între Franţa şi Rusia. Aceasta a însemnat dublarea populaţiei sale şi dezvoltarea comerţului şi a industriei.

Harta 6. Confederaţia germană în 1815.

Pe de altă parte, dezavantajul Prusiei era acela că trebuia să renunțe la unele din cîștigurile sale din est (din împărțirea a doua și a treia a Poloniei). Pe termen lung, extinderea Prusiei către vest a schimbat balanța de putere dintre Prusia și Austria în favoarea primei. Prusia a devenit reprezentativă pentru interesele germane și mai importantă ca protector al Germaniei în centrul Europei. Aceasta nu înseamnă că se contura o etapă spre o unificare națională inevitabilă din punct de vedere istoric, sub dominație prusacă. Statele teritoriale au ieșit din războaiele napoleoniene consolidate nu numai în ceea ce privește mărimea. Conducătorii lor se bucurau de suveranitate deplină. Drept urmare și drept răspuns la exigențele perioadei napoleoniene, în multe state, sistemul administrativ și legislativ a fost reformat. Acolo unde șerbia, privilegiile ghildelor și restricțiile privind mobilitatea muncii fuseseră abolite, ele nu au mai fost reintroduse. În cursul secolului al XIX-lea, multe state, acum extinse – cum ar fi Bavaria – au avut tradiții puternice locale, susținînd un particularism regional puternic.

Impactul politic al Revoluției Franceze asupra Germaniei a fost puternic și ireversibil. Există multă ambiguitate în legătură cu efectele sale în alte domenii. Din punct de vedere economic, blocada continentală franceză împotriva Angliei nu a durat suficient de mult pentru a duce la dezvoltarea economică a Germaniei. În timp ce condițiile pentru dezvoltarea economică de mai tîrziu au fost stabilite prin desființarea restricțiilor feudale asupra comerțului și a mobilității forței de muncă, războaiele lui Napoleon au întîrziat dezvoltarea economică imediată, cu excepția provinciilor renane, direct administrate de către Franța. Din punct de vedere cultural, se poate spune că războaiele de eliberare au condus la transformarea naționalismului cultural al lui Herder într-un naționalism politic. Existau însă anumite agitații care anunțau un naționalism politic al vremii, cu particularități locale, fără îndoială, mult mai importante. Intelectualii germani, dominați inițial de o puternică simpatie față de ideile Revoluției Franceze, au condamnat-o cu vehemență pe măsură ce aceasta a mers spre teroare. Cultura politică germană a fost influențată astfel de o adîncă frică de revoluție, cel puțin pe parcursul unui întreg secol. Modelele ulterioare de dezvoltare politică din Germania nu pot fi atît de ușor explicate. Ele au apărut, ca întotdeauna, ca răspuns la o situație schimbătoare; în timp ce vederile politice evoluau în contextul tradițiilor existente și a cadrelor instituționale, interacțiunea istorică a unor serii de factori trebuie luată în considerare pentru elucidarea importanței fiecărui element.

Germania din 1815 era, evident, diferită de Germania din 1648. Anumite similitudini existau totuși: terenuri agricole mari, sate, pășuni și păduri, orașe medievale și castele, palate princiare, biserici și mănăstiri. Revoluția Franceză a zguduit Germania din punct de vedere politic; dar în secolul următor, revoluția industrială a adus schimbări și mai mari. O dată cu moștenirea politică, crizele politice și transformările socio-economice au avut ecou în secolul al XX-lea.

V

EPOCA INDUSTRIALIZĂRII (1815-1918)

Perioada de după Congresul de la Viena (1815) pînă la sfîrşitul primului război mondial şi căderea Imperiului German (1918) a înregistrat schimbări fundamentale atît în Germania, cît şi în Europa. Dintr-o ţară agrară, Germania a devenit un centru marcant al capitalismului industrial; competiţia dintre statele europene a devenit o competiţie între puterile imperiale pentru colonii, peste tot în jurul lumii. Soluţiile propuse la Viena pentru echilibrul european au fost relativ încununate de succes în menţinerea păcii europene în secolul al XIX-lea; dar, în 1871, o dată cu unificarea unei Germanii „mici", sub dominaţie prusacă, prin industrializarea rapidă a Germaniei şi prin intrarea sa în competiţie pentru Imperiu, la sfîrşitul secolului, balanţa s-a schimbat. Primul război mondial, care a izbucnit în 1914, a adus schimbări care au avut implicaţii în secolul al XX-lea, făcînd ca Germania să fie diferită de ceea ce fusese ea în secolul al XVIII-lea.

Perioada de la 1815 pînă la izbucnirea revoluțiilor din statele germane (martie 1848) este cunoscută drept perioada „Restaurației" sau *Vormärz* („înainte de martie"). Ambii termeni induc pînă la un anumit punct în eroare. Situația de după 1815 nu a reprezentat o simplă restaurare a modelelor politice sau socio-economice pre-napoleoniene; nici perioada de dinainte de 1848 nu poate fi văzută numai ca un preludiu la mișcările revoluționare. Totuși, perioada cuprinsă între 1815-1848 este una de tranziție, în ceea ce privește dezvoltarea culturală, politică și socio-economică.

Din punct de vedere politic, Confederația germană nu poate fi considerată doar un pas spre unificarea națională. Teritoriile își măriseră influența la nivel regional, conducătorii aveau suveranitate și putere, administrația a fost reformată, consolidîndu-se procesul de guvernare și de centralizare a puterii din anumite state, început în perioada napoleoniană. Particularismul regional, în special în statele germane sudice mai mari, avea să schimbe cursul pe care unificarea națională îl impusese. În acest sens, Prusia a avut o importanță capitală. O dată cu achiziționarea teritoriilor din Renania și Westphalia, Prusia a cîștigat nu numai în mărime și populație, ci și în putere și potențial economic. Nu numai că ea era acum egală cu Austria, ca număr de locuitori, dar era menținută în echilibru pentru a întrece Austria în ceea ce privește dezvoltarea economică, un factor major în secolul industrializării. Din punct de vedere constituțional, atît Prusia cît și Austria rămîneau relativ conservatoare. Prusia nu avea un Parlament unit și, deși reformele erau continuate în anumite provincii (vestul era angajat într-un program de reformă) programul de reforme a fost oprit

Planșa 21. Prințul Metternich în biroul său.

de regele Frederic Wilhelm al III-lea. Reformiștii majori fuseseră înlăturați între 1819-1820. În Austria, absența unei nevoi de centralizare ca răspuns la schimbările teritoriale și reformele din timpul lui Josif al II-lea s-au adăugat unui program caracterizat drept conservatori și inactivi în perioada post-napoleoniană. Condițiile din statele germane mici variau foarte mult. Unele au dobîndit Constituții: Bavaria și Baden în 1818, Württemberg în 1819, Hessa-Darmstadt în 1820 – deși, cu excepția statului Württemberg, unde clasele și conducătorul aprobau împreună constituția, aceasta s-a datorat unui act de donație binevoitoare din partea celor ce dețineau puterea. Totuși, în ciuda taxelor mult amînate din cauza ideilor mai puțin decît democratice ale liberalilor, care preferau o conducere profesională, este evident că o Cameră de dezbatere, cum

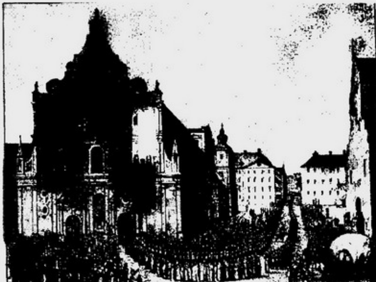
era cea din Baden, putea să furnizeze cel puțin o platformă pentru discursul politic.

Multe din reformele socio-economice și legislative ale epocii napoleoniene au rămas neschimbate după 1815, cu variații în diferite teritorii. Șerbia, la est de Elba, nu a mai fost introdusă; comutarea datoriilor continua, deși condițiile (cum ar fi cele din Prusia) erau adesea mai dificile pentru țărani, în timp ce nobilimea își menținea statutul și multe din privilegii. Deși societatea germană era în curs de dezvoltare, cu o mobilitate crescută a muncii, nu era încă o societate în care relațiile capitaliste de producție să predomine. Mai mult, în ciuda continuității reformei în anumite zone, foarte curînd a apărut și o reacție politică.

După 1815 au apărut grupări studențești (*Burschenschaften*) (prima fiind la Jena). Un student la teologie, Karl Sand, care aparținea unei asemenea grupări, l-a ucis în 1819 pe dramaturgul anti-liberal Kotzebue. Metternich s-a folosit de această crimă ca pretext pentru decretele de la Karlsbad din acel an, care includeau măsuri de cenzură și supraveghere dură a învățămîntului secundar și superior. Actul final de la Viena din 1820 a încorporat aceste măsuri în legea constituțională a Confederației. Reacția conservatoare provocată de Metternich a dus la concedierea profesorilor subversivi, la disoluția grupărilor de studenți, la suprimarea unor ziare și la cenzura oricărei publicații de mai puțin de 20 de coli (în jur de 320 de foi de hîrtie) – o măsură care a condus la scrierea de pamflete tipărite fie cu litere foarte mari fie pe foi foarte mici, pentru a evita cenzura prin realizarea unor cărți de 321 de pagini sau mai mult (un exemplu interesant de determinism materialist al formei literare). În ciuda crizei agrare, de la „anii foametei" din 1816-1817 la recesiunea din 1820, apatia politică a devenit o

constantă pentru cel puțin o decadă după Congresul de la Viena ca urmare a circumstanțelor represive.

Într-o manieră incompletă, totuși, anumite tendințe politice s-au dezvoltat între 1820 și 1830, ele cristalizîndu-se la mijlocul și la sfîrșitul secolului al XIX-lea în forme politice de partid. De o importanță deosebită a fost ascensiunea liberalismului, care a luat o turnură politică diferită de liberalismul secolului al XVIII-lea. Existau diferențe între liberalii defensivi, conservatori, din nordul Germaniei, care voiau să restaureze drepturile vechilor clase, și liberalii radicali din sudul Germaniei, care doreau să adopte noi Constituții sau să facă eficace regulamentele existente ce protejau libertățile individuale și limitau puterile conducătorilor. A-i considera pe germani liberali progresivi, îndrăzneți, întreprinzători, încercînd să fondeze o nouă societate capitalistă industrială este totuși o greșeală. La începutul secolului al XIX-lea, liberalii proveneau din clasa de mijloc, mai degrabă o clasă de mijloc cultivată, decît din cea a proprietarilor, deși prima nu o excludea pe a doua, fără să fie oameni de afacere dinamici, care să dorească o schimbare fundamentală. Liberalismul nu era asociat cu naționalismul. Încercările de a plasa originile naționalismului politic german la începutul secolului al XIX-lea sînt riscante. Existau diferențe vizibile între dorința liberalilor de a coborî barierele comerțului intern și naționalismul învechit al romanticilor, care glorificau un împărat medieval, fără a mai menționa idealizarea a tot ceea ce era german, fenomen cunoscut drept *Deutschtümelei*. Exista, de asemenea, o formă difuză de radicalism popular, vizibil în evenimente cum ar fi festivalul Hambach din mai 1832, unde aproximativ 25.000 pînă la 30.000 de oameni se adunau pentru a cînta și a ține discursuri politice. Cererile pentru o republică germană bazată pe suveranitate populară nu

Planşa 22. Deschiderea festivă a Universităţii din München (1826).

erau susţinute de acordul asupra vreunui program politic special, şi organizaţii cum ar fi cea care susţinea o presă liberă erau efemere. Putem menţiona, de asemenea, începuturile unui catolicism politic în această perioadă şi, după cum vom vedea, apariţia unor mişcări radicale care aveau să contribuie la dezvoltarea socialismului.

Tendinţa politică predominantă continua să rămînă un conservatorism reacţionar. După agitaţia socială stîrnită de Revoluţia Franceză din iulie 1830 şi mobilizarea politică populară în cadrul festivalului Hambach, decretele de la Karlsbad au fost reintroduse de Metternich în 1832, împreună cu alte şase articole care interziceau întîlnirile şi asocierile politice populare. Noţiunea de opoziţie s-a extins, cu includerea măsurilor împotriva a ceea ce era considerat a fi folosirea excesivă a puterilor Dietelor statului. Măsurile ulterioare din 1834 au încercat din nou să pună sub control presa, profesorii universitari şi studenţii. Totuşi, transformările sociale şi economice din această perioadă au generat tensiuni care, în cele din urmă, nu au condus la nici un fel de represiune politică.

Din punct de vedere cultural, perioada părea să fie una de tranziţie. Avea loc un continuu progres în sistemul educaţional, după reformele din învăţămîntul secundar şi liceal, iniţiate de Humboldt în Prusia. În ceea ce priveşte educaţia de bază, statele germane ofereau una din forţele de muncă cele mai cultivate, moderne şi instruite din Europa (deşi statele catolice tindeau să rămînă în urma celor protestante). La nivel superior, absolvenţii universităţilor germane erau bine pregătiţi, în special în ştiinţele exacte, cum ar fi chimia, dar şi în domenii cum ar fi dreptul, teologia şi filologia. Sistemul filosofiei idealiste dezvoltat de Friedrich Hegel a format minţile unei generaţii şi a exercitat o continuă fascinaţie. Filosofia lui Hegel considera istoria ca o succesiune de stadii în procesul „realizării de sine a spiritului". Ea combina concepţia iudeo-creştină a progresului, de la unitatea originară, prin separare şi cădere, la armonia şi reunificarea finală la un nivel supeior avînd un accent laic, modern, în ceea ce priveşte faptele empirice ale succesiunii civilizaţiilor în istoria occidentală. Această viziune era prezentă şi în alte domenii; ea a stat la baza creării şcolii istorice de drept şi a economiei istorice.

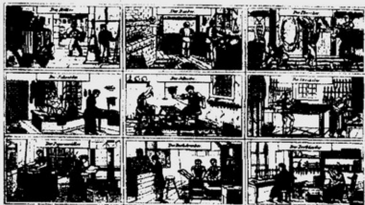
Filosofia lui Hegel a avut un impact puternic asupra gîndirii lui Karl Marx (1818-1883) şi asupra dezvoltărilor ulterioare ale ştiinţelor sociale şi socialismului politic. Cunoscînd ideile unor foşti elevi rebeli ai lui Hegel, Marx s-a separat de

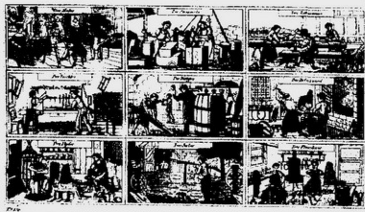
gîndirea lui Hegel, la fel ca şi Feuerbach şi a răsturnat filosofia idealistă a lui Hegel. Menţinînd cadrul conceptual formal – istoria văzută ca o serie de stadii, în care tezele produc antiteze, transformate prin luptă revoluţionară în sinteze la un nivel mai înalt de dezvoltare, care la rîndul lor produc noi contradicţii – Marx a înlocuit idealismul lui Hegel cu un nou materialism. „Spiritul universal" nu mai furniza soluţii dinamicii istoriei; mai degrabă, oamenii, fiinţe reale, şi-au făurit propria istorie – deşi, după cum Marx a subliniat, nu în condiţiile propriei lor alegeri. Relaţiile sociale apăreau între oameni în activităţile de producţie şi serveau la definirea relaţiilor de clasă. Stadiile istorice erau definite în termeni de „moduri de producţie", fiind alcătuite din relaţii specifice de producţie (relaţii de clasă) şi din mijloace de producţie (determinate de nivelul dezvoltării tehnologice). Dezvoltările socio-economice din orice stadiu istoric generează lupte politice între clase, iar conflictele revoluţionare inaugurează următorul stadiu istoric. În opinia lui Marx, în timp ce „societăţile asiatice" erau în mare parte stagnante, istoria europeană occidentală era dinamică: o succesiune de etape conduceau de la comunismul primitiv al societăţii tribale, prin societatea antică, la feudalism şi apoi la capitalismul modern. În acest penultim stadiu al istoriei umane, luptele de clasă s-au simplificat din ce în ce mai mult între burghezia capitalistă, tot mai bogată, şi proletariatul tot mai sărac. Acesta din urmă, complet înstrăinat, reprezentînd abnegaţia întregii umanităţi, ar declanşa, de fapt, printr-o revoluţie în propriile sale interese, o revoluţie în interesele întregii umanităţi, aducînd un comunism social, în care vor dispărea statul şi ideologia şi în care toţi indivizii ar trăi în pace, armonie şi împlinire de sine. Această viziune, bazată în parte pe analiza istorică şi economică, în parte pe filosofie şi socialism politic, exprimată într-o serie de eseuri şi comentarii, a fost în final cuprinsă în cele trei volume neterminate din *Capitalul*, care a avut o influenţă majoră asupra cursului istoriei ulterioare. Ea a generat atît o serie de mişcări sociale şi politice, cît şi apariţia unor regimuri puternice (Rusia sovietică) care se revendicau mai mult sau mai puţin din Marx. Între timp, în Germania, înainte de martie, Marx a început să-şi formuleze ideile sale revoluţionare, care au avut un impact imediat. Aflat în exil, în liniştea sălilor de studiu de la British Museum din Londra, Marx a scris operele sale majore; chiar şi atunci, el doar a observat şi comentat de la distanţă cursul politicii germane din secolul al XIX-lea. Dar vom reveni la impactul pe care l-a avut gîndirea marxistă.

Pe de altă parte, în muzică, Viena a fost un centru important: nume ca Ludwig van Beethoven (1770-1827), Franz Schubert (1797-1828) şi Strauss sînt reprezentative pentru bogata creativitate muzicală, de la opere simfonice mari, valsuri vieneze pînă la lieduri. Aveau loc atît reprezentaţii publice, cît şi private, în saloane unde se cînta la pian sau concertau cvartete de coardă şi voce. Muzica germană a fost, la începutului secolului al XIX-lea, un fenomen laic în comparaţie cu muzica religioasă a lui Johann Sebastian Bach cu un secol în urmă. În sfera culturii o schimbare poate fi observată, de la expansiunea culturii de Curte din secolul al XVIII-lea către stilul mai sobru al clasei de mijloc cunoscut sub numele de *Biedermeier* – termen care descrie nu numai un stil arhitectural, ci şi atmosfera în care trăia clasa de mijloc, patriarhală, reprimată, în care un anumit sentimentalism se îmbina cu un anumit mod de trai fără implicare în viaţa politică. În literatură, perioada se caracteriza prin diversitate. Clasicismul perioadei ulterioare a generat un sentiment de apartenenţă la o generaţie de epigoni, după moartea lui Goethe, în 1832. Romantismul, asociat cu nume precum Novalis, Tieck, Hölderlin, Brentano, von Arnim,

Hoffmann şi fraţii Schlegel se dezvolta în paralel cu mişcarea „Germania Tînără", din care făcea parte şi Heinrich Heine.

Cele mai profunde schimbări s-au petrecut în sfera socio-economică. Transformările din cadrul relaţiilor sociale, în modul de producţie şi în organizarea politică a vieţii economice s-au asociat cu rapida expansiune a populaţiei, ajungîndu-se la o schimbare fundamentală a societăţii germane. Înlocuirea unei societăţi feudale cu o societate de clasă, la începutul secolului al XIX-lea, a furnizat o bază pentru dezvoltarea unei societăţi industriale în 1830. Acest proces a început lent, dar a dus la o transformare explozivă a Germaniei pînă la sfîrşitul secolului. Alte procese s-au întrepătruns. De o importanţă majoră au fost îmbunătăţirea căilor de comunicaţie, prin programe de construire de drumuri, introducerea vapoarelor cu aburi pe Rin, construirea de noi căi ferate. Prima linie deschisă a fost Nürnberg - Fürth în 1835, iar prima linie de importanţă economică a fost Leipzig-Dresda, inaugurată în 1837. Extinderea căilor ferate oferea un transport relativ ieftin şi rapid de materiale şi produse, şi încuraja producţia, în special pe cea de cărbune şi fier. În ciuda dezbaterilor publice şi a controverselor, care includeau avertismentele medicilor asupra pericolelor de a călători cu trenul, cît şi îndoielile, exprimate public, ale regelui prusac privind impactul vitezei asupra populaţiei, sistemul de căi ferate a continuat să se extindă în anii următori. S-au construit fabrici, de exemplu, uzinele Borsig din Berlin renumite pentru producţia de locomotive. S-au petrecut, de asemenea, schimbări în metodele de producţie, în special în domeniul textilelor, cu fabrici care au început să extindă sistemul deja existent al „produsului final" (în care muncitorii lucrau acasă). Deşi muncitorii din industrie constituiau o minoritate, iar cea mai

Planşa 23. Varietatea ocupaţiilor în Germania secolului al XVIII-lea şi începutul de secol XIX.

mare parte a germanilor continuau să muncească pe terenuri agricole sau erau mici comercianți și meșteșugari, această dezvoltare va prefiga avîntul economic de mai tîrziu.

O dată cu creșterea producției au avut loc schimbări în cadrul politic al vieții economice. De importanță majoră a fost înființarea Uniunii Vameșilor Germani dominată de Prusia, care excludea Austria habsburgică. Aceasta a impus, în 1818, legea tarifului în Prusia, care a abolit diferențele dintre oraș și sat și a transformat întregul stat într-o singură unitate economică, fără tarif intern. Atenția s-a îndreptat către dificultățile privind transportul de materiale și produse între provinciile vestice și estice ale Prusiei, care erau separate de alte state germane, precum și către problemele regiunilor învecinate. În anii următori, alte state au fost incluse în sistemul prusac, în timp ce, în 1828, Bavaria și Württemberg au format o uniune vamală, iar state precum Saxonia, Hanovra și Brunswick au intrat în Uniunea Comercială a Germaniei de mijloc, care a adoptat acordul de netaxare a bunurilor care treceau prin teritoriul lor. La 1 ianuarie 1834 s-a înființat Uniunea Vamală Germană (*Deutscher Zollverein*), cuprinzînd 18 state, cu o populație de 23 de milioane. Austria a preferat să rămînă în afara organizației, alegîndu-și propria formă de uniune vamală cu teritoriile habsburgice din afara Confederației. Astfel, în timp ce Austria conservatoare a lui Metternich rămînea forța politică predominantă în Confederație, Prusia a dobîndit supremația economică și *Thaler*-ul prusac a devenit unitatea de schimb în cadrul Uniunii Vamale. Mișcările pentru unificarea economică au anticipat forma pe care unificarea politică avea să o ia în final.

Între timp, s-au produs schimbări socio-economice, care anticipau revoluțiile. În Europa, o creștere a populației avusese loc la mijlocul secolului al XVIII-lea. Populația europeană s-a

dublat în secolului al XIX-lea. În Germania, creșterea populației s-a produs în special în zonele rurale. Rezervele de hrană ale unei economii pre-industriale s-au dovedit astfel insuficiente. Revolte, șomaj, migrare către oraș, emigrare în America erau evenimente obișnuite. Extinderea sărăciei acute în societatea burgheză autosatisfăcută a Germaniei Biedermeier a generat o considerabilă preocupare pentru social, prezentă în activitățile caritabile precum cele ale bisericilor creștine. Uneori săracii încercau să-și rezolve singuri problemele. În 1844, de exemplu, țesătorii silezieni, afectați de concurența industriei textile britanice avansate, cît și de introducerea noilor metode de producție, s-au revoltat. În 1846-1847 gîndacii de cartofi au distrus recolta, ducînd la malnutriție și înfometare iar mii de morți au fost cauzate de sărăcie. Agitația socială coincidea cu agitația intelectualilor față de condițiile politice represive ale sistemului conservator depășit, al lui Metternich. Totuși, scînteia care în final a aprins mișcările revoluționare din 1848 nu a venit din interior, ci dintr-o altă revoluție, cea franceză.

REVOLUȚIILE DE LA 1848

1848 a fost un an revoluționar în toată Europa. Veștile despre Revoluția din Februarie din Franța, care l-a răsturnat pe regele Ludovic-Filip, au condus la insurecții în Germania, în timp ce o mulțime de grupări s-au folosit de acest prilej pentru a exercita presiuni asupra conducătorilor speriați. La aceasta a contribuit un număr mai mare de factori: agitația populară, (chiar dacă adesea defensivă și reacționară prin natura ei), cererea de restaurarea vechilor formede conducere, cererile politice liberale pentru un stat constituțional, cît și pentru

anumite libertăți economice, dorințele naționaliste de unificare a Germaniei etc. Deoarece acesta era în linii mari un protest al clasei muncitoare, el era limitat în general la cererile pentru îmbunătățirea rapidă a salariilor și a condițiilor de muncă: în 1848 nu a fost revoluție proletară în sens marxist. Cei care doreau unificarea au fost decepționați: unificarea nu s-a produs în 1848-1849 sub auspicii liberale, iar cea care s-a realizat în 1871 a fost diferită, în orice caz mult mai puțin liberală. Anul 1848 a fost adesea definit așa cum afirmă A.J.P.Taylor, drept un „punct de cotitură unde Germania nu a reușit să cotească". Totuși, acesta este un punct de vedere simplist și părtinitor: multe s-au schimbat după din anii 1848-1849, iar Germania din 1850 era diferită de ceea ce fusese înainte de 1848. Decît să criticăm o falsă istorie a Germaniei, mai bine încercăm să clarificăm ceea ce s-a întîmplat de fapt, cu cauzele și consecințele respective.

După cum am arătat, anul 1840 s-a caracterizat prin importante frămîntări sociale. Efectele pe termen lung ale crizei economice (cum ar fi creșterea datoriilor și criza financiară) și mai puțin criza în sine au creat condițiile pentru Revoluție. După foametea și sărăcia din 1846-1847, economia s-a îmbunătățit spre 1848. Așa cum au demonstrat evenimentele din 1848-1849, relațiile dintre țărani și meșteșugari pe de o parte și adepții liberalismului pe de altă parte au devenit din ce în ce mai strînse. Scopurile liberale fuseseră formulate înainte de 1848. În Prusia, speranțele liberale au crescut o dată cu urcarea pe tron, în 1840, a regelui Frederic-Wilhelm al IV-lea și cu solicitările pentru o Dietă prusacă unită, care a fost convocată, într-adevăr, în aprilie 1847. Totuși exista un impas în ceea ce privește chestiunea reformelor constituționale iar Dieta a fost dizolvată. Frederic-Wilhelm al IV-lea s-a dovedit a fi nu un liberal monarh, ci mai degrabă un conducător inconștient, care mai tîrziu a fost catalogat drept nebun; liberalii din alte state germane pregăteau și organizau reforma. Existau diferențe între liberalii radicali, cum ar fi Hecker și Struve care propuneau programul Offenburg, și liberalii moderați, care sprijineau programul Heppenheim. Dar aceste presiuni liberale izolate nu erau suficiente pentru a declanșa o revoluție. Vestea căderii monarhiei franceze a cauzat răscoale populare în toată Germania. În fața insurecțiilor țărănești larg răspîndite, a răscoalelor meșteșugarilor și a presiunilor liberale, conducătorii de pretutindeni au făcut rapid concesii într-o încercare disperată de a opri amenințarea tulburărilor ulterioare. Liberalii au profitat de situație pentru a încerca să efectueze schimbări la nivel național, prin alegerea ulterioară a unui Parlament național care să discute reforma constituțională și unificarea germană.

Slăbiciunile forțelor revoluționare din Germania au fost vizibile de la bun început: a fost nevoie de o scînteie din exterior pentru a declanșa Revoluția. Existau anumite forțe cu scopuri diferite, care exercitau presiuni asupra regimurilor. Autoritățile locale au capitulat aproape fără împotrivire. Nedorind o înfrîngere, forțele conservatoare au observat dezordinea grupurilor revoluționare și au profitat de aceasta pentru a prelua ulterior controlul situației cu forțe armate întărite.

În Austria, din cauza insurecțiilor țărănești și a revoltelor muncitorilor din diferite părți ale domeniilor habsburgilor, Metternich a demisionat la 13 martie și a fugit în Marea Britanie, locul de refugiu pentru reacționari și revoluționari. La 15 martie, împăratul Austriei a promis o Constituție și a numit o Adunare. În statele germane din sud și vest, mulți conducători i-au înlocuit pe conservatorii din administrație cu liberali și au făcut promisiuni de reformă. În Prusia, erorile au continuat. Auzind de mișcările revoluționare din Austria, Frederic Wilhelm al IV-lea

Planşa 24. Baricade în Berlin (1848).

a încercat să numească un Parlament Naţional. Dar, în timpul luptelor dintre soldaţi şi mulţimea aflată pe străzile Berlinului, soldaţii au interpretat greşit comanda regelui de a nu trage. Armata a tras şi lupta a început. Neştiind cum să procedeze, regele a ordonat retragerea trupelor în încercarea de a împiedica un război civil. Într-un impuls romantic, regele a decis să fie alături de poporul său; la 21 martie, el a străbătut pe cal străzile Berlinului înfăşurat în drapelul care avea culorile revoluţionare: negru, roşu şi auriu. Un regim liberal a fost curînd instalat la Berlin.

La nivel naţional, un „pre-Parlament" auto-proclamat s-a întrunit la Frankfurt, format în mare parte din liberali moderaţi, care au depăşit în cadrul unui vot un grup mai mic de liberali

radicali, organizînd alegerea unei Adunări Naţionale. Aceasta, aleasă pe baza unui sufragiu mai degrabă formal (variind în diferite state), a fost deschisă la 18 mai în biserica Sfîntul Paul din Frankfurt. Clasa mijlocie fiind reprezentată în număr mare, predominau avocaţii, profesorii, universitari şi funcţionarii, cît şi scriitorii, ziariştii şi clericii. Pe lîngă aceştia se mai aflau patru meşteşugari şi un ţăran (un polonez din Silezia). Reprezentanţii nu aparţineau vreunui partid sau vreunei grupări politice, deşi erau mai mulţi liberali din convingere, în timp ce doar o minoritate (aproximativ 15 %) erau cu vederi extremiste de dreapta sau de stînga. În timp au început să se formeze grupări, cunoscute după numele hanurilor unde se întîlneau pentru discuţii neoficiale. Acest corp „august" a deliberat în următoarele luni asupra unor articole fundamentale. Discuţiile erau legate de viitoarea formă constituţională a unei Germanii unite de drepturile fundamentale ale individului şi de viitoarea ordine economică. Punctele de vedere se schimbau nu numai o dată cu principiile aduse în discuţie, dar şi cu particularităţile politice din 1848-1849. În final s-a ajuns la un acord asupra unor anumite puncte. Politica economică individualistă şi libertatea comerţului erau sprijinite; o doctrină a drepturilor fundamentale a fost publicată în 28 decembrie 1848; s-a căzut de acord că o Germanie unită trebuia să fie un stat federal cu un împărat şi un Parlament ales, precum şi cu un guvern responsabil. După discuţii interminabile (liberalii moderaţi au obţinut sprijinul radicalilor pentru ca Prusia să deţină titlul imperial, drept răsplată pentru sprijinirea cererilor radicale pentru un sistem electoral mai democrat), a existat un vot pentru sufragiu masculin cvasi-universal, prevăzut pentru 29 aprilie 1849. Dar în legătură cu anumite articole problemele s-au dovedit insurmontabile.

Teoretic era uşor să defineşti o Germanie unită; era mult mai greu să defineşti graniţele acestei Germanii în practică. Existau trei regiuni unde problema naţională era greu de rezolvat. Prima era, desigur, Austria, unde problema era dacă acele părţi ale Imperiului habsburgic care făceau parte din confederaţia germană (şi, anterior, din Sfîntul Imperiu Roman de Naţiune Germană) ar trebui încorporate într-o „Germanie mare" (*Grossdeutschland*) sau dacă toate teritoriile austriece ar trebui să rămînă în afară, pentru ca Prusia să domine o „Germanie mică" (*Kleindeutschland*). Din moment ce împăratul austriac nu dorea să-şi dezmembreze dominioanele, numai o soluţie radicală ar fi dus la încorporarea Austriei. În final, după aprigi dezbateri, susţinătorii moderaţi ai soluţiei unei „Germanii mici", conduşi de Heinrich von Gagern, au fost majoritari. În al doilea rînd exista întrebarea dacă poporul polonez din provincia prusacă Posen (Poznan), trebuia să fie inclus sau exclus dintr-o Germanie naţională. În al treilea rînd era vorba de situaţia ducatelor Schleswig şi Holstein. O situaţie extrem de complexă implicînd elemente de politică internaţională, de drept dinastic şi naţionalism modern a furnizat un amestec exploziv în aceste fiefuri multietnice ale Coroanei daneze. Problema s-a transformat într-una de politică de putere: un război în Danemarca, sancţionat de Parlamentul de la Frankfurt, a fost dependent de contingentele militare ale statelor germane separate; în august 1848 statul cel mai important din punct de vedere militar, Prusia, a decis să părăsească Parlamentul de la Frankfurt.

Parlamentul şi-a prelungit deliberările pînă în primăvara anului 1849, cînd, în final, a oferit Coroana unei Germanii mici regelui Prusiei. Acesta a respins-o cu dispreţ. Pentru că în timp ce Parlamentul dezbătuse, conservatorii se regrupaseră şi recîştigaseră puterea în diferite state; nu mai era astfel nevoie de a

face concesii sau de a capitula în faţa intelectualilor. În cursul verii anului 1848 au continuat agitaţiile sociale. Aceasta nu era o mişcare revoluţionară condusă de un proletariat industrial, cum susţinea Marx. Protestul moderat al clasei muncitoare, ca şi acela al socialiştilor berlinezi, conduşi de Stephan Born, vizau înfiinţarea de sindicate, salarii mai mari, condiţii de muncă mai bune. Meşteşugarii şi artizanii se simţeau ameninţaţi de opoziţia liberală, în ceea ce priveşte restricţiile ghildelor şi sprijinul pieţei libere. Artizanii şi-au convocat propriul lor Congres Naţional, întîlnindu-se la Frankfurt, de la jumătatea lunii iulie pînă la jumătatea lunii august 1848. Membrii Parlamentului de la Frankfurt nu erau în situaţia de a rezolva suferinţele ţăranilor. În diferite state ale Germaniei, regimurile liberale sau reformatoare au început să se teamă tot mai mult de protestele de masă şi de preluarea puterii de către mulţime, fiind incapabile de a controla evenimentele. Forţele conservatoare şi armatele lor puteau să lanseze o contrarevoluţie. În Imperiul Habsburgic, armata a reprimat răscoalele din Boemia, Ungaria şi Italia de Nord în vara anului 1848 şi a recîştigat controlul Vienei, pînă la sfîrşitul lui octombrie 1848. În Prusia, insurecţiile populare au determinat organizarea unei contrarevoluţii conservatoare. Liberalii nu avuseseră niciodată o putere militară reală pierzînd şi sprijinul popular. Ţăranii, care erau baza armatei, au fost cumpăraţi de conservatorii care le făcuseră concesii pentru a se asigura de loialitatea lor. În toată Germania, în 1848-1849, conducătorii şi-au recăpătat încrederea şi controlul, cu ajutorul trupelor prusace restaurînd ordinea pretutindeni (ca în Baden).

În mai 1849, liberalii erau neorganizaţi, monarhul prusac refuzase Coroana, iar membrii Parlamentului de la Frankfurt s-au întors acasă. Unii dintre revoluţionari s-au îndreptat către Stuttgart unde au fost dispersaţi de trupe, în iunie 1849.

Încercările de la Baden şi Palatinat de a pune în practică noua Constituţie, aprobată de Adunarea de la Frankfurt, au fost suprimate de armata prusacă. Revoluţia părea să se fi sfîrşit.

Urmările sale sînt greu de evaluat. Unificarea naţională nu a fost realizată în mod clar: ea a eşuat din cauza particularităţilor regionale, a lipsei dorinţei suveranilor de a domni într-un spaţiu mai mare şi din cauza puterii politice. Liberalii aveau puţină putere şi prea puţin sprijin popular, pentru a putea să-şi pună în practică programul: ei erau, de asemenea, divizaţi în legătură cu multe alte probleme. Însă nu a fost o Revoluţie fără urmări. Relaţiile sociale feudale au fost abolite definitiv în toată Germania, în 1850. Organizarea vieţii economice a continuat într-o manieră liberală, permiţînd dezvoltarea economică rapidă. Sistemul special de represiune politică a lui Metternich a fost desfiinţat. Problemele sociale au condus la formarea de grupări naţionale şi orientări politice care aveau să se dezvolte ulterior în forme politice de partid. Mulţi oameni politici, de convingeri diferite (cum ar fi, nu în ultimul rînd, Bismarck) au învăţat multe din Revoluţia de la 1848. În loc să fie „un punct de cotitură unde putea fi mai bine, Germania nu a cotit", anul 1848 ar fi caracterizat drept o constelaţie de crize, într-o succesiune de elementele care au interacţionat, într-o nouă combinaţie de factori care au înfruntat viitorul în circumstanţe schimbate. Dacă un istoric ar dori să precizeze eşecurile liberalismului german, ar trebui să lecaute mai degrabă în divizările sfîrşitului de secol XIX şi începutului de secol XX, decît în evenimentele de la 1848.

UNIFICAREA GERMANIEI

În ciuda eşecului tentativelor revoluţionare şi reformiste de la 1849, restaurarea regimurilor conservatoare ar putea fi caracterizată drept o îmbinare curioasă a reacţiunii politice cu măsuri economice progresive. Anul 1850 a înregistrat o creştere rapidă a economiei Germaniei: producţia de cărbune, fier şi textile a crescut, reţeaua de căi ferate s-a extins: lungimea reţelei de căi ferate s-a triplat între 1850 şi 1870. Procentajul populaţiei care lucra în fabrici a crescut de la 4 % în 1850 pînă la 10 % în 1873; produsul naţional brut pe cap de locuitor a crescut cu o treime între 1855 şi 1870. Deşi brusc întreruptă de prăbuşirea economică din 1857, creşterea economică din Prusia contrasta cu economia stagnantă din Austria, ale cărei centre precum Viena, Praga şi Boemia au fost depăşite de vastele suprafeţe ale regiunilor agricole slab dezvoltate economic. Mai mult, Austria a trebuit să aloce o proporţie considerabilă din buget cheltuielilor militare, pentru a rezolva situaţiile dificile din Italia şi Balcani. Diferenţele economice tot mai mari dintre Prusia şi Austria au fost un factor important în victoria finală a Prusiei, în lupta pentru dominarea Germaniei unificate. Încercările austriece de a distruge sau de a se alătura Uniunii Vamale au eşuat şi, în 1865, Uniunea Vamală (*Zollverein*) a fost reînnoită, în termeni impuşi de prusaci, excluzînd Austria. Prusia a putut beneficia de pieţele statelor germane mai mici, pe care economia în expansiune rapidă le cerea. Acestea nu erau în situaţia de a părăsi Uniunea Vamală, dominată de Prusia, în ciuda simpatiilor lor politice austriece.

În timp ce o serie de activităţi literare, muzicale şi sportive promovau concepte ale unităţii culturale germane, prin festivaluri, concursuri de tragere, competiţii sportive şi diferite

alte întîlniri s-au dezvoltat şi forme politice de organizare care depăşeau graniţele statelor existente. În 1859 Uniunea Naţională (*Nationalverein*) a dus la înfiinţarea unui Forum Naţional pentru discuţii liberale, chiar dacă acesta era mai mult un grup de presiune decît un partid politic. Asociaţiile culturale şi educaţionale ale muncitorilor germani din industrie au precedat formarea, în 1863, a Asociaţiei Generale a Muncitorilor Germani a lui Lassalle (*Allgemeine Deutsche Arbeiterverein*), după ce planurile iniţiale ale liderilor liberali au fost în final oprite. Această organizaţie nu se inspira din doctrina lui Marx şi a lui Engels, care erau critici în ceea ce priveşte vederile etatiste ale lui Lassalle. Mai aproape de gîndirea lui Marx era Partidul Muncitoresc Social-Democrat fondat la Eisenach, în 1869, de August Bebel şi Wilhelm Liebknecht. În ciuda rivalităţilor iniţiale dintre aceste organizaţii, fuziunea lor pentru a contracara persecuţiile sporite a fost realizată mai tîrziu, în 1875, la Gotha. Programul de la Gotha, care includea multe concesii adepţilor săi, a provocat o critică din partea lui Marx şi a lui Engels. Diviziunile din tabăra socialistă din Germania aveau să continue multe generaţii de acum încolo, după cum vom vedea. Au apărut în această perioadă grupări conservatoare şi primele grupări catolico-clericale în Prusia, Bavaria şi în alte cîteva state. Liberalii de stînga din Prusia s-au separat pentru a forma Partidul Progresist German (*Deutsche Fortschrittspartei*), în iunie 1861.

În general, în perioada 1850-1860 a existat o răspîndire a ştiinţei şi a progresului, precum şi proliferarea instituţiilor culturale şi educaţionale, cum ar fi muzee, grădini, teatre şi galerii de artă. O solidă cultură burgheză se impunea într-o economie din ce în ce mai puternică. Totuşi plana o stare de nesiguranţă asupra identităţii sale, nu numai în vederea chestiunii nerezolvate a unificării, ci şi în

Planşa 25. Fabrica de locomotive Borsig din Moabit (Berlin, 1855).

privința problemei naționale și a relațiilor sale cu trecutul și viitorul. Acest lucru era vizibil în stilul arhitectonic al gărilor grandioase și al băncilor, datînd din Evul Mediu combinat cu stilul clădirilor civile construite în acel timp, împreună cu extraordinarele palate ale regelui Ludovic al II-lea al Bavariei. În același timp, pentru marea majoritate a germanilor obișnuiți, viața părea să continue la fel ca înainte: țăranii, care nu erau afectați de migrarea la oraș sau de valul emigrărilor în America, trăiau în familii numeroase, în comunități relativ compacte, de obicei dominate de biserica locală, ignorînd schimbările la nivel național, cu excepția perioadelor cînd evenimentele majore le afectau ocupațiile zilnice.

Unificarea din 1871 a fost mai puțin un rezultat sau o expresie a unui naționalism german incipient, ci mai mult o formă de expansionism prusac și o încercare de colonizare a Germaniei neprusace, în rivalitate cu o Austrie exclusă. În 1850, situația Austriei fusese înrăutățită de anumiți factori incluzînd Războiul Crimeei și evenimentele din Italia. Austria și-a îndreptat atenția către Germania. Dar posibilitățile unei Austrii slab dezvoltate economic de a provoca Prusia erau limitate. În cursul anului 1860 disputele dintre aceste puteri rivale au ajuns, în timpul lui Otto von Bismarck (care avea mînă liberă de la liberali pentru a rezolva o criză internă prusacă) să fie cîștigate de către Prusia.

Bismarck era fiul unui junker prusac, absolvent al Universităților din Göttingen și Berlin și, deși plictisit de viața de la țară, era mîndru de originea sa. După o scurtă carieră ca funcționar, Bismarck a devenit diplomat și, în calitate de reprezentant prusac la Dieta Confederației de la Frankfurt, a dezvoltat o abordare competitivă pentru Austria. După perioade petrecute la Petersburg și Paris, Bismarck a fost chemat în Prusia și numit prim-ministru, în contextul unei grave crize constituționale interne. Noua Constituție prusacă din 1850 includea un sistem de vot pe trei clase, bazat pe taxe de proprietate: cei bogați care plăteau o treime din taxele de proprietate controlau o treime din voturile unui colegiu electoral pentru Parlamentul prusac; următorul grup plătea a doua treime din taxele de proprietate și controla următoarea treime a voturilor, în timp ce marea majoritate a cetățenilor plăteau o taxă de proprietate minimă și controlau restul voturilor. Din moment ce sufragiul depindea de distribuția bogăției pe o bază electorală, junkerii provinciali aveau asigurată reprezentarea politică, în ciuda faptului că mijloacele lor financiare nu se puteau compara cu acelea ale burgheziei berlineze. Sistemul de reprezentare permitea junkerilor prusaci conservatori să exercite o influență disproporționat de mare în politică și proteja puterea unei clase în declin economic pînă la colapsul final din 1918 al Imperiului german. Totuși, în cursul anului 1850, o dată cu creșterea economică și cu extinderea urbanizării, burghezia liberală a început să obțină o tot mai mare importanță electorală. Din 1860 a început un conflict între Coroană și Parlament asupra chestiunii reformării armatei prusace sub conducerea contelui von Roon. A fost unanim acceptat faptul că o dată cu creșterea numărului populației, erau necesare măsuri de reformă ale armatei. Liberalii dezaprobau desființarea miliției (*Landwehr*), controlată de clasa de mijloc și vroiau să limiteze serviciul militar la doi ani, față de trei. Ei erau divizați în legătură cu chestiunea compromisului și noul Partid Progresist insista asupra acordului parlamentar la orice reorganizare. Progresiștii au devenit cel mai mare grup din Parlamentul prusac, mărindu-și numărul de locuri de la 110 la alegerile din decembrie 1861, la 135 în mai 1862, producînd un impas în conflictul dintre Coroană și Parlament.

Bismarck a continuat să opereze asupra bugetului fără consimţămîntul Parlamentului; retrospectiv, în Lgea Indemnizaţiei din 1866, a fost dat acordul privind cheltuielile pe care le făcuse. În timpul acestei perioade de la 1863 la 1871, linia sa politică provocase o serie de interpretări. Bismarck era, probabil, mai puţin un manipulator şi mai mult un exploatator inteligent al situaţiilor. Scopul său principal era să protejeze şi să consolideze poziţia Prusiei. A reuşit acest lucru prin trei războaie: unul în 1864 privind Schleswig-Holstein; altul cu Austria în 1866 şi, cel mai important, războiul franco-prusac din 1870, care a culminat cu înfiinţarea celui de-al doilea Imperiu german în 1871.

Articolul privitor la Schleswig-Holstein (care, după cum spunea politicianul britanic Palmerston, era atît de complicat încît numai trei oameni îl puteau înţelege: prinţul Albert, care era mort, un profesor german, care înnebunise, şi însuşi Palmerston, care uitase despre ce era vorba) a tratat din nou, ca în 1848, problema politicii de putere/ În timp ce sprijinul naţionalist pentru rezistenţa ducatelor era susţinut de noţiunile liberale de libertate, independenţă şi auto-determinare Bismarck s-a folosit de situaţie atît pentru extinderea Prusiei, cît şi drept pretext pentru conflictul cu Austria. După o serie de pregătiri diplomatice şi militare, în primăvara şi toamna anului 1864, în octombrie 1864 (după înfrîngerea daneză din iulie) un tratat a oferit Austriei şi Prusiei administrarea comună a ducatelor. *Fricţiunile din cadrul acestuia au fost folosite drept pretext* pentru următorul conflict, războiul austro-prusac din 1866. Confederaţia era pe cale de a dispărea; propunerile radicale ale prusacilor nefiind acceptate, retragerea finală a Prusiei reprezentînd scînteia ultimă pentru războiul german. În ciuda aşteptărilor unei victorii austriece (care ar fi însemnat o restaurare a Confederaţiei), superioritatea economică şi militară prusacă a dus la o victorie decisivă asupra Austriei la Königgrätz, în iulie 1866. Ca o consecinţă a înfrîngerii austriece, Austria a fost exclusă din politica germană.

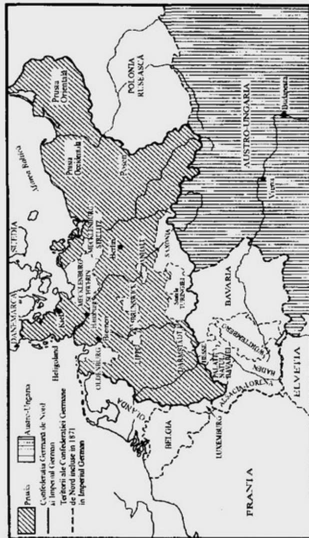
O nouă entitate politică a înlocuit Confederaţia. Noua confederaţie germană din nord a fost mai degrabă un stat federal (*Bundesstaat*) decît o federaţie de state (*Staatenbund*). Ea excludea nu numai Austria, ci şi statele germane sudice: Bavaria, Baden, Württemberg, Hessa-Darmstadt. Prusia a fost extinsă prin anexarea provinciilor Schleswig-Holstein, Hanovra, Hessa-Kassel, Frankfurt şi Nassau. Constituţia confederaţiei nord-germane, proiectată de Bismarck, a permis conducătorilor teritoriali să continue gestionarea propriilor afaceri în timp ce conducătorul acesteia, regele Prusiei, se ocupa de problemele externe şi de armată. Un Parlament (*Reichstag*) a fost completat de o Cameră Superioară şi de Consiliul Federal (*Bundesrat*), controlat eficace de Prusia. Această Constituţie avea să furnizeze o bază pentru Imperiului german de mai tîrziu.

Bismarck avea acum un sprijin considerabil în Prusia. După înfrîngerea Austriei, liberalii s-au divizat din nou, unele fracţiuni de dreapta părăsindu-i pe progresişti şi, împreună cu liberalii din alte state germane nordice, au format Partidul Naţional Liberal care îl sprijinea pe Bismarck. Totuşi, oricît de importantă era Confederaţia nord-germană, ea nu asigura poziţia Prusiei în Germania. Statele germane sudice încă rezistau la intenţiile expansioniste ale Uniunii Vamale. Încorporarea statelor germane sudice într-o sferă extinsă a dominării prusace a fost realizată prin războiului franco-prusac din 1870. Criza iniţială avea la origine chestiunea sucesiunii la tronul Spaniei. Cînd liderii spanioli au ales un prinţ de Hohenzollern, Franţa a obiectat; chiar dacă propunerile privindu-i pe Hohenzollerni au fost retrase, atît Franţa cît şi Bismarck au transformat această

situație într-o criză, Bismarck manipulînd abil situațiile favorabile care apăreau. Rezultatul a fost un război scurt în care armata germană, sub conducerea generalului von Moltke, beneficiind de tehnologia germană (armamentul Krupp) a înfrînt Franța slab pregătită; și, pentru că o republică a fost proclamată la Paris, în septembrie 1870, puterile străine au refuzat să intervină pentru a sprijini un guvern revoluționar. Războiul s-a terminat în 1871, iar Germania a anexat provinciile franceze Alsacia și Lorena, și a cerut despăgubiri mari.

Statele germane sudice, care fuseseră convinse să se alăture Confederației nord-germane în războiul cu Franța, își dădeau acum seama că aveau puține opțiuni militare și politice cu excepția celor de a se supune Prusiei. La 18 ianuarie 1871, în cadrul unei ceremonii la Versailles a fost proclamat Imperiul german, conducătorii statelor germane oferindu-i regelui Wilhelm I al Prusiei Coroana unei Germanii unite. În ciuda evenimentelor a existat o reticență din partea prinților, cît și o anumită mîhnire din partea împăratului însuși. Ceea ce realizase Bismarck a fost mai degrabă extinderea puterii prusace decît crearea unui entuziasm naționalist pentru o Germanie unită.

Constituția celui de-al doilea Imperiu precizase clar aceste lucruri. Era un imperiu federal, în care statele constituiente își mențineau monarhiile și puterea internă, în timp ce politica externă și războiul erau probleme naționale. Structura politică avea trei nivele. Nivelul de jos, Parlamentul (*Reichstag*), era ales direct prin sufragiu universal masculin, secret. Aparent aleși în mod democratic, deputații parlamentari aveau puteri limitate. Mai mult, deoarece nu erau plătiți, dacă nu aveau mijloace proprii existau puține șanse de a deveni reprezentanți ai poporului. Dar, așa cum afirmase sociologul german Max Weber, cine avea reale aspirații politice disprețuia Parlamentul.

Harta 8. Unificarea Germaniei (1867-1871).

În timp ce Parlamentul avea drept de veto, legislația era inițiată în Consiliul Federal (*Bundesrat*) care reprezenta al doilea nivel, fiind alcătuit din delegați din diferite state; cel mai mare stat, Prusia, avea drept de veto și putea bloca toate măsurile sau amendamentele constituționale opuse intereselor sale. Adevărata putere o aveau împăratul, cancelarul, miniștrii, funcționarii și comandanții armatei. Puterea supremă o dețineau împăratul și cancelarul său. Numai în cazul unui vid de putere (un împărat și un cancelar slab) funcționarii preluau conducerea. Nici armata nu avea atribuții depline. Inițial, ministrul de Război era parțial răspunzător în fața Parlamentului, deși ministrul prusac de Război nu răspundea în fața acestuia asupra problemelor privind armata statului. În 1883 *Reichstag*-ul a pierdut controlul problemelor militare deținut pînă atunci prin controlul bugetului militar. Ulterior, în primul război mondial și după aceea, armata a creat un rol important, dar fatal, pentru politica germană.

Bismarck proiectase această Constituție pentru a asigura puterea Prusiei și a-și satisface propriile interese. Privind retrospectiv, forța mobilă din spatele unificării Germaniei, a lăsat posterității o moștenire problematică.

GERMANIA ÎN TIMPUL LUI BISMARCK

La început, perioada s-a caracterizat printr-un entuziasm economic bazat pe o creștere speculativă, pe înființarea de noi companii și întreprinderi mari, pe extinderea construcției de căi ferate și a altor proiecte de construcție. Prin reforma monetară din 1871, o mare cantitate de hîrtie-monedă a început să se reverse în economie, sprijinită și de plata rapidă de către Franța a reparațiilor de război. Prăbușirea a ceea ce s-a

numit *Gründerzeit* (anii „fondatori") în 1873 s-a datorat scăderii încrederii și a adus un puternic declin economic. După acești ani, politica liberului-schimb, sprijinită de liberali, influențați de Rudolf von Delbrück, a fost respinsă în favoarea unui protecționism accentuat. Depresiunea economică a făcut să scadă nivelul de trai pentru mulți germani. La concurență cu produsele agricole străine și cu bunurile manufacturate, care erau ieftine, atît industriașii, cît și proprietarii de terenuri agricole au început să solicite introducerea de tarife pentru import. Politica protecționistă a fost consolidată în 1879, prin introducerea tarifelor și creșterea taxelor indirecte. În timp ce liberalii se divizau din ce în ce mai mult, în 1880 a apărut o coaliție conservatoare cu interese agrare și industriale deși nu fără tensiuni și fricțiuni, coaliție ce a dominat viața politică a Germaniei imperiale pînă în secolul al XX-lea.

Criza din 1873 a condus la reapariția antisemitismului în Germania. Exista o tradiție de ostilitate populară împotriva evreilor și o denigrare a evreilor din est, considerați „inferiori". Dar, o dată cu asimilarea lor, începînd din secolul al XIX-lea, unii evrei au obținuit poziții înalte în societatea germană. Familiile evreiești erau prezente în special în domeniul bancar: bancherul lui Bismarck, Bleichröder, era evreu, în timp ce alte nume, cum ar fi Rothschild, dobîndeau reputație internațională. Marile bănci au supraviețuit crizei din 1873, inaugurînd o nouă eră a capitalismului financiar, iar evreii erau considerați, de către micii afaceriști și de clasa de jos care suferiseră mari pierderi economice, drept cauza crizei și a sărăciei lor. În plus, antisemitismul se extindea și în lumea intelectualilor, cum ar fi istoricul naționalist von Treitschke. Asemenea puncte de vedere nu aparțineau numai germanilor – existau teorii rasiste engleze și franceze –, dar ele au favorizat apariția formelor lente de antisemitism politic de mai tîrziu.

Liberalismul de la sfîrşitul anului 1870 s-a asociat cu ceea ce s-a numit *Kulturkampf* („lupta pentru cultură", împotriva a ceea ce era considerat drept superstiţie). Anumiţi factori l-au determinat pe Bismarck să ducă o campanie neinspirată, ajungînd la un conflict între stat şi biserica catolică. În 1870 Primul Consiliu de la Vatican pronunţase doctrina infailibilităţii papale. Disensiunile între catolicii germani au dus la o implicare iniţială a statului în treburile bisericii, dar consideraţiile politice secundare au exacerbat situaţia. Partidul Catolic de Centru, înfiinţat în decembrie 1870 pentru a proteja interesele catolicilor din „Germania mică", din moment ce Austria era exclusă, părea că-i protejează pe oponenţii Imperiului. Bismarck susţinea că Partidul Catolic nu este loial Germaniei. Mai mult, activităţile bisericii catolice din Polonia păreau să consolideze naţionalismul polonez şi să creeze o situaţie instabilă în teritoriile estice ale Imperiului. Pretinzînd că duşmanii externi erau ajutaţi de „inamicul din interior", Bismarck a lansat un atac susţinut asupra catolicismului. Între 1871 şi 1876 au fost luate măsuri care prevedeau numirea clerului şi instruirea acestuia sub controlul statului şi interzicerea activităţilor iezuiţilor în Germania. În Prusia, mulţi preoţi şi episcopi care se opuneau legislaţiei anti-papale au fost închişi sau expulzaţi. Partidul Catolic s-a consolidat, ca răspuns la aceste atacuri împotriva catolicismului, dublîndu-şi votul popular în 1874. Cu cîteva excepţii (cum ar fi Eduard Lasker), liberalii au ignorat principii ca libertatea de gîndire şi au sprijinit politica anticatolică a lui Bismarck. Dar, către sfîrşitul anilor 1870, o dată cu trecerea la o politică economică protecţionistă, conservatoare, Bismarck a rupt legăturile cu liberalii. Pe de altă parte, Partidul Catolic de Centru fiind bine reprezentat în *Reichstag*, Bismarck a căutat o apropiere de liderul acestuia, Windthorst. Către 1879 *Kulturkampf*

a ajuns la final. În acest sens s-a realizat foarte puţin, din toate punctele de vedere, cu excepţia consolidării Partidului Catolic, care a devenit un element major şi relativ stabil în politica germană. (Mai tîrziu a primit numele CDU şi a dominat scena politică a Germaniei de Vest.)

Noul conservatorism al anului 1880 a fost însoţit de o strategie cu dublu scop, în ceea ce priveşte socialismul şi clasa muncitoare. După congresul de la Gotha din 1875, Partidul Social-Democrat German unificat (SPD) şi-a întărit forţele. Era redus ca număr, dar din ce în ce mai mult considerat o ameninţare de către Bismarck, care-i vedea pe socialişti drept „duşmanii Imperiului" (*Reichsfeinde*). În 1878, după două atentate la viaţa împăratului (care nu avea nici o legătură cu SPD), Bismarck a reuşit să impună o lege antisocialistă cu ajutorul unui Parlament reales. Aceasta a interzis întîlnirile şi organizaţiile socialiste, ziarele şi periodicele de orientare socialistă. Parlamentul a refuzat totuşi să interzică gruparea care reprezentase în Parlament SPD. Această legislaţie antisocialistă (trianuală) a fost reînnoită de cîteva ori pînă la dispariţia lui Bismarck de pe scena politică, în 1890. Din moment ce deputaţilor SPD li se permitea încă să aibă reprezentanţi în Parlament, o consecinţă a legii anti-socialiste a transformat socialismul german într-un fenomen de orientare parlamentară, care se orienta spre cîştigarea de voturi şi discursurile de succes de la tribuna parlamentară. În practică moderaţi, socialiştii germani păreau mai degrabă revoluţionari în teorie, din moment ce era dificil să continuie tradiţia lui Lassalle, aceea de a fi de acord cu un stat puternic, care nega socialismului dreptul de a exista. Totuşi, în timp ce socialiştii erau persecutaţi politic, a fost introdusă o legislaţie privind asigurarea socială, destul de progresistă. Planurile de asigurare socială ale lui Bismarck au

fost anunțate într-un discurs de către împărat în 1881. În 1883 a fost introdusă asigurarea în caz de boală, în 1884 asigurarea în caz de accidente și în 1889 asigurarea pentru bătrînețe. Aceste măsuri de asistență socială nu erau numai rezultatul politicii lui Bismarck. Depresiunea care începuse în 1870 a dus la sărăcie, iar diferențele tot mai mari dintre săraci și bogați i-au îngrijorat pe mulți politicieni, nu numai pe socialiști. Mișcarea Socială Creștină, de exemplu (fondată de pastorul protestant de dreapta, antisemitul Adolf Stöcker), cît și activitățile caritabile catolice au dat un nou impuls acestor măsuri. Astfel, în timp ce, pe de o parte, suprima activitățile politice ale clasei muncitoare, pe de altă parte Bismarck părea să le cumpere prin regulamente de asistență socială. Democrații sociali erau conștienți de aceasta, neștiind cum să reacționeze. Diferențele dintre cei care doreau îmbunătățiri economice imediate și cei care insistau pe necesitatea transformării radicale a întregului sistem aveau să se adîncească în anii următori.

Politica externă a lui Bismarck a fost în principal bazată pe dezvoltarea unui sistem complex, dar precaut, de alianțe multiple cu alte puteri europene. Scopul său era să asigure poziția actuală europeană a Germaniei, fără să intre în vreun alt război. Inamicul principal era Franța. Inițial, Bismarck a realizat o alianță între cele trei puteri conservatoare: Germania, Austria și Rusia (Alianța celor Trei Împărați din 1881, reînnoită pentru încă trei ani în 1884), în timp ce a păstrat prietenia cu Marea Britanie. Aceste aranjamente erau dificile din cauza rivalităților și antagonismelor dintre Austria și Rusia, care aveau diferențe de opinii fundamentale asupra sud-estului Europei. Rolul lui Bismarck de intermediar dezinteresat a devenit din ce în ce mai dificil de susținut. După congresul de la Berlin, din 1878, care coincidea cu trecerea la o politică conservatoare internă, cu tarife uriașe impuse importului de grîne (care proveneau, în principal, din Rusia), Bismarck a ajuns să aibă relații mai apropiate cu Austria, formînd Dubla Alianță în 1879. Trei ani mai tîrziu, aceasta a fost extinsă la o Triplă Alianță incluzînd Italia. Ea nu a reușit să reorienteze în întregime interesele Italiei, în timp ce politica internă economică a Germaniei după 1880 era în detrimentul Angliei, făcînd-o pe aceasta să pară mai degrabă un rival. Către sfîrșitul anilor '80, noi alianțe au fost realizate, amenințarea războiului cu Franța determinînd necesitatea evitării unei alianțe dintre Franța și Rusia, îmbunătățind relațiile cu aceasta din urmă. În 1887 Bismarck a semnat un pact cu Rusia, deși Alianța celor Trei Împărați nu fusese reînnoită. Aceasta a dus într-adevăr la reconcilierea intereselor reciproce ale Rusiei și Austriei în Balcani. În 1890 în timpul unui nou împărat, pactul de alianță a fost reînnoit. Politica europeană a lui Bismarck a fost atunci înlocuită de o politică externă mai agresivă, expansionistă și imperialistă, care a culminat în cele din urmă cu primul război mondial.

În martie 1888 împăratul Wilhelm I a murit la vîrsta de 91 de ani. Fiul său, Frederic al III-lea, care l-a succedat, a murit din cauza unui cancer la gît, în iunie același an. I-a urmat fiul său, Wilhelm al II-lea, care avea 29 de ani. Bismarck făcuse față multor probleme în cursul anilor '80 și se gîndise chiar la posibilitatea de a schimba Constituția pe care el însuși o inițiase. Dar nu a făcut acest lucru, iar două aspecte ale acesteia i-au grăbit căderea: în primul rînd relația specială dintre cancelar și împărat și puterile considerabile ale acestuia din urmă, în al doilea rînd puterea armatei. Noul împărat avea idei sociale și aspirații politice diferite de cele ale bătrînului Bismarck. El dorea, de exemplu, să anuleze tratatul de pace cu Rusia. Nu era de acord cu planul lui Bismarck de a crea o criză constituțională a

Planşa 26. O selecţie a caricaturilor lui Bismarck.

legislaţiei antisocialiste, care i-ar permite să introducă reforme constituţionale. Armata a refuzat să sprijine planurile lui Bismarck şi l-a determinat pe Wilhelm al II-lea să-l concedieze pe eminentul cancelar. În 1890, la vîrsta de 75 de ani, Bismarck şi-a dat demisia. În comparaţie cu situaţiile anterioare, cînd Bismarck se folosea de ameninţarea cu demisia ca un atu în favoarea sa, noul împărat a considerat-o nu o ameninţare, ci o situaţie favorabilă. Wilhelm al II-lea era mai mult decît mulţumit de plecarea lui Bismarck. O caricatură, de multe ori tipărită, îl reprezenta pe Bismark, bătrînul lup-de-mare, aruncat din corabia germană.

Bismarck a lăsat o moştenire ambiguă Germaniei. Pe de o parte, el realizase unificarea unui stat naţional german, dominat de Prusia: un stat care avea să se dovedească o forţă politică şi economică, puternică în Europa şi în lume. Pe de altă parte, statul pe care el îl proiectase era autoritar şi se confrunta cu tensiuni sociale şi politice. Acestea au devenit din ce în ce mai vizibile în epoca imperialismului, după căderea lui Bismarck.

POLITICA ŞI SOCIETATEA ÎN TIMPUL LUI WILHELM AL II-LEA

Germania în timpul Wilhelm al II-lea era caracterizată de o industrializare rapidă, de creşterea constantă a SPD, ceea ce simboliza exacerbarea tensiunilor sociale de existenţa unor alianţe politice parlamentare instabile, cu formarea unor grupuri politice de presiune. În fruntea acestei configuraţii se afla împăratul Wilhelm al II-lea, un bărbat cu puţine aptitudini politice şi cu probleme de personalitate, înconjurat şi influenţat de un anturaj restrîns de consilieri. În cele din urmă, Germania a jucat

un rol major în declanşarea primului război mondial şi a grăbit propria-i cădere. Tensiunile sociale nu au fost rezolvate în timpul Republicii de la Weimar şi au avut un rol important în ascensiunea lui Hitler.

Din 1871 pînă la izbucnirea primului război mondial, Germania a trecut printr-o serie de schimbări care au transformat-o profund. Din punct de vedere demografic, a avut loc o creştere a populaţiei cu aproape trei sferturi: aceasta a sporit de la 41 de milioane în 1871 la 67,7 de milioane în 1914, în timp ce în Franţa populaţia a crescut de la 36 de milioane la 40 de milioane. La fel de uluitoare a fost şi extinderea rapidă a oraşelor în Germania imperială, datorată unei populaţii tinere şi mobile plecată în căutare de lucru în centrele industriale. Capitala Imperiului, Berlin, s-a extins rapid; au apărut clădiri burgheze sofisticate, în paralel cu imobilele de locuit cu curţi întunecate, care erau singurele locuri de joacă pentru copiii muncitorilor săraci. În timp ce unele proiecte de construcţie (de exemplu, cele sponsorizate de firme precum Siemens) ofereau locuinţe rezonabile pentru muncitori, pentru mulţi singura casă era mahalaua. În ciuda unei perioade destul de lungi de instabilitate economică şi de frecvente crize, care s-a încheiat la sfîrşitul anului 1890, Germania imperială a traversat un al doilea val rapid de industrializare. Producţia de bunuri industriale a crescut de cinci ori într-o perioadă cînd produsul intern brut al Marii Britanii abia se dublase. A avut loc o trecere de la industria grea a cărbunelui şi fierului la noi preocupări în domeniul chimiei şi electricităţii. Folosirea electricităţii a fost extrem de importantă. Procesul rapid dezvoltare a Germaniei a contrastat cu procesele mai lungi şi mai lente de industrializare din Marea Britanie, unde existau o mulţime de firme mici, de familie, aflate în concurenţă şi care considerau că statul n-ar

„Mutter, Fritze is janz naß!"
„Holt'n in de Sonne, det er trocknet!"

Planşa 27. O reprezentare a vieţii clasei muncitoare aparţinînd artistului berlinez Heinrich Zille. Subtitlul *s-ar traduce în felul* următor:„Mamă, Fritzi s-a udat!" „Pune-l la soare să se usuce!"

trebui să intervină într-o piață liberă. În Germania a existat o intervenție a statului. Bănci mari, cum ar fi Deutsche Bank și Dresdner Bank au jucat un rol important. În comparație cu Marea Britanie, existau o concentrare și o cartelizare economică în creștere. Cartelurile erau organizații ale firmelor cu produse similare care aveau un interes comun în fixarea prețurilor și în determinarea condițiilor de producție și desfacere. Numărul lor a crescut rapid, de la 8 în 1 875 la 3000 către 1920.

Istoriile diferite ale economiilor Marii Britanii și Germaniei au fost influențate de structuri de clasă diferite. În timp ce în Marea Britanie existase un amestec de interese agricole și industriale, în Germania existaseră mari diferențe de statut din punct de vedere istoric. În Germania, vechea clasă a junkerilor încă domina politica prusacă prin sistemul de vot pe trei clase (nu se produsese nici o schimbare în ceea ce privește cerințele unei urbanizări rapide, favorizînd astfel suprafețele agricole populate răzleț). Totuși, o dată cu apariția societății industriale, s-a manifestat o diferență între puterea politică a junkerilor și statutul lor economic în declin. Un echilibru trebuia să fie găsit între interesele elitelor agrare și acelea ale diferitelor secțiuni industriale (care nu aveau interese identice, din moment ce unele erau în favoarea politicii protecționiste, iar altele nu). Mai mult, ascensiunea foarte rapidă a noii clasei muncitoare industriale prin migrarea la oraș a dus la ascensiunea rapidă a sindicatelor și a SPD. În noul său program de la Erfurt din 1891, SPD a recurs la un amestec curios de principii revoluționare (inițiate de Karl Kautsky) și moderate (trasate de revizionistul Eduard Bernstein). Din 1905 SPD a devenit un partid birocratic, măcinat de tensiuni și dispute privind strategia, scopurile și tactica. Totuși, în 1912, SPD era cel mai mare partid din Parlamentul german.

Există încă discuții în ceea ce privește contribuția SPD la integrarea membrilor clasei muncitoare în societate și la ocupațiile lor educaționale. SPD a creat un mare număr de asociații culturale și sportive care organizau competiții sportive, întreceri de ciclism, excursii, concursuri de șah, ocupîndu-se astfel prin educație și de propria sa imagine. Aceste activități erau frecvent percepute atît ca „burgheze" cît și ca „revoluționare", așa cum o arată alegerea muzicii clasice, cît și a cîntecelor revoluționare. Nu trebuie, de asemenea, uitat faptul că SPD nu cuprindea întreaga clasă muncitoare germană: deși unii muncitori catolici și-au schimbat opțiunile, trecînd de la Partidul Catolic de Centru la SPD, cînd au migrat la oraș, majoritea au rămas loiali Partidului Catolic. Muncitorii polonezi emigranți sprijineau organizațiile naționale poloneze. Proletariatul de la periferie nu era nici organizat, nici integrat în societatea germană nerespectînd legile și convențiile, săvîrșind acte de violență și hoții. În timp ce clasa muncitoare germană se dezvoltase mai rapid și mai tîrziu decît clasa muncitoare britanică, ea era mai puțin omogenă și mai variată decît aceasta din urmă. Societatea germană a fost numită „societatea stîlpilor" (în termenii unui sociolog olandez): „stîlpii" separați constau dintr-o mulțime de medii socio-culturale diferite; fiecare, la rîndul său, determina politica, sindicatele, activitățile culturale, înclinațiile religioase, viața cotidiană, timpul liber și opinia generală a indivizilor. Distincțiile sociologice subtile nu erau însă observate cu precizie de elitele Germaniei imperiale, care se temeau de revoluție, fără să cerceteze îndeaproape scopurile și capacitățile reale de acțiune ale diferitelor secțiuni ale proletariatului german.

Schimbările cu configurațiile socio-economice ale perioadei oferă baza pentru înțelegerea dezvoltărilor politice ulterioare. Deși Partidul Catolic își menținea un procentaj constant,

nu putea spera să-şi îmbunătăţească poziţia politică fără să slăbească legăturile cu catolicismul. Prin urmare, el rămînea un factor important, stabil, în politica wilhelmiană, incapabil de a lua iniţiative decisive. Liberalii au continuat să fie divizaţi între liberalii naţionali de dreapta şi progresiştii de centru-stînga. În fiecare din aceste tabere existau neînţelegeri nu numai asupra problemelor curente, ci şi asupra orientărilor politice în general. Suportul pentru partidele liberale a fost stagnant (cu unele fluctuaţii) la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Conservatorii nu şi-au găsit un sprijin, dispărînd pur şi simplu o dată cu schimbările din structura socială. Ca răspuns, ei au devenit de dreapta, naţionalişti şi antisemiţi, într-o încercare de a cîştiga sprijinul partidelor extremiste mici, existente deja în preajma lui 1890. Într-un asemenea context politic s-a dovedit extrem de dificilă realizarea unor coaliţii guvernamentale viabile sau urmărirea unor linii politice consecvente.

În timpul guvernării Caprivi (1891-1894) s-a încercat trecerea către „un nou curs", împăcînd grupuri diferite de interese, de la socialişti, minorităţi etnice, pînă la industriaşi. S-a renunţat la legile antisocialiste şi legislaţia privind asistenţa socială a fost adoptată (incluzînd reglementarea condiţiilor de muncă, a concediului de maternitate şi a duminicilor). Au fost înfiinţate Curţi de Justiţie pentru arbitrarea conflictelor de muncă şi s-a propus o lege a finanţelor cu privire la impozitarea progresivă a venitului. Deşi aceasta era total insuficientă pentru socialişti, ea i-a nemulţumit pe cei de dreapta. O serie de tratate comerciale încheiat în perioada 1891-1894 au fost benefice pentru unii industriaşi, care au cîştigat pieţe importante prin reducerea tarifelor; totuşi, acestea nu au fost pe placul conservatorilor, care reprezentau interesele proprietarilor de pămînt, a producătorilor de grîne. Ei au alcătuit Liga Agrară (*Bund der Landwirte*) pentru a acţiona ca un grup de presiune, susţinîndu-şi interesele. Guvernul Caprivi a căzut în cele din urmă, din cauză consecinţelor reformei armatei. După o înfrîngere parlamentară în 1892 şi promulgarea ulterioară a unei legi de compromis de către o majoritate restrînsă din Parlamentul reales, Caprivi însuşi a căzut victima unei serii de intrigi, într-o atmosferă politică încărcată, în care ideea unei lovituri de stat erau întreţinută chiar de împărat. În 1894 Caprivi a fost forţat să demisioneze.

Guvernul Hohenlohe (1894-1900) a reprezentat în mare parte interesele industriaşilor şi a fost antisocialist, într-o perioadă a restaurării faimoasei „uniri a secerei şi ciocanului", în care au fost făcute compromisuri între elitele agrare şi industriale. În timpul acestei perioade s-a dezvoltat ideea de „integrare negativă a elitelor": ministrul prusac de Finanţe, Miquel, a folosit în 1897, expresia *Sammlungspolitik* pentru a numi unirea diferitelor grupe de interese care doreau să ajungă la un consens. Într-o „solidaritate de interese" mai degrabă negativă, agrarienii şi diferitele fracţiuni ale industriaşilor au încercat să treacă peste diferenţe şi să se unească împotriva ameninţării unui inamic comun. Guvernul Hohenlohe a dus, de asemenea, o politică internaţională mai agresivă. Extrem de importantă a fost fondarea Ligii Navale din 1898, după numirea amiralului von Tirpitz ca Secretar de Stat pentru Marină în 1897. Împreună cu Liga Pan-Germană (*Alldeutscher Verband*) fondată în 1893, Liga Navală a constituit un grup de presiune important, care a primit sprijin financiar considerabil de la industriaşi precum Krupp şi Stumm. Tirpitz a argumentat că Germania avea nevoie de o dezvoltare a marinei pentru a concura cu Marea Britanie. Deşi coloniile Germaniei erau relativ lipsite de importanţă, comparativ cu cele ale Marii Britanii, o atenţie deosebită

a fost acordată entuziasmului popular în sprijinul marinei germane. Marina avea a devenit extrem de importantă în problemele interne din secolul următor.

După mai multe crize guvernamentale, Hohenlohe s-a retras în 1900 și a fost înlocuit de Bülow (1900-1909). Anumite tratate comerciale au fost restaurate, în timp ce unele tarife au crescut, într-o încercare de a echilibra interesele industriale și cele agrare. Noile legi din 1902 s-au bazat pe producătorii de grîne din estul Elbei; aceștia nu au mai importat grîne rusești ieftine, ceea ce, în timp, a adus prejudicii consumatorilor. Cei care resimțeau cel mai dur această măsură, clasa muncitoare, au fost sprijiniți prin lărgirea legislației de asistență socială. În același timp a avut loc o revigorare a „imperialismului social", într-o încercare de a trezi fervoarea și entuziasmul național pentru flota navală și pentru aspirațiile de putere ale Imperiului german. Totuși, după o îmbunătățire de scurtă durată a economiei, în 1897, o nouă recesiune a început în 1903. A fost dificilă reconcilierea diferitelor politici, în special în legătură cu cheltuielile în creștere ale programului construcții navale. În timp ce deficitul bugetar creștea, conservatorii refuzau creșterea taxelor. Bülow s-a confruntat cu dificultăți în formarea de coaliții parlamentare viabile. În 1907 el a părăsit Partidul de Centru și a format „blocul Bülow" incluzîndu-i pe liberalii de stînga, fapt ce i-a alarmat pe conservatori, dar această organizație a avut o viață scurtă. În 1908 împăratul a făcut anumite declarații necontrolate, afectînd relațiile externe, generînd ceea ce s-a numit „afacerea telegrafului". Partidele parlamentare au eșuat în încercarea lor de a se împăca și de a face un front comun împotriva împăratului. Bülow a trebuit să demisioneze în 1909 din cauza eșecului programului de reforme financiare.

Succesorul lui Bülow a fost Bethmann Hollweg, care s-a dovedit a fi total incapabil să realizeze o bază parlamentară stabilă. Guvernul său a trebuit să se bazeze pe împărat, armată și funcționari. Aveau loc permanent crize financiare în legătură cu flota. După ce socialiștii au obținut un rezultat bun în alegeri (în parte, ca rezultat al unui pact electoral cu grupurile progresiste), în 1912 SPD a devenit cel mai mare partid din Parlament. Din moment ce burghezia și partidele socialiste au refuzat să coopereze s-a produs o criză parlamentară, consolidînd și mai mult rolul împăratului și al armatei, în ceea ce privește luarea de decizii, fapt cu importante consecințe pentru politica externă

Istoricii s-au angajat în diverse controverse, în ceea ce privește economia, societatea și politica în Imperiul german. Istoricii germani mai în vîrstă, cu anumite înclinații naționaliste, au celebrat această perioadă de glorie a Germaniei. Mai recent, însă, o atenție deosebită a fost acordată tensiunilor sociale și economice. O contribuție majoră a avut-o lucrarea provocatoare a lui Hans-Ulrich Wehler (publicată prima dată în 1973), care a pus accentul pe controlul „elitelor feudale militaro-aristocratice" asupra Prusiei și Germaniei dominate de Prusia. Wehler a evidențiat tehnicile acestor elite de a menține puterea în fața schimbării sociale rapide, de la simpla represiune, prin divizarea și împărțirea opoziției, pînă la îndoctrinare și diversiune. Noțiunea de „integrare negativă", în compromisul dintre diferitele elite și identificarea inamicilor comuni subversivi (în special socialiștii și evreii) i-au cîștigat pe istorici. Recent, unii au început să pună la îndoială această imagine funcționalistă, argumentînd că se acordă prea puțină atenție maselor, despre care se spunea atît de ușor că erau oprimate și îndoctrinate. Este nevoie de o analiză mai serioasă pentru a

înţelege varietatea culturii clasei muncitoare, în opoziţie, nepăsătoare şi subversivă, uneori naţionalistă şi patriotă, cît şi de a explica diviziunile dintre liberalii germani. Mai mult, s-a subliniat că modul de abordare al lui Wehler tinde să atribuie elitelor o unitate de scop şi o conştiinţă clarvăzătoare ale intereselor pe termen lung, indiferent de diferenţele pe termen scurt, pe care, probabil, acestea nu le-au observat niciodată. A existat o schimbare de tactică, în diferite guverne şi coaliţii şi este greu să se argumenteze continuitatea puterii de la *Sammlungspolitik* a lui Miquel, de la sfîrşitul anului 1890 la guvernele schimbătoare, pînă la izbucnirea primului război mondial. Evident, o imagine diferenţiată a instabilităţii Germaniei imperiale va trebui să fie dezvoltată, cuprinzînd o serie întreagă de factori. La fel de evidente, totuşi, erau anumite caracteristici structurale ale sistemului socio-politic care au avut un rol important în prăbuşirea sa ulterioară.

CULTURA ÎN GERMANIA IMPERIALĂ

În viaţa culturală a Germaniei imperiale existau o serie de curente diverse, adesea aflate în conflict. Pe de o parte era cultura oficială: cultura unei societăţi recent unificate care încerca să reprezinte aspiraţiile sale de putere nu numai în sfera politică, ci şi în viaţa cotidiană, prin ridicarea unor statui ecvestre ale eroilor naţionali şi construirea de edificii grandioase. Amestecului de sentimentalism şi eroism al acestei culturi i se opuneau reacţiile critice la viaţa modernă din mai multe perspective. Romancierii realişti au surprins realitatea vieţii burgheze: Theodor Fontane a dezvăluit tensiunile personale şi problemele de familie în spatele convenţiilor sociale, într-o

societate în schimbare, în timp ce romanul de debut al lui Thomas Mann, *Casa Buddenbrook*, a surprins decăderea materială şi morală a unei familii burgheze nord-germane, de-a lungul generaţiilor. Thomas Mann a adus în prim-plan schimbările complexe din viaţa socială şi economică germană din 1835 pînă la sfîrşitul anului 1870; folosind tehnicile narative specifice secolului al XIX-lea, autorul a surprins în imaginea ultimului personaj masculin, Hanno, izgonirea de către societate, un element comun în romanul secolului al XX-lea. Opera lui Thomas Mann, cuprinzînd perioada de pînă la cel de-al treilea Reich, a fost o analiză critică a societăţii şi a epocii de după 1918. Dramaturgi, cum ar fi Hauptmann, au descoperit părţile tragice ale existenţei umane într-o societate materialistă. Nu numai scriitorii, ci şi savanţii au explorat implicaţiile schimbărilor în viaţa personală şi în viaţa de familie, de la ceea ce era considerat „organic", „o comunitate" tradiţională la o „societate" individualistă (deosebirea dintre *Gemeinschaft* şi *Gesellschaft*). Oraşul modern exercita o fascinaţie aparte, cu atracţiile unei vieţi boeme. Existau mişcări critice şi în artele vizuale. Conceptele oficiale au fost provocate de mişcarea „secesionistă", care a dezvoltat la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea noi abordări, cum ar fi impresionismul şi expresionismul. Chiar în arhitectură şi în aranjamentele interioare, *Jugendstil* era o alternativă la ornamentele excesive ale stilurilor existente. O mare parte din ceea ce mai tîrziu avea să fie cunoscut drept „cultura de la Weimar" îşi avea originile în Germania de dinainte de război, în special în schimbările ce aveau loc la sfîrşit de secol. O diversitate similară a caracterizat cultura populară şi petrecerea timpului liber. Pe de o parte, mulţi membri ai burgheziei au adoptat anumite maniere şi obiceiuri aristocrate, sperînd să se alăture corpului ofiţerilor în

rezervă din armată şi să dobîndească, dacă era posibil, statutul conferit de o „cicatrice în duel" (deşi termeni cum ar fi „feudalizarea burgheziei" sînt, probabil, depăşiţi). Pe de altă parte, constrîngerile şi represiunile datorate existenţei acestei burghezii înăbuşeau mişcările tinerilor. Membrii grupării *Wandervögel* („păsările călătoare") îmbrăcau haine comode şi largi şi plecau în excursii şi drumeţii prin ţară, fredonînd diferite cîntece şi încercînd să adopte un stil de viaţă cît mai natural. Proferînd critici în ceea ce priveşte politica (în special politica partidelor parlamentare) şi sistemul educaţional, aceste grupuri tindeau să fie puternic naţionaliste, antimaterialiste şi antisemite, din moment ce evreii erau numiţi „făcătorii de bani" ai societăţii moderne. Mişcarea *Wandervögel* aparţinea în general clasei mijlocii, de orientare antimarxistă, în contrast cu formele culturii tinere ale clasei muncitoare şi SPD.

Mijlocul secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-un anumit pozitivism, o încredere în ştiinţă şi în inevitabilitatea progresului, lucru vizibil în teoriile evoluţioniste ale lui Darwin. Chiar şi teoria marxistă a fost marcată de concepţii referitoare la legile istorice ale societăţii şi progresului social. Scrierile lui Nietzsche au avut un impact puternic, cu influenţă directă asupra unor savanţi precum Weber, generînd interpretări tendenţioase ale „teoreticienilor" naţional-socialişti. Operele lui Richard Wagner – în care se simt influenţele romantismului secolului al XIX-lea timpuriu – au readus subiecte de inspiraţie medievală (*Maeştrii cîntăreţi din Nürnberg, Inelul Nibelungilor*), explorînd unele din dramele cel mai profunde ale societăţii secolului al XIX-lea. Subiectele preluate din epoca medievală au fost adaptate la realităţi din Germania nazistă. Un nou pesimism cultural, cît şi o preocupare pentru non-raţional, reprimare şi inconştient, au început să domine gîndirea la începutul secolului.

Planşa 28. Ultima modă a bicicletelor pentru femei, aşa cum apare ilustrată în revista populară „Die Gartenlaube".

La Viena, Sigmund Freud a impus concepte ca personalitate și psihanaliză care au avut un impact profund asupra modului de gîndire al europenilor și americanilor în secolul al XX-lea. Noțiuni cum ar fi reprimare, nevroză, refulare, complexul lui Oedip au intrat în limbajul cotidian. În domeniul socio-politic, gînditori ca Simmel, Tönnies și Troeltsch au dezvoltat concepte și teorii care au surprins schimbările radicale ale societății contemporane. Lucrările monumentale ale lui Max Weber au reprezentat o încercare extraordinară de a explora căile dinamice ale istoriei occidentale, în comparație cu modelele de societate și cultură din alte zone ale lumii. În încercarea de a uni pozitivismul științific și idealismul istoricist, Weber a produs, cu siguranță, o formă modernă a teoriei sociale, în comparație cu scrierile ambigue ale lui Marx, care nu au reușit să explice interacțiunile dintre legile istorice și acțiunea umană. Pentru a cuprinde și justifica modelele istoriei lumii, cît și pentru a explora în detaliu dinamica propriei sale societăți, Weber a dezvoltat o serie de concepte sociale și politice și o metodologie explicită de analiză și comparație care, cu toate criticile care au apărut ulterior, nu a fost niciodată depășită prin valoare, erudiție și bogăție a sugestiei.

POLITICA EXTERNĂ ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Fără îndoială, Germania în timpul lui Wilhelm al II-lea a fost răspunzătoare de izbucnirea primului război mondial. Dezbaterile asupra cauzelor celor două conflagrații mondiale sînt tot atît de vechi ca și războiul însuși. Tratatul de la Versailles din 1919 a susținut că Germania este principalul responsabil pentru declanșarea conflictului. În timp ce în perioada următoare s-au căutat originile acestuia în relațiile diplomatice de dinainte de 1914 dintre marile puteri, o abordare diferită a apărut în 1928 într-un eseu al lui Eckart Kehr asupra „rolului primordial al politicii interne" în determinarea politicii externe. Această abordare a fost preluată, în moduri diferite, în 1960, mai întîi ca rezultat al redeschiderii conceptului de „vină de război" a Germaniei, într-o lucrare controversată a lui Fritz Fischer și, ulterior, în interpretările privind politica internă din Germania imperială aparținînd unor oameni de știință precum Hans-Ulrich Wehler și Volker Berghahn. Cei mai mulți istorici ar fi de acord acum, probabil, cu teoria lui James Joll, conform căreia nici un factor izolat nu este suficient: o abordare adecvată trebuie să ia în considerare atît factorii pe termen lung, cît și cei pe termen scurt și să cuprindă problemele sociale și politice interne, orientări și concepții culturale, precum și circumstanțele internaționale în care au evoluat marile puteri.

Anumite elemente sînt importante, dacă ținem cont de contextul general. În primul rînd a existat o schimbare în politica externă germană după demisia lui Bismarck. Au fost dezbateri între susținătorii diferitelor puncte de vedere, de la concepția unei poziții europene intermediare, la cea de putere mondială. Între anii 1890-1900, ultima opinie a cîștigat teren. Imperialismul a avut nu numai consecințe politice, ci și economice: o țară cu o industrializare rapidă avea nevoie de piețe pentru desfacerea produselor și surse de materii prime ieftine pentru a concura cu Marea Britanie. Existau, de asemenea, opinii ca cele ale lui Weber, expuse în cursul inaugural de la Freiburg din 1895, conform cărora cultura germană trebuia să fie protejată de un stat național puternic pe scena mondială. Pogramul de construcție navală a făcut obiectul unor dispute intelectuale.

În al doilea rînd era vorba de formarea alianțelor. Tripla Alianță dintre Germania, Austria și Italia s-a înființat în timpul lui Bismarck (Germania a semnat o alianță cu Austria în 1879, căreia i s-a alăturat Italia în 1882). Tripla Înțelegere dintre Franța, Rusia și Marea Britanie a evoluat mai lent. Între 1891 și 1894 Franța și Rusia au creat o alianță la care a aderat după 1904 Marea Britanie (înțelegeri cu Franța au avut loc în 1904 și cu Rusia în 1907), după rezolvarea conflictelor cu Franța în Egipt, Maroc și Orientul Îndepărtat și din cauza slăbirii Rusiei țariste după înfrîngerea în războiul cu Japonia în 1904-1905 și în Revoluția din 1905. Aceste alianțe nu erau clar stabilite și fiecare țară tindea să acționeze urmînd propriile interese. În 1908-1909, de exemplu, Rusia nu a reușit să obțină sprijinul francez și britanic în protestele sale împotriva anexării de către Austria a provinciilor Bosnia și Herțegovina. Dar alianța dintre Marea Britanie, Franța și Rusia a provocat în Germania o „frică de încercuire", o teamă de a fi încercuită de forțe ostile, care a făcut ca relația cu Austria să fie mai importantă.

La formarea alianțelor a contribuit un al treilea factor important: cursa înarmării. Războiul era iminent și toate statele europene au început pregătirile pentru război. Germania s-a axat pe construcțiile navale. Rusia era preocupată de construcția de căi ferate pentru transportul rapid al trupelor și de fabricarea de armament, la fel ca celelalte puteri europene. Aceasta nu numai că a grăbit declanșarea războiului, dar a și influențat gîndirea strategică privind momentul izbucnirii sale, în special în Germania. Un rol important l-a avut Consiliul de Război ținut neoficial la 8 decembrie 1912 (la care cancelarul Bethmann Hollweg nu a participat). Împăratul german dorea războiul, „cu cît mai repede cu atît mai bine", sprijinit de generalul Moltke, în timp ce Tirpitz argumenta că marina nu putea fi pregătită decît în cel puțin optsprezece luni.

Ar trebui să observăm în acest context că Bethmann Hollweg, cancelarul german, a fost în general moderat în dorința sa de a consolida poziția europeană a Germaniei prin mijloace pașnice; însă guvernul său nu avea sprijin popular, dat fiind situația din Parlament. O mare presiune a fost exercitată de unele grupări cum ar fi Liga Pan-Germană și Liga Centrală a Industriașilor Germani (*Centralverband deutscher Industrieller*). Poziția moderată a cancelarului era din ce în ce mai mult atacată și argumentele sale au cedat la auzul veștii unui acord naval anglo-rus. Bethmann Hollweg era indecis în ceea ce privește situația noilor strategii din Europa sud-estică, rezultat al propriei sale slăbiciuni și al blocajelor din sistemul politic german.

Mai persistă încă întrebarea cum a izbucnit războiul de fapt. Un număr de crize fuseseră cu succes orchestrate: criza marocană din 1905, în care francezii au fost susținuți de toate puterile europene majore, cu excepția Germaniei și Austriei; a doua criză marocană, șase ani mai tîrziu, în care Germania și Austria au fost izolate. Dar o zonă problematică a fost „butoiul cu pulbere" din sud-estul Europei, Balcanii. Germania, Austria și Rusia aveau anumite interese în această zonă, Rusia și Austria manipulau diferite mișcări naționaliste în Imperiul Otoman fărîmițat, în timp ce Germania urmărea o formă de penetrare economică a zonei, cu investiții în bănci și în căile ferate. Existaseră conflicte timpurii între Turcia și Austria privind Bosnia-Herțegovina. În 1912-1913 au avut loc războaiele balcanice. Situația era instabilă. Mai mult, această instabilitate a coincis cu reorientarea politicii britanice spre Europa și mai puțin către problemele imperiale.

Evenimentul care a declanșat războiul în 1914 a fost un incident care s-ar fi putut încheia doar cu cîteva proteste, nefiind pe măsura ostilităților pe care le-a provocat. La 28 iunie

1914, moştenitorul austriac, arhiducele Franz-Ferdinand, a fost asasinat de un tînăr bosniac în timpul unei vizite oficiale în capitala Bosniei-Herţegovina, Sarajevo. Asasinul a fost sprijinit de un grup de naţionalişti sîrbi. Austria dorea fie să încorporeze Serbia, fie să o transforme într-un stat satelit dependent. Naţionaliştii sîrbi colaborau cu oponenţii bosniaci ai conducerii austriece. Austria nu a ripostat imediat; crimele politice erau destul de frecvente la începutul secolului şi deci nu era necesar un război. Austria a consultat Germania, care i-a dat acesteia mînă liberă, promiţîndu-i sprijin pentru acţiunile sale. Astfel, Austria s-a folosit de acest incident ca pretext pentru a da un ultimatum Serbiei, în termeni pe care aceasta nu putea să-i respecte. Drept răspuns, tensiunile au crescut. La 31 iulie trupele ruseşti au fost mobilizate, acest lucru fiind interpretat drept începutul unui conflict, la care Austria trebuia să răspundă. Atunci a fost pus în aplicare aşa-numitul „plan Schlieffen": din moment ce războiul pe două fronturi trebuia evitat, Franţa trebuia să fie distrusă înainte de a lupta cu Rusia; pentru a întinde o cursă Franţei, trupele germane trebuiau să invadeze Franţa prin Belgia. Însă neutralitatea belgiană a fost garantată de Marea Britanie. Marea Britanie a ezitat, dar, pînă la 4 august, a fost luată decizia de a intra în război. Astfel, la cîteva săptămîni după incident, statele europene au ales să declanşeze războiul pe care il doreau într-o mare măsură şi datorită politicii germane.

Dar războiul pe care l-au aşteptat atît a fost o mare deziluzie. Iniţial s-a produs o mare bucurie în rîndurile armatei germane. Un număr mare de socialişti au sprijinit intrarea în conflict, cel puţin oficial, numai o minoritate a delegaţiei din Parlament opunîndu-se deciziei de a vota pentru război. Împăratul a anunţat sfîrşitul războiului civil şi începerea

„păcii civile" (*Burgfrieden*). Războiul a fost văzut de germani ca o „soluţie la problemele păcii", un mijloc de a deturna atenţia de la problemele interne nerezolvate. Soldaţii germani au plecat pe front cu cîntece patriotice, în iluzia că o victorie timpurie le-ar permite să fie acasă de Crăciun.

Primul război mondial nu a fost scurt, în stilul conflictelor din secolul al XIX-lea cu o bătălie decisivă şi cu un sfîrşit rapid al ostilităţilor. Conflictul a durat mult, cu lupte grele, cu zile şi nopţi nesfîrşite în tranşee, soldaţii înaintînd doar cîţiva metri. Pierderile au fost mari: de exemplu bătălia din 1916 de la Somme care, în ciuda multor vieţi răpuse, a fost o înfrîngere. Economia germană nu era pregătită să susţină un conflict de durată; pentru că proviziile alimentare se terminau iar condiţiile de viaţă se înrăutăţeau din ce în ce mai mult, moralul populaţiei a început să scadă. După 1915 au avut loc revolte şi greve, precum cea din aprilie 1917 (în timp ce Rusia s-a confruntat cu o revoluţie comunistă). Socialiştii germani s-au divizat, formînd Partidul Democrat Social-Independent (USPD) care s-a separat de SPD în 1917. După ce marina germană a fost forţată la numeroase retrageri în 1916 şi din cauza unor dispute privind flota navală şi cea de submarine, Tirpitz a fost nevoit să demisioneze. În aprilie1917, S.U.A. a intrat în război, după atacurile submarinelor germane asupra unor vase civile. În iulie 1917, guvernul Bethmann Hollweg a fost înlocuit de o dictatură militară a generalilor Ludendorff şi Hindenburg (deşi s-au succedat rapid doi cancelari civili). În timp ce tot mai mulţi germani doreau terminarea războiului şi o coaliţie pentru pace se înfiinţase în Parlament (anunţînd coaliţia de la Weimar de mai tîrziu), alţii aveau intenţii grandioase de anexare. În vara anului 1917 a fost fondat *Deutsche Vaterlandspartei*, un partid de dreapta, sprijinind conducerea armată. (Un membru al acestui partid

ultra-naționalist de dreapta a fost Anton Drexler, ulterior lider al Partidului Muncitorilor Germani, DAP, un precursor al Partidului Nazist.) Cercurile naționaliste au încercat să pună pe seama evreilor declanșarea războiului: s-a afirmat că războiul durează atît de mult, deoarece evreii au vrut să profite de pe urma lui. (Mai tîrziu, evreii și marxiștii au fost acuzați de complot, de faptul că au distrus Germania din interior în timp ce armata era neînfrîntă în afară). În ciuda posibilității unei păci moderate la sfîrșitul anului 1917, Comandamentul Suprem al Armatei și-a continuat planurile megalomane, crezînd că problemele interne ar putea fi rezolvate iar socialismul suprimat prin cuceriri avantajoase în străinătate. Adepții acestei concepții au părut a avea cîștig de cauză în urma Tratatului de pace de la Brest-Litovsk, impus Rusiei post-revoluționare, care nu voia să mai lupte, în martie 1918. Dar, în vara anului 1918 a devenit clar că războiul era definitiv pierdut.

În Germania s-a încercat, dar fără succes, o ultimă „revoluție de sus". Conducerea armată a predat civililor comanda și au fost instituite planuri pentru reformele structurii politice, în acord cu cele „paisprezece puncte" ale președintelui american Wilson și în speranța unui tratat de pace mai îngăduitor. Totuși, după cum vom vedea în capitolul următor, în cîteva luni revoltele populare au izbucnit; în noiembrie 1918 Imperiul german s-a prăbușit și a fost înlocuit de prima Republică parlamentară din istoria Germaniei.

Părerile au fost împărțite în legătură cu Germania imperială. În timp ce istoricii naționaliști germani au glorificat această perioadă, era evident că situația politică, socio-economică și culturală a fost tensionată. În mica Germanie dominată de Prusia, politica internă se reducea la compromisuri, fără vreo rezolvare pe termen lung a problemelor majore, cum ar fi includerea maselor muncitorești în sistemul politic al unei societăți cu o industrializare rapidă, încă dominată de vechile elite. Nu este nevoie de sintagme ca „națiune întîrziată" sau „ciudățeniile istoriei Germaniei" (*Sonderweg*), cu toate implicațiile lor teleologice și evoluționiste, pentru a ne da seama că în Germania imperială nu s-a realizat nici un echilibru între interesele diferitelor clase. Dar nici succesoarea acesteia, Republica de la Weimar, nu a avut un succes mai mare. Eșecul rezolvării conflictelor sociale, politice și economice, în contextul democrației parlamentare, a marcat drumul către o încercare radicală de a rezolva tensiunile interne: desființarea vechilor elite și preluarea puterii de către Hitler și Partidul Nazist, în speranța că o mișcare de masă ar putea manipula oamenii de către elite. În mod tragic, aceasta din urmă s-a dovedit fatală.

VI

DEMOCRAȚIE ȘI DICTATURĂ (1918-1945)

În noiembrie 1918, o republică parlamentară a fost proclamată în Germania. Republica de la Weimar, numită astfel după orașul în care Constituția a fost elaborată, a fost asociată cu un sistem politic progresist și cu o serie de compromisuri sociale necesare pentru a garanta un stat prosper avansat. Totuși, ea a apărut în contextul unui război civil, iar condițiile de pace aspre și o economie instabilă și-au pus amprenta. Ea a fost supusă la diferite atacuri, în timp ce un număr mare de germani respingeau democrația ca formă de guvernămînt. Paisprezece ani mai tîrziu, Republica de la Weimar a dispărut atunci cînd Adolf Hitler, numit cancelar în mod constituțional, a inaugurat unul dintre regimurile cele mai dezastruoase cunoscute vreodată în istorie. Sfîrșitul sumbru al democrației de la Weimar a aruncat o umbră asupra interpretărilor acesteia. În Republica de la Weimar trebuie căutată ascensiunea lui Hitler la putere. Unii istorici sugerează că democrația de la Weimar a fost un eșec încă de la început. Alții dau vina pe greșelile de la sfîrșitul anului 1932 sau pe efectele crizei de după 1929. Unii istorici evidențiază contribuția cetățenilor, alții accentuează importanța factorilor de constrîngere în luarea deciziilor, în special în

stadiile finale. Problema responsabilității pentru ascensiunea lui Hitler la putere rămîne, astfel, în dezbatere.

În timp ce primii ani ai Republicii s-au caracterizat prin greve și instabilitate, perioada cuprinsă între 1924 și 1928 a fost una de relativă prosperitate. Regresul înregistrat în perioada 1929-1933 nu era o consecință a prăbușirii bursei de pe Wall Street, ci mai degrabă o urmare a tendințelor deja existente, a tensiunilor și tulburărilor. Totuși, acestea nu au influențat cursul exact al evenimentelor din anii de sfîrșit ai Weimarului, nici prin numirea lui Hitler drept cancelar. Nu numai un singur factor poate explica ascensiunea nazismului. A invoca doar talentul oratoric al lui Hitler, despre care se spune că a sedus un întreg popor german este o eroare. Istoria măririi și decăderii democrației de la Weimar este una extrem de complexă, cu o diversitate de factori care au interacționat în circumstanțe istorice specifice. Dintr-un anumit punct de vedere, această complexitate a fost benefică pentru că un răspuns la frecventa întrebare: „Dacă s-ar mai întîmpla vreodată?", implică o combinație unică de factori diferiți în împrejurări diferite de exemplu, mișcările de extremă dreaptă și rasiale s-au afirmat în Germania după război, dar în condiții și cu implicații diferite.

REPUBLICA DE LA WEIMAR: ORIGINI ȘI ANII DE ÎNCEPUT

Era evident chiar și pentru cei mai ardenți militariști și naționaliști încă din vara anului 1918 că Germania pierduse războiul. Încercarea de a evita tensiunile sociale interne prin aventuri imperialiste eșuase iar Germania înfrîntă trebuia să facă față unei exacerbări a tensiunilor sociale care fuseseră estompate în timpul războiului. În timpul conflictului, tendințele anterioare de concentrare a capitalului crescuseră, marile cartelurile au monopolizat prețurile și piețele, în dezavantajul comercianților mici: clasa de mijloc era mai amenințată decît înainte, marii capitaliști erau mai puternici. În același timp crescuse puterea clasei muncitorești organizate. În dorința de a evita grevele și întreruperea producției în vederea mobilizării economice generale, industria și guvernul au făcut concesii forței de muncă organizate, îmbunătățind condițiile de muncă și recunoscînd sindicatele drept reprezentanți legitimi ai muncitorimii. Avusese loc o anumită politizare a populației, femei și tineri fiind aduși să muncească în anumite domenii din care, în mod tradițional, erau excluși, pentru a suplini lipsa de forță de muncă pe timp de război. Din punct de vedere psihologic, orizonturile și percepțiile oamenilor se schimbaseră din cauza războiului. Populația era dezorientată avînd dificultăți de adaptare și reintegrare în viața civilă și depindea în mod direct de stat prin sistemul pensiilor și al bonificațiilor.

Spre sfîrșitul războiului, agitația internă luase amploare. Era evident că lucrurile trebuiau să se schimbe, nu numai datorită celor „paisprezece puncte" ale președintelui american Wilson, care indicau faptul că reformele interne din Germania erau necesare pentru negocierea unui tratat de pace modificat, ci și din cauza presiunilor maselor și a dorinței armatei de a se debarasa de responsabilitatea unei păci „dezonorante". Către sfîrșitul lunii septembrie, conducătorilor din armată li s-a părut inspirată ideea de a înmîna puterea unui guvern civil care să preia rușinea înfrîngerii. Reformele din octombrie nu au reprezentat numai „o revoluție de sus", înfăptuită de partidele parlamentare. În octombrie 1918 prințul Max von Baden a devenit cancelar și noi reforme constituționale au fost introduse. Ele

includeau reforma electorală (abolirea sistemului de vot prusac pe trei clase), responsabilitatea miniștrilor în fața Parlamentului și controlul forțelor armate de către guvernul civil și nu de către monarhie. Într-adevăr, împăratul Wilhelm al II-lea a fost de acord cu regulile unei monarhii constituționale, dar singurul lucru pe care a refuzat să-l facă – și care ar fi putut salva monarhia – a fost abdicarea în favoarea unuia dintre fiii săi. Totuși, aceste reforme destul de largi, dacă este să luăm în calcul sistemul autoritar de pînă atunci, aveau să fie supralicitate de unele grupări radicale.

La sfîrșitul lunii octombrie, comandanții marinei au ordonat un ultim atac asupra Marii Britanii, drept revanșă, dar la 28 octombrie flota lui Wilhelm al II-lea a fost înfrîntă. Majoritatea marinarilor au decis mai degrabă să-și salveze propriile vieți decît onoarea germană și s-au răsculat. La 3 noiembrie, demonstrațiile din Kiel au condus la o revoltă generală. În primele zile din octombrie, în toată Germania, din nord pînă în Bavaria, s-au produs mișcări revoluționare îndreptate împotriva guvernului socialist al lui Kurt Eisner. S-au înființat consilii de soldați, marinari și muncitori pentru a înlocui guvernul local existent. Berlin a devenit un centru de agitație, membri ai USPD punînd problema unei insurecții a armatei, căreia i s-au opus moderații din SPD. La 9 noiembrie, era clar că împăratul trebuia să abdice. Guvernul prințului Max von Baden a demisionat și Wilhelm al II-lea, care fugise din Berlin, a părăsit Germania stabilindu-se Olanda.

În această situație, o dată cu căderea guvernului sub presiunea înfrîngerii militare, într-un stat industrializat cu o clasă muncitoare organizată politic, condițiile pentru o revoluție marxistă clasică erau îndeplinite. Totuși, în contradicție cu teoria marxistă, o revoluție comunistă a reușit în Rusia țaristă, în 1917, în

timp ce ceea ce s-a petrecut în Germania în 1918-1919 au fost o serie de compromisuri, nesatisfăcînd nici dreapta, nici stînga, care aveau să dovedească slăbiciunile democrației germane. Aceste compromisuri s-au concretizat în aranjamentele făcute în primele zile de după 9 noiembrie. În timp ce păreau să se stabilizeze pentru o perioadă scurtă, ele tindeau să ascundă tensiunile de lungă durată. Mai mult, așa-numita Revoluție de la 1918 a fost în realitate doar o revoluție politică și constituțională, prin trecerea de la Imperiu la Republică, care a eșuat în ceea ce privește schimbările radicale din structura socio-economică a Germaniei și nici nu a produs nici o reformă la nivelul elitelor. Armata, administrația, justiția, învățămîntul și religia și-au menținut pozițiile de putere și influență, pentru a acționa în principal împotriva noii Republici.

La 9 noiembrie prințul Max von Baden a înmînat puterea, printr-un act de legitimitate și continuitate reală, liderului SPD, Friedrich Ebert, numindu-l cancelar imperial. Din cauza tulburărilor revoluționare din Berlin și a rezultatelor acțiunilor radicale, colegul lui Ebert, Scheidemann, a proclamat Republica. Această Republică trebuia să facă față unor probleme interne: semnarea armistițiului, mișcări sociale, reconstrucția economică, asigurarea rezervei de hrană și votarea unei noi Constituții. Nu erau niște sarcini ușoare și, privind retrospectiv, istoricilor nu le-a fost greu să identifice eșecurile cauzate de lipsa de viziune din partea celor care aveau în mînă viitorul Germaniei.

Două compromisuri au fost făcute aproape imediat. Prin pactul Ebert-Groener, generalul Groener îi oferea lui Ebert sprijinul armat, dacă acesta dorea să adopte un curs moderat și să desființeze consiliile mai radicale (Groener susținea că acest pact a dus la evitarea amenințării revoluției bolșevice în

Germania); în același timp, Ebert se baza din ce în ce mai mult pe puterile militare pentru a reprima răscoalele în forță. În al doilea rînd, prin așa-numita „înțelegere Stinnes-Legien", liderul sindicatelor, Carl Legien și industriașul Hugo Stinnes au ajuns la un pact care a consolidat poziția forței de muncă organizate, incluzînd introducerea programul de lucru de opt ore și un acord al angajaților de a nu mai sprijini „sindicatele galbene" (un sindicat al firmelor comerciale). Guvernul, inițial, era rezultatul unui compromis, avînd un Consiliu al Reprezentanților Poporului, format la 10 noiembrie, avînd trei membri SPD și trei membri USPD. În timp ce acestuia i s-a acordat ulterior legitimitate prin confirmarea delegaților în Consiliul de la Berlin, în decembrie, în timpul congresului delegaților consiliului din toată Germania, socialiștii radicali și moderați s-au divizat. Majoritatea celor cinci sute de delegați sprijineau SPD-ul și planurile lui Ebert pentru alegerea unei Adunări Naționale Constituante care să elaboreze o nouă Constituție pentru Germania, dar o minoritate a sprijinit vederile mai radicale ale USPD, care critica linia politică a guvernului Ebert; acesta refuzase să-și asume reforma economică înaintea schimbării constituționale sau a reformării armatei. Ebert susținea că erau puține de spus despre „falimentul național" și că bunele relații cu armata erau esențiale pentru demilitarizarea și reconstrucția țării. USPD s-a despărțit în final de SPD, lăsînd la putere un cabinet alcătuit numai din socialiști; la sfîrșitul lunii decembrie 1918, grupul spartakiștilor, de aripă stîngă, care, ca și USPD, avea diferende cu SPD, s-au transformat în nou înființatul Partid Comunist German (KPD).

Tensiunile nu fuseseră pur și simplu aplanate prin proclamarea unei Republici. Noile revolte în Berlin, din ianuarie 1919, au fost reprimate de către armată și de unitățile Corpurilor

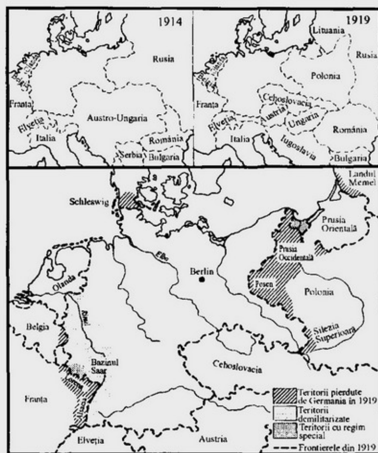
Planșa 29. Baricade în Berlin (martie *1919*).

Libere (grupuri de voluntari plătiți de industriași și organizați de armată), în cursul cărora liderii radicali, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, au fost uciși. Aceasta a provocat ostilitate și resentimente în rîndul membrilor de stînga ai SPD. Ruptura dintre socialiștii moderați și radicali s-a produs o dată cu căderea democrației de la Weimar, cînd comuniștii i-au considerat pe social-democrați mai periculoși decît naziștii. În toată Germania, în prima jumătate a anului 1919 se părea că social-democrații se bazau pe forțele vechii ordini pentru a suprima inițiativele. În Bavaria, după asasinarea lui Kurt Eisner, o a doua încercare de revoluție, prin proclamarea în München a Republicii Sovietice, în aprilie 1919, a fost brutal reprimată de unitățile Corpurilor Libere, înregistrîndu-se peste o mie de morți.

Planşa 30. În München, Corpul Liber „Werdenfels" suprimă revoltele maselor.

Violenţa politică de toate nuanţele era frecventă, deoarece soldaţii demobilizaţi nu s-au putut integra în viaţa civilă şi au continuat lupta în grupuri paramilitare, în timp ce atît cei de stînga cît şi cei de dreapta încercau să controleze cursul nesigur al evenimentelor politice. Procesul de elaborare a unei noi Constituţii era în plină desfăşurare. În urma alegerilor de la 19 ianuarie 1919, după răscoala spartakistă din Berlin, SPD a obţinut numai 38 % din voturi, fiind nevoie de un guvern de coaliţie. La 6 februarie Adunarea Naţională Constituantă s-a deschis la Weimar. La 11 februarie, Ebert a fost ales preşedinte iar la 13 februarie a fost format din partidele „coaliţiei de la Weimar": SPD, Partidul Catolic şi partidul liberal DDP (Partidul Democrat German), un Cabinet condus de Scheidemann.

Harta 9. Germania după Tratatul de la Versailles (1919).

Constituţia de la Weimar, care datează din 11 august 1919, părea destul de progresistă. Preşedintele urma să fie ales

prin vot popular direct pentru o perioadă de şapte ani şi, ca „înlocuitor al împăratului" (*Ersatzkaiser*), el avea puteri considerabile. Acestea includeau dreptul de a numi şi revoca prim-miniştri, dreptul de a dizolva Parlamentul şi de a convoca noi alegeri, precum şi dreptul de a organiza referendumuri. Puterea preşedintelui erau rezumată în articolul 48 al Constituţiei: dreptul de a conduce prin decret de urgenţă. Alte regulamente includeau un sistem de vot prin reprezentare proporţională, cu sufragiu universal pentru toţi adulţii, bărbaţi şi femei, acestea din urmă obţinînd acest drept pentru prima dată. Cabinetul răspundea în faţa Parlamentului. Un grad mare de autonomie continuau să aibă guvernele teritoriale, într-un stat relativ descentralizat.

La începutul verii anului 1919, condiţiile tratatului de pace de la Versailles au fost făcute publice. Cabinetul lui Scheidemann a demisionat şi a fost urmat de cabinetul Bauer, care a trimis o delegaţie pentru a semna tratatul la 28 iunie. Germania a pierdut mari suprafeţe de teren: Alsacia şi Lorena au fost restituite Franţei, Prusia de Vest, Silezia Superioară şi Posen au fost cedate Poloniei, Danzig avea să devină un oraş liber sub supravegherea Ligii Naţiunilor, iar „coridorul polonez" separa Prusia de Est de restul Germaniei. Germania a trebuit să renunţe la colonii, iar unirea cu Austria a fost interzisă. Armata a fost redusă la 100.000 de soldaţi, iar malul stîng al Rinului a fost demilitarizat, aflat sub supravegherea Aliaţilor. În celebra clauză a „vinei de război" Germania a fost acuzată de responsabilitatea începerii conflictului. Cînd pagubele conflictului au fost anunţate la Conferinţa de la Paris din ianuarie 1921, au provocat la fel de multă indignare ca şi celelalte puncte ale Tratatului de la Versailles.

Fără îndoială, condiţiile de pace au fost aspre, dar deosebirea de cel de-al doilea război mondial este evidentă. Istoricii

Planşa 31. Puciul lui Kapp. Soldaţii mărşăluiesc în Berlin (martie, 1920).

au exagerat condiţiile Tratatului de la Versailles. Deja în august 1918 mitul „atacului pe la spate" a fost lansat în circulaţie, susţinîndu-se că duşmanii din interior (cum ar fi evreii şi socialiştii) au doborît o armată care era de neînvins în exterior, dar trădată în ţară. Acest mit a apărut în toamna anului 1919 şi a circulat în cercurile opuse Republicii. În perioada 1919-1923 s-au înregistrat o serie de atacuri la adresa Republicii, puciuri ale dreptei, greve continue şi mişcări revoluţionare de stînga, în contextul problemelor economice în creştere. În timp ce extremiştii de dreapta erau în general toleraţi de către conservatori, stînga era supusă sentinţelor aspre, incluzînd aplicarea pedepsei cu moartea. În martie 1920 Kapp şi Lüttwitz au organizat în

Berlin un marş al unităţilor Corpurilor Libere şi guvernul lui Ebert a fost forţat să fugă la Stuttgart, din moment ce armata, condusă de generalul von Seeckt, a refuzat să lupte împotriva soldaţilor din Corpurile Libere. Totuşi, în acest timp, o grevă generală a fost suficientă pentru a înfrînge puciul lui Kapp. Un grup restrîns de dreapta a adus la putere în Bavaria un guvern condus de Kahr. În 1921 şi în 1923 comuniştii au încercat fără succes o insurecţie în Saxonia. În acelaşi timp au avut loc greve continuu, în special în Ruhr, în 1919 şi 1920. Cererile spontane de „naţionalizare" a minelor nu făceau parte dintr-un program politic coerent, ci mai degrabă aveau ca scop încercarea de a obţine îmbunătăţiri economice imediate: controlul asupra condiţiilor de muncă şi salarii mai mari. Deşi KPD şi USPD nu au iniţiat aceste proteste, ele au încercat să şi le asume; judecînd greşit intenţiile muncitorilor, ele au eşuat. Mai mult, printr-un calcul greşit, SPD s-a temut de o ameninţare bolşevică a noii Republicii, şi a reacţionat prin forţă, în loc să înlăture cauzele care au generat protestele muncitorilor. Armata nu a dorit să lupte împotriva unităţilor din Corpurile Libere în puciul Kapp; ea era foarte dornică să coopereze cu acestea împotriva „Armatei Roşii" în zonele Ruhr şi Rin. Sub conducerea generalului von Seeckt, armata susţinea poziţia pre-republicană, tradiţia prusacă a existenţei unui „stat în stat". Această poziţie „apolitică", prin care se refuza sprijinul Republicii, nu s-a dovedit a fi un obstacol în calea acţiunilor politice, care, în mod marcant, serveau la subminarea Republicii. Între timp, divizările dintre partidele de stînga au continuat. O regrupare a avut loc o dată cu desfiinţarea USPD-ului în 1922 şi cu absorbţia liderilor şi a unora din membrii acestuia de către SPD, în timp ce majoritatea s-au alăturat KPD-ului. Dar ruptura fundamentală dintre SPD şi KPD – cu rădăcini teoretice care datează în

dezbateri încă dinainte de război, exacerbată de diferenţele cu privire la strategiile de urmat şi inflamată o dată cu moartea lui Karl Liebknecht şi a Rosei Luxemburg – a ajuns insurmontabilă.

În alegerile parlamentare din iunie 1920, partidele „coaliţiei de la Weimar", SPD şi DDP, au pierdut voturi, existînd o orientare spre extrema dreaptă şi extrema stîngă. (KPD nu contestase alegerile din 1919.) Politica internă era marcată de dificultăţi politice şi economice cauzate de reparaţiile de război. Cînd nivelul ridicat al despăgubirilor a fost, în cele din urmă făcut cunoscut, toţi au fost uimiţi de faptul că o economie germană slăbită putea să facă faţă unor plăţi mari. Rădăcinile problemelor economice ale Germaniei se află în metodele de finanţare a războiului – prin împrumuturi şi obligaţiuni, mai degrabă decît prin creşterea impozitelor –, iar inflaţia îşi făcuse deja simţită prezenţa încă înainte ca problema despăgubirilor să ducă la exacerbarea tensiunilor. Inflaţia a fost, pe lîngă aceasta, exacerbată de aşa-numita „politică de îndeplinire", dusă de guvernul Wirth în perioada 1921-1922 – o politică considerată drept capitulare în faţa cererilor puterilor învingătoare, cînd, în fapt, ea încerca să demonstreze că Germania nu putea să-şi îndeplinească cerinţele de plată a despăgubirilor. Aşa cum a afirmat un istoric, dificultăţile curente ale Germaniei erau prezentate ca fiind cauzate de sumele mari care erau cerute drept despăgubiri. Între timp, Franţa condusă de Poincaré ducea o politică revizionistă proprie, urmărind să obţină controlul malului stîng al Rinului. Tensiunile au atins apogeul în timpul guvernării Cuno, noiembrie 1922 - august 1923 (în care SPD a refuzat să intre, opunîndu-se cooptării Partidului Popular German, DVP). Francezii s-au folosit de criza lemnului din Germania şi de distribuirea de cărbune ca pretext pentru supravegherea producţiei în bazinul Ruhr, împreună cu forţele

armate protectoare (incluzînd şi trupe belgiene), care au intrat în bazinul Ruhr în ianuarie 1923. În vara anului următor, acestea au atins un număr de 100.000 – echivalentul trupelor permise de către Tratatul de la Versailles armatei germane. Germanii au răspuns printr-o politică oficială de rezistență pasivă, refuzînd să coopereze cu ocupația franceză, încetinind producția economică, fapt ce a avut repercusiuni negative asupra economiei țării, mai mari decît cele cauzate de francezi. Singura soluție pentru Germania care a fost prevăzută atunci de către guvern a fost tipărirea de bancnote, care a scăpat însă inflația de sub control. În august 1923 bancnotele au fost timbrate pentru a le creşte valoarea; plățile erau făcute în produse, iar banii deveniseră fără valoare. Milioane de oameni se găseau în dificultate sau erau ruinați, în special cei cu venituri fixe (pensionarii, salariații şi cei aparținînd claselor de jos şi de mijloc). Doar un număr redus de mari industriaşi au putut să profite. Rezultatul general a fost o pierdere a încrederii în Republică, teamă şi panică, şi un val de greve şi manifestații. Astfel, evenimentele din 1923 au reprezentat o experiență impresionantă care a fost recuperată de istoria vest-germană de după război.

Situația a fost, în cele din urmă, adusă sub control de guvernul Stresemann, în august-noiembrie 1923. O reformă incluzînd introducerea mărcii-etalon şi încetarea rezistenței pasive în Ruhr, a rezolvat criza economică imediată şi a dus la o reconsiderare a chestiunii despăgubirilor. Încercările de puci ale aripii stîngi (în principal comuniste) din Saxonia, Turingia şi Hamburg au fost în final înăbuşite. Pe de altă parte, în rîndurile extremei drepte, în Bavaria, un plan de măsuri pentru acțiune era alcătuit de un grup de naționalişti de dreapta, format din ofițeri de armată şi condus de Adolf Hitler, lider al NSDAP (Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani), unul din

măruntele partide ale poporului. Inspirați de „marşul către Roma" al lui Mussolini din 1922, ei au făcut planuri ale unui „marş către Berlin". În ultimul moment, în 8-9 noiembrie 1923, Hitler a pierdut sprijinul asociaților săi puternici şi bine plasați în ierarhia bavareză, iar puciul nazist a fost reprimat, unii dintre participanți fiind împuşcați în timp ce mărşăluiau pe lîngă Feldherrnhalle din München. În comparație cu sentințele aspre date membrilor stîngii în acea vreme, după un proces în care i s-a făcut multă publicitate, Hitler a primit cinci ani de închisoare, din care a făcut doar cîteva luni în închisoarea Landsberg, fiind eliberat de Crăciun, în 1924. Hitler s-a folosit de încarcerarea sa pentru a reflecta asupra scopurilor sale pe termen lung – în acest timp el a scris *Mein Kampf* – cît şi asupra strategiei şi tacticii sale. El a lăsat ca NSDAP-ul, pe care îl preluase din DAP (Partidul Muncitorilor Germani) condus de Drexler, să se dezintegreze, astfel încît să-şi poată impune comanda fermă la întoarcerea sa din închisoare. A renunțat la metoda puciurilor, adoptînd din 1925 metoda căii parlamentare, legale, pentru scopuri antiparlamentare. Însă ascensiunea acestui caporal parvenit, născut în Austria, nu putea fi prevăzută la acea vreme. După crizele din 1923, Republica de la Weimar a intrat într-o nouă perioadă, de aparentă stabilizare.

PERIOADA DE STABILIZARE

Către 1924 se părea că problemele de început ale Republicii de la Weimar se terminaseră iar pe mai multe planuri au avut loc îmbunătățiri. În noiembrie 1923 Gustav Stresemann a devenit ministru de Externe, funcție pe care a deținut-o pînă la moartea sa, în 1929. Părerile în ceea ce-l priveşte pe

Stresemann diferă. El a fost membru al partidului de dreapta DVP şi a devenit treptat un *Vernunftrepublikaner*, sprijinind Republica din motive mai degrabă pragmatice decît din principiu. Politica sa externă a fost criticată, dar, în general, Stresemann a avut succes în reglementarea relaţiilor Germaniei cu vecinii vestici, păstrind totuşi opţiunile deschise în ceea ce priveşte frontierele de est ale ţării. Tratatul de la Locarno din 1925 includea garanţii că Germania, Franţa şi Belgia nu vor schimba graniţele lor comune prin forţă; au fost încheiate pacte cu Polonia şi Cehoslovacia, dar aceste acorduri nu erau garantate. Germania şi-a recîştigat locul în lume şi, în septembrie 1926, a devenit membru al Ligii Naţiunilor. Stresemann spera că Tratatul de la Locarno va contribui la risipirea criticilor interne ale politicii sale şi la sprijinirea strategiilor sale. În aprilie 1926, Tratatul de la Berlin a confirmat noile relaţii dintre Germania şi Rusia care fuseseră prevăzute în Tratatul de la Rapallo din 1922 (cînd Rathenau era încă ministru de Externe). Tratatul de la Rapallo a dus la normalizarea relaţiilor, deja îmbunătăţite, dintre Germania şi Rusia (acesta nu era, după cum unii revizionişti germani sperau, un mijloc de a diviza Polonia şi de a restaura frontierele estice din 1914). În Tratatul de la Berlin din 1926, Germania a asigurat Rusia de neutralitatea sa, dacă aceasta din urmă ar fi fost în război cu o a treia putere. Dacă, de exemplu, Rusia ar fi fost în război cu Polonia, Franţa nu putea să vină în ajutorul Poloniei pe teritoriul Germaniei. Poziţia Poloniei era astfel destul de slabă. În privinţa despăgubirilor, planul Dawes din 1924 a reuşit să îmbine interesele germane cu expansionismul economic american. Plăţile anuale au fost acceptate, la un nivel mai uşor de controlat decît sumele anterioare ale despăgubirilor, şi a urmat o fază iniţială de recuperare în care numai o cincime trebuia plătită de Germania din

resursele proprii şi patru cincimi după 1928-1929. În iulie 1925, trupele franceze au început să părăsească bazinul Ruhr şi zona I a Rinului a fost eliberată. În ianuarie 1927, Comisia Militară Aliată care supraveghea dezarmarea Germaniei a fost retrasă. A avut loc o reducere a tensiunilor economice între Franţa şi Germania, iar diplomaţia germană a mediat între Franţa şi Statele Unite Pactul Briand-Kellogg din august 1928. Discuţiile privind despăgubirile şi evacuarea totală a ţinutului Rinului deveneau din ce în ce mai aprinse; în august 1929 planul Young a fost adoptat (împotriva opoziţiei interne a dreptei), care stabilea o nouă cifră totală a despăgubirilor, cu o medie anuală redusă, în comparaţie cu cifrele prevăzute de planul Dawes. Controlul extern a fost anulat iar ţinutul Rinului a fost eliberat de ocupaţia militară în iunie 1930, cinci ani mai devreme decît era prevăzut în Tratatul de la Versailles. Se părea că, sub conducerea lui Stresemann, anumite scopuri fuseseră atinse: evacuarea zonei Ruhr, eliberarea regiunii Rinului de sub ocupaţie, ridicarea controalelor militare, reglementarea relaţiilor germane cu vecinii, recunoaşterea internaţională a Germaniei ca membru în Liga Naţiunilor, realizarea unor acorduri de despăgubiri şi chiar o nouă punere în discuţie a chestiunii frontierelor estice ale ţării, urmărind scopuri revizioniste prin mijloace paşnice.

În sfera culturală, Republica de la Weimar a fost martorul unei puternice activităţi intelectuale şi artistice: cultura de la Weimar a avut un ecou care a depăşit epoca sa. În ştiinţele naturale, psihologie, psihanaliză şi teorie socială, noi idei erau discutate şi dezvoltate. În arhitectură, Şcoala Bauhaus a lui Walter Gropius a combinat criterii estetice şi utilitare pentru a produce stiluri de arhitectură şi design interior care s-au păstrat mai bine de trei sferturi de secol. În muzică, opera experimentală

Planșa 32. O nuntă țărănească în Bad Tölz, Bavaria. Cultura și stilul de viață al acestor țărani erau foarte diferite de ceea ce s-a numit „cultura de la Weimar".

a lui Schönberg a dobîndit un renume internațional, în timp ce muzica de jazz americană, „decadentă", a pătruns în anumite cercuri și a fost violent criticată de unii. În proză și poezie, Thomas și Heinrich Mann, Erich Kästner, Rainer Maria Rilke, Stefan George și alții au devenit clasici prin operele lor. În dramă, Bertolt Brecht, lucrînd adesea cu compozitorul Kurt Weill, și-a adus o contribuție strălucită. Mișcări la fel de importante în domeniul artei moderne: expresionismul, dadaismul, cubismul și futurismul asociate cu numele unor școli precum „Der blaue Reiter", „Die Brücke" completau peisajul artistic al vremii. În diferite moduri, intelectualii au analizat, expus și criticat realitățile vremii, de la prezentarea realistă a violenței în

Berlinul lui Alfred Döblin, pînă la caricaturile lui Georg Grosz sau Käthe Kollwitz, afișele lui John Heartfield sau desenele reprezentînd periferia societății ale lui Heinrich Zille. Anii '20 au cunoscut o expansiune și o comercializare a culturii populare, în special prin răspîndirea cinematografelor, în care rulau filme mute, pînă la introducerea sonorului și a radioului în 1929. Pînă în 1932 radioul nu a fost folosit în scopuri politice, dar von Papen a pregătit terenul pentru folosirea mijloacelor audio de către naziști ca instrument de propagandă. În ciuda tendințelor de stînga ale unei mari părți a culturii germane, cultura populară a rămas naționalistă, apărînd ceea ce se va numi ulterior *kitsch*. O anumită decadență manifestată în cultura de la Weimar și în stilul de viață, incluzînd decăderea moravurilor (părul scurt la fete, fumatul și folosirea contraceptivelor), a provocat o critică ostilă și frecventă din partea conservatorilor, în special a celor din tabăra protestantă, cît și din partea catolicilor. Răul capitalismului modern și mizeria claselor muncitoare duceau la atacuri violente din partea stîngii. „Cultura de la Weimar" a servit oarecum la susținerea Republicii: în timp ce stînga ataca inegalitățile sociale ale societății capitaliste industriale, dreapta ataca decadența și dezintegrarea social-morală a democrației maselor moderne. O excepție a fost Thomas Mann, care a abandonat conservatorismul său „apolitic" din 1918 pentru a lua apărarea Republicii. Dar, în ciuda realizărilor remarcabile ale intelectualilor din Weimar, impactul acestora a fost slab din punct de vedere politic.

A mai existat un domeniu în care compromisul de la Weimar s-a dovedit ambiguu și care, în cele din urmă s-a dovedit a fi fatal. Acesta a fost domeniul compromisului social atît de evident în zilele de început ale Republicii, în noiembrie 1918. Într-un moment de slăbiciune, în nesiguranța zilelor

revoluționare, patronii au făcut concesii reprezentanților sindicatelor. Fuseseră încheiate acorduri privind salariile, condițiile de muncă și ziua de lucru de opt ore, precum și o formă de corporatism reprezentat de Comunitatea Centrală a Muncii, (*Zentral-Arbeits-Gemeinschaft*, ZAG) cu o strategie de parteneriat între sindicate și patroni, statul avînd rol de arbitru. În 1920 Actul Consiliului Muncii a pus bazele tradiției germane a codeterminării, iar la sfîrșitul anului 1920 au avut loc discuții asupra democratizării economici. În perioada stabilizării de după 1924 au existat extinderi ale politicilor sociale, incluzînd construcția de locuințe sociale și legea privind asigurarea șomajului, din 1927. Totuși nu s-a realizat nici un progres în relațiile industriale și în politica socială. În anul de criză, 1923, angajatorii au renunțat să mai susțină unele acorduri, incluzînd ziua de muncă de opt ore; eșecul ZAG a condus la demisia oficială a corpului sindical, ADGB, în ianuarie 1924. Din 1923 sindicatele au început să piardă membri, fonduri, putere și credibilitate. Ele trebuiau să se bazeze în mod repetat pe intervenția statului pentru a obliga angajații să respecte condițiile discutate. Totuși, patronii, au început din 1923 să atace sistemul de la Weimar care stătea la baza compromisului social, acesta fiind în cele din urmă un atac devastator la adresa Republicii. O dată cu greva metalurgiștilor din Ruhr din 1928, intenția industriașilor de a elimina un stat social intervenționist a devenit explicită. Mai mult, chiar în acești ani buni ai Republicii, fundamentele economice erau fragile. Economia germană se baza pînă la un anumit punct pe împrumuturile pe termen scurt și pe investițiile din America; dacă economia Statelor Unite se prăbușea, economia Germaniei se prăbușea, de asemenea.

În ciuda stabilizării evidente a Republicii de la Weimar, după 1924, cei care acceptaseră noua formă politică nu erau chiar atît de mulți. Alegerea ca președinte a unui erou militar naționalist, feld-mareșalul Hindenburg, pentru a-l înlocui pe Friedrich Ebert, după moartea sa prematură în 1925, arăta nostalgia germanilor pentru Imperiu. Începînd din 1925-1926, împreună cu generalul Kurt von Schleicher (*de facto* conducător al armatei din 1926), Hindenburg a făcut planuri pentru dezvoltarea unei forme de guvernare de dreapta, autoritare, excluzînd influența parlamentară și social-democrată. Mai mult, existau dificultăți continue în ceea ce privește guvernarea unui singur partid. Sistemul de reprezentare proporțională și numeroasele partide mici demonstrau că nici un partid nu era capabil să obțină o majoritate deplină, iar vederile radicale divergente ale principalelor partide au dus la o mare dificultate în formarea guvernelor de coaliție. În timp ce era posibilă încheierea unor acorduri asupra politicii interne între Partidul Catolic de Centru, liberalii DVP și conservatorii DNVP, în problemele de politică externă, aceste formațiuni nu ajungeau la nici un consens; dar, deși o mare coaliție incluzînd SPD, Partidul Catolic și DVP (excluzînd DNVP) putea fi de acord asupra politicii externe, problemele interne erau subiect de dispută. Singura alternativă era un guvern minoritar, care trebuia să fie tolerant, dacă nu sprijinit, fie de stînga, fie de dreapta. În aceste circumstanțe, cu o rapidă succesiune a cabinetelor și cu frecvente intervenții ale președintelui, politica partidelor și guvernul au pierdut credibilitatea pe care reușiseră să o obțină în rîndul maselor.

Avînd în vedere împrejurările dificile ale înființării sale, moștenirea trecutului și fragilitatea fundamentelor sale politice și sociale, se pune întrebarea dacă Republica de la Weimar ar fi putut supraviețui pe termen lung în condiții favorabile. Din 1929 democrația de la Weimar a fost supusă la o serie de atacuri din care nu putea ieși neatinsă. După 1930 se vorbea din ce în ce mai mult de un colaps al democrației.

Chiar înainte de prăbuşirea bursei de pe Wall Street din octombrie 1929, existau planuri de distrugere a democraţiei parlamentare din Germania. Dar metoda prin care a avut loc colapsul democraţiei a fost puternic afectată de crizele economice dezlănţuite de recesiunea mondială, care a avut consecinţe mult mai grave în Germania. După succesul relativ al SPD la alegerile din 1928, o mare coaliţie sub conducerea lui Hermann Müller a fost formată. Aceasta a supravieţuit atît dezbinărilor din SPD, privind finanţarea unei nave de război, cît şi crizelor, mai mari, privind adoptarea planului Young. Dar prăbuşirea de pe Wall Street avea implicaţii mult mai serioase, avînd în vedere dependenţa economiei germane de împrumuturile pe termen scurt din străinătate care au fost repede retrase. Şomajul a crescut rapid, de la 1,3 milioane de şomeri în septembrie 1929 pînă la mai mult de 3 milioane în septembrie 1930, ajungînd la peste 6 milioane la începutul anului 1933. Prin subestimarea oficială a cifrei reale şi dacă luăm în calcul munca pe termen scurt, probabil jumătate din familiile germane erau afectate de criză şi mult mai mulţi se temeau de o catastrofă financiară. Aceasta a avut nenumărate implicaţii, care au dus la prăbuşirea guvernului Müller, ajungîndu-se la neputinţa plăţii indemnizaţiei de şomaj în situaţia în care cei ce nu aveau de lucru nu mai puteau fi sprijiniţi de populaţia activă în scădere. Nici un compromis nu a putut fi realizat între sindicate, angajaţi şi membri ai diferitelor partide, toţi avînd poziţii foarte diferite asupra problemei, mai mult sau mai puţin intransigente. În martie 1930 încercarea de a se asigura guvernului sprijin politic parlamentar a fost abandonată: a fost numit primul Cabinet prezidenţial, pentru a conduce fără prea multe preocupări faţă de principiile democratice.

Cabinetul Brüning din 1930 a fost plănuit încă din 1929 ca parte a unei strategii de a elimina puteri ale Parlamentului şi de a restaura vechile instituţii – armata, birocraţia şi elitele economice – sub un regim prezidenţial, autoritar. După 1930 s-a făcut uz de articolul 48 pentru promulgarea decretelor de urgenţă, în timp ce locurile în Parlament au devenit tot mai puţine. Brüning a urmărit politici deflaţioniste, combinate cu o politică de plată a despăgubirilor, înrăutăţind şi mai mult situaţia financiară a Germaniei, cu scopul de a realiza o revizuire fundamentală a chestiunii despăgubirilor. Aceasta s-a încheiat – pe cheltuiala milioanelor de germani – cu moratoriul Hoover, în 1932, care a marcat sfîrşitul plăţii reparaţiilor. Între timp au avut loc revolte, generate de situaţia politică internă nesigură. Din 1930 pînă în 1933 doi factori au coincis, influenţînd negativ democraţia de la Weimar: atacurile vechilor elite asupra guvernului, care, în principal, avuseseră loc înaintea crizei economice, şi o nouă mobilizare a maselor, în perioade de criză, mulţi germani răspunzînd la apelurile liderului charismatic, Adolf Hitler.

Hitler ieşise din închisoare şi reînfiinţase NSDAP în 1925. Între 1920-1930 partidul şi-a sporit efectivele cuprinzînd diferite regiuni ale Germaniei şi diferite grupuri sociale. În timp ce baza sa socială predominantă rămînea zona de jos a clasei mijlocii, voturile protestanţilor, ţăranilor şi a locuitorilor oraşelor mici, în special de la cei din Germania de Nord şi de Est, Hitler a reuşit să cîştige sprijinul intelectualităţii, al unei zone ale clasei superioare şi, într-o măsură mai mică, al unor secţiuni ale clasei muncitoare mai puţin organizate. (Deşi procentajele erau mici, numărul adepţilor nazişti din clasa muncitoare merita luat în considerare.) La alegerile din 1928 NSDAP a obţinut numai 2,6 % din voturi, cu 12 locuri în Parlament.

Campania împotriva planului Young din 1929, în care NSDAP a cooperat cu DNVP, cu complicitatea lui Hugenberg, liderul presei de dreapta, a făcut publicitate naziştilor, conferindu-le credibilitate în virtutea asocierii lor cu naţionaliştii de dreapta tradiţionali. Situaţia s-a schimbat pentru NSDAP o dată cu alegerile din septembrie 1930, în care acesta a devenit al doilea partid ca mărime din Parlament (după SPD) cu 107 deputaţi. O dată cu căderea partidelor „burgheziei mijlocii" şi cu creşterea numărului de voturi pentru partidele extremiste – KPD a obţinut 77 voturi – nu mai exista nici o bază pentru o majoritate parlamentară, în sprijinul vreunui Cabinet de coaliţie viabil. Temîndu-se de consecinţele probabile ale viitoarelor alegeri, SPD a ales să „tolereze" cabinetul prezidenţial Brüning. Şi, deşi sprijinul financiar al cercurilor de afaceri a fost neglijabil pentru succesul NSDAP înainte de 1930 şi oarecum la fel şi după aceea, industriaşii şi-au dat seama că NSDAP era important în distrugerea sistemului parlamentar şi l-au convins pe Hindenburg că Hitler ar putea fi de folos în această privinţă.

Istoria politică a Germaniei din perioada 1932-1933 a fost un complex de intrigi şi calcule greşite. Cabinetul lui Brüning a căzut din cauza conducerii proaste şi a realegerii lui Hindenburg ca preşedinte (după un al doilea tur, în care Hitler cîştigase o treime din voturi). Un personaj important a fost generalul von Schleicher, care a contribuit la formarea guvernului, de scurtă durată, al lui von Papen. Von Papen a anulat interzicerea instituită de guvernul lui Brüning asupra grupărilor paramilitare naziste SA şi SS şi apoi a folosit violenţa pe străzi, sub pretextul că poliţia prusacă era incapabilă să menţină ordinea. Drept răspuns, guvernul condus de SPD a fost demis şi un administrator central a fost impus Prusiei. În alegerile din iulie 1932, naziştii au cîştigat 230 de locuri parlamentare, împreună

Planşa 33. Un afiş electoral din 1932 reprezentîndu-l pe Hindenburg.

cu cele 89 de locuri deținute de KPD, aceasta însemnînd că exista deja o majoritate antiparlamentară care nu mai era dispusă să accepte guvernarea lui von Papen. Schleicher a avut, de asemenea, un rol important în negocierile eșuate cu Hitler privind includerea naziștilor într-un nou guvern de coaliție. În august 1932 Hitler a refuzat oferta lui Hindenburg de vice-cancelar – o mișcare care a stîrnit critici în NSDAP, care se temea că Hitler refuzase o șansă unică. În septembrie, guvernul Papen a căzut în fața unei moțiuni de neîncredere prin 512 voturi contra 42. Cercurile de dreapta, elitele industriale și agrare, conducătorii armatei, cît și președintele Hindenburg, luau în calcul strategii pentru a desființa efectiv regimul parlamentar, pentru a reinstala vechile instituții și a înlătura necesitatea constituțională pentru alegerile parlamentare. Cu un număr tot mai mare de șomeri și cu o violență în creștere, cu dispute între grupările paramilitare de stînga și dreapta, cu un Parlament slăbit, cu divergențe între comuniști și social-democrați, în toamna anului 1932 Germania era în pragul unui război civil. Totuși, în mod ciudat, lovitura finală dată democrației de la Weimar a venit exact cînd cea mai dură criză economică părea depășită și cînd, pentru prima dată, popularitatea naziștilor părea în scădere. La alegerile din noiembrie 1932 NSDAP a pierdut 2 milioane de voturi, avînd doar 196 de locuri în Parlament. Rămînea cel mai mare partid din Parlament, dar acesta nu era un motiv de a conduce un guvern, așa cum arătase istoria SPD din Republica de la Weimar.

Schleicher însuși a devenit cancelar în decembrie - ianuarie 1932-1933. El a încercat să cîștige sprijinul sindicatelor, cît și cel al aripii radicale a NSDAP reprezentată de Gregor Strasser. Aceasta a trezit temerile industriașilor și junkerilor din cauza planurilor sale cu privire la condițiile de muncă și politica de impozitare; în cele din urmă nici măcar Strasser nu a

răspuns favorabil propunerii de tratative a lui Schleicher. Era evident că Schleicher nu putea face un compromis între diferitele interese, ca predecesorii săi. El l-a convins pe Hindenburg că armata nu va putea menține ordinea în cazul unui război civil. În ianuarie 1933 von Papen a inițiat o serie de discuții la care au luat parte Hitler, Hindenburg împreună cu fiul său, discuții la care o mare presiune a fost exercitată asupra președintelui de către grupurile de interese industriale și agrare (cum ar fi *Reichslandbund*, de orientare nazistă) pentru a-l numi pe Hitler drept cancelar în noul Cabinet de coaliție. La sfîrșitul lui ianuarie, Hindenburg, care îl disprețuia pe acest „caporal din Boemia", parvenit, a cedat. Hitler a fost proclamat constituțional cancelar al Germaniei, la 30 ianuarie 1933.

Pe de o parte, aceasta reprezenta o linie de continuitate a cabinetelor prezidențiale și a politicilor autoritare din 1930. Pe de altă parte, era, desigur, o ruptură radicală. Hitler era liderul unui partid care, după puciul eșuat din 1923, s-a dedicat „căii legalității" ca mijloc de a-și realiza scopurile antiparlamentare: naziștii nu făceau nici un secret din intenția lor de a distruge democrația. Partidul Nazist era unic. Deși susținut disproporționat de diferite grupuri sociale, în multe privințe NSDAP a reprezentat o mișcare de masă – spre deosebire de partidele atît de caracteristice politicii de la Weimar, care aveau interese meschine de grup – și putea în cele din urmă pretinde că este un „partid al poporului" (*Volkspartei*), ridicîndu-se deasupra luptei pentru putere și a conflictelor de clasă ale Republicii de la Weimar. El promitea că va pune capăt diviziunilor care sfîșiau societatea. Cu ideologia sa, în general vagă – antimodernă, anticapitalistă, anticomunistă, rasistă, *völkisch* – partidul oferea pentru fiecare cîte ceva. Prin folosirea tot mai frecventă a mass-media și a ritualurilor politice (de exemplu, conferința de

Planşa 34. Greva chiriaşilor din Berlin (1932). Steagurile comunist şi nazist se află unul lîngă altul.

partid de la Nürnberg din 1929), naziştii încercau să ofere o formă de religie păgînă. Prin liderul său charismatic, Adolf Hitler, care îşi descoperise şi perfecţionase darurile oratorice, cît şi printr-o imagine de public favorabilă, nazismul apărea drept salvatorul şi viitorul Germaniei, reprezentat de omul puternic după care mulţi germani tînjeau de atîţia ani. Promisiunea unei Germanii mari, naţionale, precum şi eliminarea urmărilor Tratatului de la Versailles, care ar pedepsi pe „criminalii din noiembrie 1918", scăparea Germania de „microbul evreiesc", care infecta şi murdărea rasa ariană, scoaterea în afara legii a bolşevicilor şi criminalilor care subminaseră ţară din interior atît de mult timp – toate acestea s-au dovedit un vis atrăgător pentru un număr mare de germani disperaţi şi înspăimîntaţi, pentru care democraţia de la Weimar însemnase numai umilire, dezastru naţional, conflicte sociale şi nesiguranţă personală. Recunoscînd forţa unei asemenea mişcări de masă şi propria lipsă de popularitate, elitele naţionale, industriale, agrare şi militare s-au gîndit că ar putea „îmblînzi" şi folosi această mişcare pentru a-şi realiza propriile planuri de distrugere a democraţiei, o legitimitate pe care nu puteau să şi-o creeze singuri. Hitler nu trebuia să „pună mîna pe putere"; vechile elite îi deschideau pur şi simplu uşa şi îl pofteau înăuntru. Aflate în faţa unei asemenea conjuncturi, forţele de stînga dezbinate şi sindicatele slăbite nu puteau face mare lucru pentru a salva o democraţie care fusese abandonată de marii industriaşi, cît şi de masa micii burghezii. Subminarea puterii de către elite s-a dovedit o mare eroare, mai gravă decît slăbiciunile şi greşelile acelora care au fost incapabili să protejeze şi să apere Republica de la Weimar, instabilă. Prin această combinaţie unică de circumstanţe, Adolf Hitler a ajuns la putere în Germania.

CONSOLIDAREA PUTERII LUI HITLER

Lui Hitler i-a trebuit destul de mult timp ca să-şi extindă puterea, aflat la început la conducerea unui Cabinet din care mai făceau parte doar alţi doi nazişti, Frick şi Goering. Alegerile au fost stabilite pentru 5 martie 1933 şi, în ciuda atmosferei de intimidare care a urmat incendierii clădirii Parlamentului la 27 februarie, pe care naziştii au folosit-o drept pretext pentru declararea stării de urgenţă, naziştii au eşuat în a cîştiga o majoritate absolută la scrutin. NSDAP a obţinut 43,9 % din voturi şi 288 de locuri, în timp ce stînga a cîştigat peste 30 % din

Planşa 35. Propagandă pentru Hitler, celebrînd „Ziua oraşului Potsdam", reprezentîndu-l pe Hitler ca mare om de stat şi succesor al lui Frederic al II-lea, alături de Hindenburg.

voturi (128 de locuri pentru SPD şi 81 pentru KPD), iar Centrul şi liberalii împreună au obţinut 18 %. Chiar împreună cu partenerii lor de coaliţie, naziştii n-au putut să obţină majoritatea de două treimi, necesară pentru a schimba Constituţia printr-o lege de inabilitare, pentru a distruge sistemul democratic. Totuşi, după o ceremonie de deschidere bine regizată, a Parlamentului în biserica-garnizoană din Potsdam, la 21 martie, Hitler a convins Partidul de Centru şi alte partide mai mici, de dreapta, că ar trebui să-i susţină planurile. Împiedicîndu-i pe comunişti şi pe cei 21 de social-democraţi să participe la redeschiderea Parlamentului în seara zilei de 23 martie, Hitler a promulgat o legea de inabilitare a Parlamentului, numai social-democraţii fiind destul de curajoşi pentru a vorbi şi vota împotriva distrugerii democraţiei în Germania. Astfel, Hitler putea promulga orice lege dorea, fără acordul Parlamentului. În cursul verii anului 1933, toate partidele, cu excepţia NSDAP, au ajuns fie în afara legii (KPD fiind primul), fie pe cale de a se destrăma (Partidul Catolic de Centru dizolvîndu-se oficial, la 5 iulie 1933). La 14 iulie 1933, prin legea împotriva formării de noi partide, Germania a devenit efectiv un stat cu un singur partid.

Prin legea privind reînfiinţarea serviciului civil profesionist, din 7 aprilie 1933, au fost excluşi atît oponenţii politici ai nazismului, cît şi evreii. Conducerea landurilor a fost preluată de către naziştii locali, în martie 1933, iar în aprilie zece aşa-numiţi „guvernatori ai Reich-ului" (*Reichsstatthalter*) au fost numiţi să exercite puterea nazistă la nivelul fiecărui land. În mai, sindicatele au fost desfiinţate şi înlocuite de Frontul German al Forţei de Muncă (DAF), condus de Robert Ley. Walter Darré a preluat controlul alimentaţiei ocupîndu-se de agricultură, iar meşteşugarii şi micii comercianţi au format o nouă organizaţie, HAGO. La 30 ianuarie 1934, la un an după

numirea lui Hitler în funcția de cancelar, Camera Superioară a Parlamentului (*Reichsrat*) a fost desființată, iar sistemul federal distrus. Schimbarea constituțională majoră s-a produs o dată cu moartea președintelui Hindenburg, la 2 august 1934. Hitler s-a folosit de ocazie pentru a cumula funcțiile de președinte și cancelar, autointitulîndu-se *Führer*, și pentru a prelua comanda forțelor armate, care au depus jurămînt de credință în fața sa.

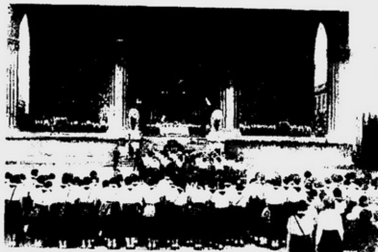
Cîștigarea armatei s-a realizat mai ușor decît se crede prin decizia lui Hitler de a rezolva conflictele dintre armată și SA, în favoarea primeia. SA, conduse de Ernst Röhm, se transformaseră într-un rival atît pentru SS, cît și pentru armată. Conștient că avea nevoie de armată pentru politica sa externă revizionistă și expansionistă. Hitler a instigat la așa-numita „Noapte a Cuțitelor Lungi" la 30 iunie 1934, în care liderii SA au fost uciși împreună cu un număr de alți indivizi cu care Hitler avusese conflicte (incluzîndu-i pe Schleicher și Gregor Strasser). Această crimă în masă a fost retroactiv „legalizată" de o lege promulgată în 3 iulie 1934. Organizația SA a fost ferm pusă la punct, satisfăcînd nu numai cerințele armatei, dar și cele ale SS. Aceasta din urmă, condusă de Heinrich Himmler, care din 1936 avea controlul atît al SS cît și al poliției germane, a concentrat toate mijloacele de teroare în timpul celui de-al treilea Reich, a făcut arestări, a torturat și a ucis, fără să țină cont de lege sau justiție. În martie 1933 primul lagăr de concentrare nazist a fost deschis, cu mult fast, la Dachau, lîngă München. Acesta a fost la început centru de detenție și lagăr de muncă forțată, în care „elementele anti-sociale" (incluzîndu-i pe oponenții politici ai regimului, pe homosexuali, cît și pe cei denumiți în mod convențional „criminali") erau supuși unui regim penal. În timp ce tratamentul inuman, tortura, malnutriția, bolile și munca silnică, precum și crimele erau cauzatoare de

moarte, aceste lagăre de muncă (pe poarta cărora scria *Arbeit macht frei*, „Munca te face liber") nu au fost lagăre de exterminare, decît după 1941. Frica de a fi arestat și frica de turnători a generat un conformism bazat pe spaimă care îi determina pe germani să ducă o viață dublă, ascunzîndu-și opțiunile reale.

În același timp, pentru a constrînge poporul german la conformism, naziștii au luat măsuri în încercarea de a obține consimțămîntul și spijinul pentru noua comunitate național-socialistă. Măsurile au fost în parte ideologice, în parte practice. Pentru cei care nu erau excluși din această nouă „comunitate populară" (*Volksgemeinschaft*), pentru arienii apolitici, fără sînge evreu, sau pentru simpatizanții regimului, viața putea fi relativ ușoară în anii de pace ai Germaniei naziste. Creșterea economică care începuse deja, înainte ca Hitler să ajungă la putere, a fost susținută de crearea de noi locuri de muncă (prin construirea de autostrăzi, lucrări de îmbunătățire și proiecte legate de reînarmare). Politica economică nazistă era atît autarhică, vizînd pregătirea războiului, dar și îndreptată spre satisfacerea consumatorului, obiective care nu erau întotdeauna compatibile. Există controverse în legătură cu politica economică nazistă și relansarea economică, cît și cu efectele lor asupra diferitelor grupe de populație. Este posibil ca politica de reînarmare de după 1936 să fi încetinit evoluția economică. Mai mult, concentrarea de capital a reprezentat o continuare a tendințelor predominante, înainte ca naziștii să vină la putere, complicînd și mai mult analiza cauzelor și efectelor. Ar trebui să observăm că anumite elemente erau diferite de cele ale ideologiei naziste de dinainte de 1933, cum ar fi reacția ostilă față de marile magazine universale și accentul pus pe originea rurală sănătoasă, care erau greu de combinat, după preluarea puterii, cu cerințele

industriale ale reînarmării. Un lucru este totuşi foarte clar: şomajul a fost rapid redus, asfel încît, către sfîrşitul anilor '30, a avut loc o explozie a numărului locurilor de muncă. În contrast cu perioada tensionată şi nesigură din timpul Republicii de la Weimar, perioada dictaturii naziste a fost asociată cu un venit sigur şi cu un nivel îmbunătăţit de trai, în ciuda lipsei libertăţii personale.

Au existat o serie de planuri menite să reînvie sentimentul naţional, care să vindece rănile trecutului. Programe cum ar fi *Schönheit der Arbeit* („frumuseţea muncii") şi *Kraft durch Freude* („putere prin bucurie"), cu activităţi de petrecere a timpului liber şi excursii pentru muncitori, punînd accent pe noţiunea de comunitate la nivel de fabrică, au căutat să impună un nou spirit şi un entuziasm în muncă. Între timp, ministerul Iluminării şi Propagandei Populare, minister cu nume ciudat, condus de Goebbels şi creat în martie 1933, oferea populaţiei, materiale care vizau atît distracţia, cît şi îndoctrinarea politică. Presa şi radioul au fost cooptate şi sistemul de educaţie transformat într-un instrument al socializării naziste. Arderea cărţilor autorilor evrei, a scriitorilor de stînga şi a altor „ne-germani", la 10 mai 1933, instigată de activişti nazişti şi supravegheată de Goebbels, a constituit o primă încercare de „spălare a creierelor". O serie de organizaţii de socializare, cum ar fi Tineretul Hitlerist (HJ), Liga Femeilor Germane (BDM) sau organizaţiile femeilor naziste au căutat să atragă diferite clase sociale într-o nouă comunitate, în timp ce organizaţiile germane preexistente erau în afara legii, dizolvate sau preluate de nazişti. Ideea unei comunităţi naţionale reînviate, deasupra căreia se afla figura de salvator a lui Adolf Hitler, a fost mai departe propagată, prin manifestaţii, parade şi mulţimi de oameni care-şi ridicau braţul pentru salutul binecunoscut: „Heil Hitler".

Planşa 36. O delegaţie a Organizaţiei Femeilor Naziste (Bund Deutscher Mädel) îi comemorează pe eroii nazişti care au căzut în puciul din 1923, la Feldherrnhalle în München.

Imaginea de monolit promovată de nazişti avea o anumită doză de adevăr încă, iar figura unui Führer charismatic aflat deasupra tuturor conflictelor şi disputelor locale ale vieţii politice era un element puternic de coeziune. Elitele locale ale partidului puteau fi blamate pentru lucruri cu care populaţia nu era de acord, ceea ce făcea ca mulţi să murmure: „Dacă Führer-ul ar şti ..." Însă nu aceasta era adevărata imagine a celui de-al treilea Reich. Pe de o parte, exista o „dualitate" de putere în statul nazist, în care organizaţiile de partid dublau organizaţiile administrative. Aceasta a generat o competiţie considerabilă şi conflicte diverse – pe de o parte între organizaţiile de partid rivale, pe de altă parte între stat şi birocraţia de partid – fără vreun alt mijloc instituţionalizat de a rezolva disputele decît

apelînd la Führer. Singurul factor decisiv era „dorința Führer-ului". În unele privințe, chiar imaginea unui Führer charismatic coincidea mai puțin cu Adolf Hitler însuși, fiind o consecință a modului în care regimul, cu pluralitatea sa de organizații divergente, a trebuit să funcționeze în practică. Hitler intervenea adesea în conflict numai în ultimul moment, lăsîndu-i pe participanți să lupte între ei, în cel mai dominant mod, pentru ca, apoi, să-l sprijine pe cel mai puternic. În multe domenii ale politicii, Hitler a amînat luarea de decizii pînă în ultimul moment. Aceasta nu înseamnă că era un dictator „slab", după cum au sugerat unele interpretări, din moment ce atunci cînd era vorba de propriul interes – în special în ceea ce privește politica externă – el era destul de hotărît să se asigure că merge într-o direcție corectă. În alte privințe era mai puțin interesat de detalii. Mai mult, noțiunea de stat totalitar trebuia, de asemenea, să fie asociată cu faptul că anumite elite – în principal din industrie și armată – nu erau la fel de bine organizate ca grupurile subordonate. Într-o anumită perioadă a anilor '30 ele au avut aproape aceleași scopuri ca naziștii, în ceea ce privește revigorarea economică, politica antisindicală, reînarmarea și revizuirea Tratatului de la Versailles. Dar scopurile nu au fost niciodată congruente: existau fricțiuni și divergențe asupra unui număr de puncte și din 1938 regimul a intrat într-o fază radicală în care divergențele erau cauzate de un fundal mai tensionat, exarcebate după 1939, din cauza intrării în război.

La nivelul opiniei populare, imaginea este mult mai complexă decît s-ar putea crede la prima vedere. Deși existau cîțiva naziști convinși, mult mai mulți s-au alăturat organizațiilor de partid abia după martie 1933, în timp ce alții au rămas deoparte, chiar cu prețul unei cariere profesionale sau a vieții familiilor lor. Populația nu înțelegea „ideologia nazistă" (care nu era coerentă); mai degrabă oamenii simpatizau anumite elemente – cum ar fi exaltarea sentimentului național și revizuirea Tratatului de la Versailles – în timp ce criticau nivelul de trai și unele aspecte ale politicii economice. Mulți țărani, de exemplu, fuseseră atrași de politica „sînge și pămînt" de dinainte de 1933; dar în curînd au fost împotriva liniei politice agrare a naziștilor. Legea moștenirii fermelor stipula că fermele de mărime medie puteau fi moștenite de o singură persoană, din rasa ariană și nu puteau fi împărțite între moștenitori. Opinia publică era divizată: în general, oamenii erau sau nu de acord cu unele articole, nereușind să cuprindă întregul sens al legii. Exista, de asemenea, o mare lipsă de interes pentru soarta altor persoane, odată ce acestea erau înlăturate din imediata vecinătate.

Această concentrare restrînsă spre zone de interes imediat și relevanță imediată afecta și bisericile, al căror rol în timpul celui de-al treilea Reich a fost ambiguu. Bisericile protestante, ale căror membri au dat foarte multe voturi naziștilor, s-au împărțit între „creștinii germani" pro-naziști, și „confesionali" anti-naziști, între care unii erau oponenți curajoși ai nazismului, precum Dietrich Bonhoeffer. Totuși, în timp ce naziștii au trebuit să abandoneze planurile de subminare a bisericii și de instalare unui episcop al Reich-ului, reacțiile celor mai mulți protestanți față de regim au rămas diverse. Politizarea învățămîntului și încercările de a reorganiza structura religioasă au fost respinse, dar mulți protestanți împărtășeau sentimentele anticomuniste și scopurile naționalist-conservatoare ale naziștilor. Catolicii, loiali față de Roma, au fost inițial flexibili la ideile nazismului, dar, probabil, ideologia sa „totală" și probabil, accentul pus pe comunitate au oferit o protecție mai bună împotriva nazismului decît a oferit-o individualismul protestant. Totuși, în principal, catolicii nu au reprezentat un bastion

eficace împotriva nazismului. Liniştiţi iniţial de înţelegerea dintre guvernul nazist şi Vatican din iulie 1933, catolicii germani au rezistat pîngăririi naziste a religiei lor, cum ar fi înlăturarea crucifixelor din şcolile confesionale. Însă ei distingeau între problemele religioase şi afacerile politice care nu aveau legătură cu biserica. Această delimitare însemna că, deşi liderii bisericii protestau împotriva programului nazist de eutanasie, prin care mulţi germani au fost ucişi (incluzînd desigur şi catolici) din motive de incapacitate mentală sau handicap, ei n-au protestat împotriva uciderii evreilor.

Poporul german era astfel supus unui conformism, cît şi unor experienţe şi circumstanţe schimbătoare în cursul anilor de dinainte de război, care duceau la un amestec de aprobare şi dezbinare, la nivele diferite. Însă erau unii care nu puteau fi duplicitari: cei care aveau să fie excluşi din noua comunitate naţională şi care erau conştienţi de politica nazistă. Simpatizanţii stîngii au fost închişi sau forţaţi să treacă în ilegalitate: rezistenţa era clandestină. Alţii erau discriminaţi din cauza rasei: evreii, ţiganii şi homosexualii erau trataţi aspru, în timp ce popoarele slave erau denigrate. Politica împotriva evreilor din anii '30 s-a caracterizat printr-o serie de măsuri dure: boicotul împotriva magazinelor şi afacerilor lor în aprilie 1933, excluderea evreilor din serviciul civil şi din anumite profesiuni. Legile de la Nürnberg din 1935 îi lipseau de drepturi de cetăţenie impunînd restricţii asupra căsătoriilor dintre evrei şi creştini. În „Noaptea de Cristal" (*Kristallnacht*) din noiembrie 1938, sinagogi, case şi imobile au fost atacate, arse şi jefuite şi un număr mare de evrei au fost ucişi. Aceste măsuri au fost luate de nazişti drept răspuns la presiunile din partea radicalilor din partid. Însă acestea cereau sprijin popular. Scopul „înlăturării" evreilor din societatea germană şi „arianizarea" proprietăţii

evreieşti (incluzînd şi casele) au fost acceptate. Legalizarea statutului de paria al evreilor prin legea de la Nürnberg a fost aprobată, în timp ce distrugerea proprietăţii şi ceea ce s-a numit *Kristallnacht* au fost public dezaprobate. Deşi era clar că evreii erau nedoriţi (*unerwünscht*) în noul Reich de o mie de ani şi excluşi din viitorul glorios al Germaniei, totuşi nimeni nu întrevedea faptul în timpul anilor de pace că „soluţia finală" la „problema evreiască" pe care naziştii o găsiseră va fi crima în masă.

Existau două domenii ale politicii în care Hitler avea scopuri bine definite: politica rasială şi politica externă. Hitler voia să transforme Germania într-o comunitate rasială pură; dorea să extindă spaţiul vital german (*Lebensraum*), dobîndind întîi supremaţia europeană, apoi mondială. Orice altceva trebuia să fie subordonat acestor scopuri.

POLITICA EXTERNĂ ŞI RĂZBOIUL

La începutul anului 1920, în *Mein Kampf* şi în *A doua carte* (nepublicată atunci), Hitler alcătuise un program pentru politica sa externă. Acesta consta în revizuirea Tratatului de la Versailles, prin încorporarea Austriei şi transformarea Cehoslovaciei şi Poloniei în state satelite, confruntarea cu Franţa, înainte de a cuceri Rusia şi, în final, dobîndirea supremaţiei mondiale, avînd Marea Britanie drept partener, pe care Germania ar proteja-o. Evident, cel puţin primele stadii ale acestui program au găsit simpatie în cercurile naţionaliste conservatoare din Germania. Într-adevăr, după 1930 o schimbare în politica guvernului Brüning a fost evidentă: un stil nou, concretizat într-un sistem de politică bilaterală şi tratate economice proiectate să extindă influenţa germană în sud-estul şi estul

Europei. Cînd Hitler a ajuns la putere, în 1933, exista o anumită continuitate în aceste linii, deşi lucrurile s-au precipitat şi scopurile ultime au devenit ambigue. Totuşi, compromisul cu vechile elite, care l-a adus pe Hitler la putere, a fost susţinut, cu unele tensiuni şi fricţiuni, pînă în iarna 1937-1938.

În anii '30 strategia generală a lui Hitler era extinderea cît mai mare prin mijloace diplomatice, în timp ce-şi urma energic politica de reînarmare. Reînarmarea fusese făcută în secret şi diferite modalităţi de consolidare a armatei au fost luate în considerare încă de la sfîrşitul anilor '20. Hitler şi-a făcut intenţiile explicite în discursurile ţinute în Cabinetul său, la zece zile de la venirea la putere. Iniţial, în 1933 politica de reînarmare a fost deghizată în aşa-numitele „taxe Mefo" sau eufemistic numitul „program de tractoare agricole" al lui Krupp, prin care se fabricau tancuri. În 1934 explozive, nave de război şi avioane erau în producţie, toate împotriva prevederilor Tratatului de la Versailles, dar aprobate de armată. În martie 1935 existenţa unei forţe aeriene germane, reînarmarea generală, cît şi introducerea serviciului militar obligatoriu au fost în final anunţate în mod public. Între timp, Hitler încheiase acorduri individuale cu unele ţări, în loc de aranjamente colective. El a oprit participarea germană la Conferinţa Dezarmării de la Geneva şi a retras Germania din Liga Naţiunilor, în octombrie 1933. În ianuarie 1934 a încheiat un pact de neagresiune pentru zece ani cu Polonia (împotriva sfaturilor ministrului de Externe). În martie 1935 landul Saar a revenit la Germania, după un plebiscit care a avut loc în ianuarie. Reînarmarea Germaniei a fost interzisă de „Frontul de la Stresa" format din Marea Britanie, Italia şi Franţa şi de Liga Naţiunilor, în aprilie 1935; totuşi Marea Britanie şi Germania au ajuns la o înţelegere prin acordul naval din iunie 1935, prin care Germania urma să-şi extindă marina la o treime din puterea navală a marinei britanice. Deşi existau tensiuni între Italia şi Germania în ceea ce priveşte Austria (după o tentativă de lovitură de stat a naziştilor austrieci în 1934, în care cancelarul Dollfuss a fost ucis), Hitler şi-a îmbunătăţit relaţiile cu Italia. El îl admira pe liderul fascist Mussolini şi pentru un timp a fost prudent în legătură cu chestiunea austriacă. Frontul de la Stresa nu era atît de solid. Preocuparea Marii Britanii şi Franţei faţă de invazia italiană a Abisiniei în octombrie 1935, cît şi creşterea nemulţumirii populare, pe un fond de situaţie economică înrăutăţită, i-au oferit lui Hitler prilejul şi impulsul pentru primul său pas cu adevărat riscant din politica externă. În martie 1936 trupele germane au remilitarizat ţinutul Rinului, operaţiune care a fost realizată cu succes, în ciuda numărului relativ mic de trupe germane. În fond, Germania, „intra în propria sa curte".

În 1936 Hitler a anunţat că Germania trebuia să fie gata de război în patru ani, iar „un plan de patru ani" în timpul mandatului lui Goering a fost lansat. Acesta a marcat o ruptură faţă de politica economică clasică a fostului preşedinte al Băncii Germaniei, Hjalmar Schacht, care ulterior a demisionat din funcţia de ministru al Economiei în noiembrie 1937, din cauza conflictelor dintre minister şi biroul lui Goering. Reînarmarea era continuată, dar nu pe banii cetăţenilor. Hitler acorda o atenţie deosebită opiniei publice în general şi popularităţii sale în special. Schimbările care au avut loc în politica externă au contribuit la slăbirea relaţiile dintre Hitler şi aliaţii săi naţional-conservatori. Războiul civil spaniol, care a izbucnit în iulie 1936, a apropiat Germania de Italia (în sprijinul lor pentru Franco) formîndu-se „Axa Roma-Berlin". Ribbentrop, care

pentru o vreme a condus eficace un serviciu diplomatic nazist, în rivalitate cu Ministerul de Externe şi care în 1936 a devenit ambasadorul Germaniei în Marea Britanie, nu a reuşit să formeze o alianţă britanică cu Germania. În cursul anului 1937 a devenit clar că Hitler va trebui să renunţe la planurile de alianţă cu Maria Britanie şi să-şi întărească legăturile cu Italia. În 1938, la insistenţele lui Ribbentrop, Japonia a devenit al treilea membru al Axei. De asemenea era din ce în ce mai clar că Germania nu va putea să ducă o cursă a înarmării susţinută şi că va trebui să declanşeze războiul mai devreme.

În iarna 1937-1938 s-a ajuns la un punct unde o ruptură între Hitler şi unii conservatori era inevitabilă. O întîlnire în noiembrie 1937 cu liderii armatei, ai marinei, ai forţelor aeriene, cît şi cu ministrul de Externe şi cu ministrul de Război, care a fost raportată într-un memorandum de către adjunctul militar al lui Hitler, colonelul Hossbach, a fost ocazia pentru un lung discurs al Führer-ului despre cîteva dintre planurile sale pentru obţinerea *Lebensraum*-ului german. Hitler nu a reuşit să-şi convingă audienţa şi a fost întîmpinat cu rezervă şi critică. Dar, în decembrie, planul militar al naziştilor a devenit mai degrabă ofensiv, decît defensiv. Pînă în februarie 1938 Hitler reformase armata germană, înlocuindu-i pe conservatorii ostili cu alţii, care aprobau planurile naziste. Fritsch a fost înlocuit cu generalul von Brauchitsch; 14 generali bătrîni au fost pensionaţi şi alţi 46 au fost schimbaţi; funcţia de ministru de Război, deţinută de Blomberg, a fost pur şi simplu desfiinţată şi Hitler a devenit Comandantul Şef al Forţelor Armate (pe lîngă funcţia de Comandant Suprem în virtutea poziţiei sale ca şef al statului). Generalul Keitel a devenit noul şef al *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW), care înlocuia vechia armată. În cele din urmă, în februarie 1938, Ribbentrop l-a înlocuit pe Neurath la Ministerul de Externe. Schimbările însemnau că regimul era acum în totalitate nazist, mai puţin constrîns de opiniile tradiţionale şi ambiţiile naţionaliştilor germani ortodocşi.

Hitler a realizat două din scopurile majore ale politicii sale externe în cursul anului 1938-1939, prin mijloace relativ paşnice. În 1936, în ciuda asigurărilor germane privind respectarea independenţei Austriei, care facilitase apropierea de Italia, tensiunile au continuat. Cu o presiune considerabilă din partea lui Goering, care a preluat o mare parte a iniţiativei în cursul anului 1937, problema austriacă a ajuns la punctul culminant în toamna anului 1938. Cancelarul austriac Schuschnigg, care îi urmase lui Dollfuss, a avut discuţii cu Hitler în februarie 1938. Schuschnigg a organizat un plebiscit în martie 1938, pentru a determina anticipat rezultatul; Hitler şi Goering au reuşit să amîne plebiscitul, oferind puterea simpatizantului nazist Seyss-Inquart. Trupele austriece au fost apoi instruite să nu se opună atunci cînd trupele germane vor intra triumfător în ţara natală a lui Hitler, salutate de mulţimi binevoitoare şi, fără vărsare de sînge, *Anschluss*-ul s-a produs. În ciuda Tratatului de la Versailles, celelalte puteri europene nu au considerat că există vreun motiv să protesteze. Pentru evreii austrieci consecinţele au fost dezastruoase. Antisemitismul naziştilor austrieci a luat amploare şi evreii au avut o soartă mai grea decît a fraţilor lor din Germania, într-o ţară care mai tîrziu s-a dovedit a fi fost „prima victimă a lui Hitler”.

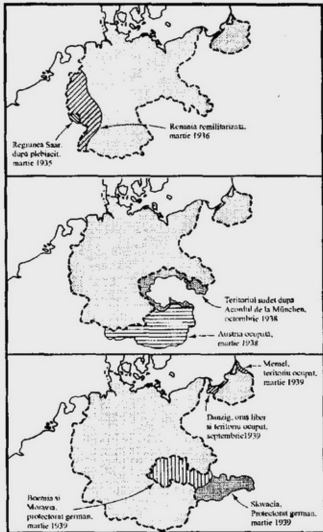
Lucrurile s-au petrecut altfel în Cehoslovacia. Tensiunile în legătură cu populaţia etnică germană, în număr mare în zona sudetă, au fost potenţate de un partid de extremă dreapta, condus de Henlein cu sprijin german. În cursul verii anului 1938

Planşa 37. În oraşul austriac Linz, parte din Reich, se schimbă numele uneia din pieţe în Adolf Hitler-Platz (după cum s-a întîmplat cu multe alte locuri din Germania şi Austria).

s-a produs o criză, în parte din cauza situaţiei neclare a prezenţei armatei germane la graniţa cehă, care a dus la o mobilizare a armatei cehe. După o săptămînă tensionată, situaţia s-a limpezit; dar discuţiile s-au aprins, iar primul ministru britanic, Chamberlain, a jucat un rol-cheie în negocieri. Cînd, în cele din urmă, la sfîrşitul conferinţei de la München din septembrie 1938 – la care Cehoslovacia nu a fost reprezentată – anumite zone de la graniţă au fost cedate Germaniei, Chamberlain s-a întors fluturînd o bucată de hîrtie semnată de Hitler, proclamînd „pacea în vremurile noastre". Aşa-numita „politică de împăciuire" a lui Chamberlain a adus multe critici, Chamberlain motivînd că aceasta a ajutat la economisirea de timp pentru ca Marea Britanie să se reînarmeze. Hitler însuşi era dezamăgit de succesul său, simţindu-se furat de un război pe care l-ar fi cîştigat. Poporul german, dimpotrivă, s-a liniştit după ce ameninţarea războiului trecuse şi popularitatea lui Hitler în ţară crescuse. Între timp, Cehoslovacia îşi pierduse liniile eficace de apărare. Cînd, în martie 1939, Hitler a decis să invadeze ce mai rămăsese din Cehoslovacia, trupele sale au intrat în Praga fără să întîmpine nici o opoziţie. Boemia şi Moravia au fost transformate într-un „protectorat", Slovacia a devenit un stat satelit al Imperiului german. Marile puteri au lăsat această „ţară îndepărtată", care nu le interesa, să dispară, fără nici cea mai mică intervenţie.

Cît priveşte Polonia, Hitler avea de făcut faţă unei intransigenţe mult mai mari din partea marilor puteri. Memel a fost cedat de lituanieni, dar polonezii au refuzat să renunţe la Danzig şi, la 31 martie, britanicii au garantat independenţa Poloniei. În ciuda acestui regres, Hitler îşi formase de acum impresia că Marea Britanie era slabă şi oscilantă şi nu-şi va susţine garanţia. La 23 august 1939 Hitler, printr-o mişcare surpriză, a semnat celebrul pact cu Rusia lui Stalin, care fusese mult timp inamicul ideologic al naziştilor. Pactul cu Rusia era strategic atît pentru Hitler, cît şi pentru Stalin: amîndoi erau interesaţi de împărţirea Poloniei şi, în timp ce Stalin avea nevoie de timp pentru înarmare, Hitler era preocupat să împiedice o alianţă britanică potenţială cu U.R.S.S. şi să-şi concentreze atenţia asupra victoriei asupra Occidentului fără un război pe două fronturi. La 1 septembrie 1939 trupele germane au invadat Polonia. La 3 septembrie Marea Britanie şi Franţa, onorîndu-şi promisiunea faţă de Polonia, au declarat război Germaniei. Al doilea mare război al secolului al XX-lea, declanşat de Germania, începuse. În general, poporul german nu a primit războiul cu entuziasmul cu care mulţi l-au salutat în 1914.

Harta 10. Anexările teritoriale ale Germaniei naziste (1935-1939).

Campania poloneză a trezit speranţe false că războiul se va termina în curînd. Printr-o campanie fulger (*Blitzkrieg*), Polonia a fost înfrîntă în mai puţin de trei săptămîni. Anumite părţi din ea au fost încorporate în Reich, în timp ce şi altele au fost transformate în provincii sub administraţie germană. A urmat în lunile de iarnă din 1930-1940 aşa-numitul război ciudat (*Sitzkrieg*). În vara anului 1940 Hitler şi-a îndreptat rapid atenţia spre nord şi vest: întîi spre Scandinavia, unde regimul Quisling din Norvegia a dat un nou concept politic istoriei, apoi, în mai 1940, prin Olanda şi Belgia spre Franţa, a cărei înfrîngere a fost urmată de ocuparea părţilor nordice şi vestice ale ţării şi de instalarea regimului de la Vichy. În primăvara anului 1941 Germania a atacat Iugoslavia şi Grecia. Victoriile neaşteptat de rapide au făcut ca popularitatea internă a lui Hitler să crească, într-o perioadă cînd nivelul de trai era încă satisfăcător; toate acestea i-au dat lui Hitler un fals sentiment de invincibilitate. Goering l-a convins pe Hitler că forţele aeriene germane erau capabile să scoată Marea Britanie din război, astfel încît au început o serie de raiduri aeriene asupra Marii Britanii. Dar Marea Britanie s-a dovedit mai puternică decît se aşteptaseră germanii. Hitler nu a aşteptat să învingă Marea Britanie şi să-şi consolideze poziţia în vest şi şi-a îndreptat atenţia spre est. În vara anului 1941 a hotărît să invadeze Rusia, provocînd ceea ce dorise să evite: un război pe două fronturi. Campania din Rusia a fost un dezastru. Trupele germane, prost echipate, s-au extins pe o suprafaţă prea mare; iarna rusească, cu vînturi puternice şi zăpadă mare, i-a găsit pe soldaţii germani fără haine suficiente, suferind de frig, unii chiar murind îngheţaţi. Colectele de caritate organizate în ţară (fondul de ajutor de iarnă, *WHW*, incluzînd donaţii) au mobilizat mulţi germani, însă era prea puţin şi prea tîrziu. S-au făcut, de asemenea,

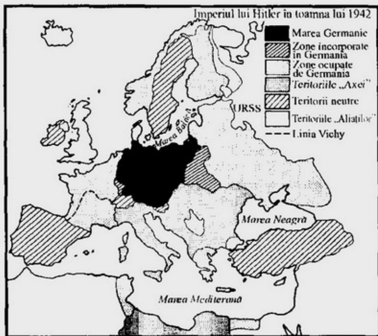

Harta 11. Împărțirea Poloniei în 1939.

serioase *greșeli tactice în campania militară, în special în* pornirea ofensivelor simultane și extrem de ambițioase care nu puteau fi susținute. În 1943 la Stalingrad, germanii au fost înfrînți. Nici moralul anterior al germanilor, nici credința lui Hitler în victoria finală nu au fost recăpătate vreodată.

Invadarea Rusiei a însemnat o primă schimbare a situației. Germania fusese pregătită pentru un război scurt și precis, dar nu era dotată pentru un conflict prelungit. A doua schimbare a venit o dată cu transformarea războiului european în război mondial, în decembrie 1941. Existaseră o serie de conflicte în Pacific încă de la începutul anilor '30, în care a fost implicată Japonia. În decembrie 1941, japonezii au atacat și distrus flota americană de la Pearl Harbor; drept urmare, S.U.A. a declarat război Japoniei. Deși Germania și Japonia făceau parte din Axă, Germania nu avea nici o obligație să vină în apărarea Japoniei; totuși, Hitler a profitat de această împrejurare pentru a declara război Statelor Unite. Dorința sa megalomană de stăpînire a lumii a transformat un război european – pe care Germania mai spera încă să-l cîștige – într-un război mondial, avînd de înfruntat puterea militară și economică a celei mai avansate națiuni industrializate din lume.

După 1942-1943 războiul s-a întors împotriva Germaniei, cu campanii în Africa de Nord, raiduri fără oprire lansate de RAF și de forțele aeriene americane și lupte neîntrerupte în Italia, chiar și după ce Mussolini nu a mai primit sprijinul Marelui Consiliu Fascist în iulie 1943. Germania lupta pe trei fronturi și situația devenea din ce în ce mai grea, în timp ce rușii lansau o ofensivă în Est care coincidea cu debarcarea în Normandia a Aliaților, la 6 iunie 1944. Moralul populației germane era scăzut, pentru că oamenii se temeau pentru prietenii și rudele de pe front, suferind în sărăcie și mizerie. Hitler însuși s-a izolat, apărînd din ce în ce mai rar în public, retrăgîndu-se din ce în ce mai mult la reședința sa din Prusia Orientală – „bîrlogul lupului" (*wolfschäntae*). Copleșit de necazuri și griji, poporul german acorda puțină atenție unor evenimente, despre care se știa multe și care aveau loc exact în acea vreme.

Harta 12. Imperiul lui Hitler în toamna anului 1942.

HOLOCAUST, REZISTENŢĂ ŞI ÎNFRÎNGERE

Două fuseseră scopurile iniţiate ale lui Hitler: realizarea *Lebensraum*-ului (spaţiul vital) pentru rasa germană şi „curăţarea" acesteia de ceea ce era poluant, otrăvitor, şi anume, de evrei. Treptat, după 1933, evreii fuseseră identificaţi, stigmatizaţi şi excluşi din comunitatea naţională (*Volksgemeinschaft*).

Fuseseră luate măsuri pentru a le conferi acestora un statut de paria şi mulţi dintre ei, dîndu-şi seama că nu aveau nici un viitor în Germania, fugiseră în alte ţări. În timp ce avuseseră loc acte de violenţă şi discriminare împotriva evreilor, nu existase totuşi nici o politică sistematică pentru a curăţa Germania de populaţia evreiască. În timpul războiului lucrurile s-au schimbat. În primul rînd, o dată cu cucerirea de teritorii în care trăiau comunităţi mult mai mari de evrei (în special în est), problema evreiască a căpătat noi proporţii. În al doilea rînd, circumstanţe extreme au impus soluţii mai radicale. Hitler a anunţat că vrea ca Reich-ul să fie „curăţat de evrei" (*Judenrein*). Iniţial au fost gîndite planuri pentru deportarea în masă a evreilor într-o rezervaţie în Madagascar, aceştia fiind duşi chiar în sudul Franţei şi pregătiţi pentru deportare. În Europa de Est existau planuri pentru o colonie de evrei în zona din jurul Lublinului, în sud-estul Poloniei. După invadarea Rusiei, în vara anului 1941, „soluţia finală" a devenit mult mai sinistră.

Nu a fost niciodată găsit vreun ordin scris de Hitler pentru exterminarea evreilor: avînd în vedere stilul lui Hitler de a guverna, este posibil ca un astfel de ordin nici să nu fi existat. Dar Führer-ul şi-a făcut dorinţele cunoscute şi a creat un climat favorabil în care politica de exterminare putea fi realizată. Există un dezacord între istorici în ceea ce priveşte programul de exterminare, dacă acesta era consecinţa directă a unui plan predeterminat sau dacă s-a dezvoltat într-o manieră ad-hoc, ca rezultat al iniţiativelor locale care au fost mai tîrziu coordonate. Oricare ar fi interpretarea, faptele sînt clare. Primele exterminări în masă ale evreilor au fost făcute de aşa-numitele *Einsatzgruppen* care au sosit în Rusia în urma trupelor germane invadatoare. Evreii erau încercuiţi, duşi în păduri şi ucişi. Această tehnică avea serioase dezavantaje: omorurile erau publice şi

Planşa 38. Ghetoul evreiesc din Radom (Polonia), cu un afiş interzicînd intrarea celor fără permis, care avertiza de pericolul bolilor epidemice. Evreii din ghetouri au fost consideraţi un serios pericol pentru sănătatea fizică, o „bacterie", un „cancer" în corpul naţiunii, care trebuia să fie „purificat" de „contaminarea" cu aceştia.

mulţi trecători erau martori; cei care trebuiau să ucidă (inclu-zînd adesea femei tinere cu copii în braţe) erau din punct de vedere fizic incapabili să comită o astfel de crimă cu sînge rece, fără ca, la început, să înghită cantităţi mari de vodcă. Între timp, în ghetourile din Polonia, supraaglomerarea şi bolile deveneau probleme serioase, în timp ce tot mai mulţi evrei erau evacuaţi din teritoriile ocupate. Din punctul de vedere al responsabililor ghetourilor din Varşovia şi Lodz, trebuiau găsite repede mijloace pentru a face faţă numărului mare de evrei, fie prin

oprirea fluxului, fie prin exterminarea celor aflaţi deja acolo. Mijlocul ales era moartea: moartea imediată prin gazare. În decembrie 1941 evreii din ghetoul Lodz au fost duşi spre Chelmno (Kulmhof), la aproximativ patruzeci de mile nord-vest, în maşini care aveau ţevile de eşapament redirecţionate pentru a pompa gazele înapoi, în interiorul vehiculului. Cînd strigătele celor aflaţi înăuntru încetau, şoferii opreau şi corpurile erau aruncate în gropile comune din pădure. Acesta s-a dovedit a fi un mijloc relativ „ineficient" de exterminare: putea ucide zeci de mii, dar nu şi milioane de evrei.

În ianuarie 1942 o conferinţă a fost convocată la Wannsee, în frumoasele împrejurimi cu lacuri din vestul Berlinului, pentru a discuta despre „soluţia finală", conferinţă condusă de liderul SS, Heinrich Himmler. În Polonia, lagăre de exterminare, special construite, au fost deschise la Belzec, Sobibor şi Treblinka. Cunoscută sub numele de „acţiunea Reinhard" (Reinhard Heydrich a fost asasinat în Praga în mai 1942), aceste lagăre au dus la lichidarea unei mari majorităţi a evreilor polonezi. Ei s-au folosit de programul de eutanasie. Cel mai cumplit dintre lagăre, ajuns un simbol, Auschwitz (Oswiecim), era un important centru industrializat pe principala cale ferată vest-est, în Silezia Superioară. Auschwitz se întindea pe cîţiva kilometri pătraţi, în interiorul şi în jurul oraşului, pe ambele părţi ale căii ferate (cu o linie în plus, construită pentru a permite trenurilor să ajungă direct în centrul de exterminare de la Birkenau). Auschwitz I, închisoare şi lagăr de concentrare în special pentru prizonierii politici, era locul „experimentelor medicale" oribile ale lui Josef Mengele; era, de asemenea, locul unde gazul Zyklon B a fost prima dată încercat. Auschwitz II sau Auschwitz-Birkenau a fost deschis la cîţiva kilometri, mai departe fiind o maşină de exterminare în masă. În timp ce

trenurile încărcate erau „procesate", altele se goleau şi erau gata pentru întoarcere, în trei sau patru ore. Cînd toate camerele de gazare şi crematoriile de la Auschwitz-Birkenau erau în funcţiune, puteau fi ucişi pînă la 9.000 de oameni în 24 de ore. De asemenea, în oraşul Auschwitz se afla lagărul Monowitz, ai cărui prizonieri lucrau pentru noua uzină Buna a lui I. G. Farben la Dwory. Complexul Auschwitz a furnizat, asemenea, de forţă de muncă pentru un număr de alte firme germane cum ar fi Krupp, Borsig şi Siemens. Acesta nu era un lagăr de concentrare, izolat, ci mai degrabă o vastă întreprindere, de existenţa căreia polonezii şi germanii erau perfect conştienţi. Complicitatea în funcţionarea celui de al Treilea Reich este clar că nu s-a limitat doar la o mică bandă de criminali sau slugi ale naziştilor.

Asasinarea în masă a peste 6 milioane de evrei, organizată, tehnologic perfectată şi eficient executată, cît şi anihilarea aproape completă a populaţiei de ţigani din Europa, precum şi uciderea a numeroşi oponenţi politici ai regimului sau a altor categorii despre care se spunea „că nu merită să trăiască", provenind din diferite medii incluzînd comunişti, social-democraţi, conservatori, protestanţi, catolici, martori ai lui Iehova şi alţii, întreprinse de membrii acelei naţiuni elevate, patria lui Bach şi a lui Goethe, ridică întrebări la care este greu să se răspundă. Dar aceasta nu înseamnă că fenomenul ar trebui să fie blamat în mod singular, făcîndu-se abstracţie de evenimentele istorice reale. Sentimentul de ruşine, care este destul de uşor de înţeles, nu are de-a face cu noţiunile reale de responsabilitate şi vină. Hitler a creat climatul şi a dat undă verde crimei în masă, în contradicţie cu alte scopuri ale regimului, cum ar fi atragerea forţei de muncă în război, însă el nu poate fi considerat singurul vinovat. Nici responsabilitatea nu poate fi plasată numai unui

grup mic de fanatici care gravitau în jurul Führer-ului. Hitler nu a venit la putere din întîmplare, regimul lui nu era menţinut doar prin teroare şi forţă. Mulţi germani au făcut posibil Holocaustul prin acţiunile lor sau au permis continuarea acestuia prin pasivitatea lor. Pînă la sfîrşitul anului 1943 un număr considerabil de germani (pînă la cîteva milioane) ştiau că evreii, care erau arestaţi şi transportaţi în est, sfîrşeau, direct sau indirect (poposind în lagăre de tranzit cum ar fi Theresienstadt) într-un lagăr nu de „restabilire", ci al morţii. Acest lucru era ştiut, de asemenea, de guvernele din ţările neutre, duşmani ai lui Hitler; dar unele puteri, cum ar fi Marea Britanie şi S.U.A., au ignorat chestiunea şi s-au concentrat mai degrabă pe efortul militar de a înfrînge Germania în război.

Oricare ar fi fost gradul de cunoştinţă al populaţiei despre crimele regimului nazist, majoritatea germanilor au preferat să ignore sau să nu creadă aceste lucruri. Procesul de reprimare a pornirilor conştiinţei funcţiona perfect. Existau totuşi unele grupuri curajoase sau simpli indivizi în Germania nazistă care încercau să se opună lui Hitler şi să-l dea jos de la putere. Acestea includeau în anii '30 multe grupări de aripă stîngă clandestine care au continuat să se întîlnească, să discute şi să se organizeze, în ciuda fugii conducerii SPD în exil şi a dispersării membrilor KPD atît la Moscova, cît şi din Occident. Erau, de asemenea, mulţi care nu făceau decît să-şi exprime dezacordul în mod simbolic, ca grupurile disidente de tineri cum ar fi „Piraţii Edelweiss" sau adepţii culturii swing. Mulţi care refuzaseră să fie de acord sau să se conformeze cu regimul îşi păstrau credinţa în suflet că într-o zi acesta se va prăbuşi. Încercări ale indivizilor mai bine situaţi, care făceau parte din anumite cercuri ale elitei şi sperau să influenţeze opinia străină sau să schimbe cursul evenimentelor, cum ar fi Adam von Trott,

au fost lipsite de succes. Unii au fost pur şi simplu ghinionişti. Hitler avea şansa de a scăpa de asasinate, ca atunci cînd tîmplarul şvab, Georg Elser, a reuşit singur să găurească un stîlp în Hala Berii din München şi să instaleze o bombă, programată să explodeze atunci cînd Hitler trebuia să rostească discursul care comemora puciul din 1923. Din nefericire, în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1939 era ceaţă în München. Hitler a decis în ultimul moment să nu zboare cu avionul la Berlin după cum era plănuit, ci mai degrabă să plece devreme şi să ia trenul de noapte. Astfel a părăsit sala cînd bomba a explodat. Elser a fost arestat în timp ce traversa graniţa în Elveţia. După o perioadă de detenţie în lagărele de concentrare, în timpul războiului, Elser a fost în cele din urmă împuşcat la Dachau, în aprilie 1945. Un grup de studenţi catolici din München, cunoscut sub numele de „Trandafirul alb" condus de Hans şi Sophie Scholl, era la fel de curajos în tipărirea şi distribuirea de pamflete care criticau regimul. Încercările lor de a trezi opinia publică şi de a realiza legături cu alte grupări de rezistenţă nu puteau face mai mult decît să menţină vie conştiinţa poporului. Au fost prinşi şi executaţi, majoritatea avînd mai puţin de douăzeci de ani. Mulţi alţii au plătit cu viaţa.

Rezistenţa care a primit cea mai mare atenţie în Germania de Vest după război a fost aşa-numitul complot din iulie 1944. Acesta a avut, oarecum ciudat, urmări în democraţia vest-germană. Mulţi indivizi care au făcut parte din complotul din iulie au ajutat regimul nazist să ajungă la putere şi l-au susţinut în anii '30. Naţionaliştii conservatori împărtăşiseră multe din scopurile politicii revizioniste a lui Hitler, înainte de 1938. Speranţele de a răsturna regimul lui Hitler şi de a-l înlocui cu un regim conservator au întîmpinat o mulţime de dificultăţi, între care jurămîntul de credinţă al armatei către Führer, cît şi victoriile timpurii din război, care au făcut ca împrejurările să fie mai puţin propice pentru o lovitură de stat. În vara anului 1944, înfrîngerea Germaniei era inevitabilă şi aceeaşi acuzaţie, dorinţa de a salva Germania de la distrugere şi ocupare totală, poate fi considerat ca scop al rezistenţei militare. Mai mult chiar, luînd în considerare diferenţele de opinie dintre cercurile rezistenţei naţionaliste privind forma pe care ar trebui s-o ia regimul politic după căderea lui Hitler, majoritatea erau în principal antidemocratice. Ele voiau un guvern autoritar al elitelor şi nu o întoarcere la un fel de constituţie întruchipată de Republica de la Weimar; acestora le displăcea ideea participării maselor la guvernare şi nu se gîndeau la legitimarea populară a unui nou guvern. Concepţiile lor de guvernare alternativă n-au putut fi niciodată puse în practică. Încercarea lui Stauffenberg de a-l ucide pe Hitler a eşuat. O valiză conţinînd o bombă a fost plasată de Stauffenberg sub o masă în încăperea în care Hitler şi ceilalţi erau angajaţi în discuţii militare. Bomba a explodat şi Stauffenberg, văzînd explozia după ce a părăsit clădirea, s-a întors la Berlin raportînd succesul. Dar masa grea sub care fusese plasată valiza l-a protejat pe Hitler, care a supravieţuit fără nici o zgîrietură. În urma complotului din iulie teroarea a fost intensificată la maxim. Nu numai principalii capi ai complotului au fost arestaţi şi ucişi, dar şi alte cîteva mii de persoane au fost arestate, torturate şi în multe cazuri ucise. Pedepsele pentru cele mai mici „crime împotriva regimului" în iarna anului 1944-1945 au fost înăsprite, astfel încît mii de germani au fost executaţi pentru ofense cum ar fi ascultarea de programe de radio străine sau pentru glume politice, după cum mărturisesc multe istorisiri detaliate din închisoarea Plötzensee din Berlin.

În ciuda unei contraofensive germane, în iarna anului 1944-1945, în primăvara anului 1945 era evident că războiul

Planşa 39. Deşi peste liniile ferate a crescut iarbă şi rămăşiţele camerelor de gazare sînt acoperite de buruieni (ţăranii polonezi se duc la treburile lor aşa cum mulţi au făcut-o cînd fumul încă se ridica din crematorii), Auschwitz-Birkenau aruncă o umbră ce nu poate fi ştearsă asupra istoriei germane.

era pierdut. Politica de „pămînt pîrjolit" a lui Hitler a contribuit la distrugerea Germaniei: Hitler şi-a instruit oamenii să lupte pînă la capăt, să nu se predea niciodată şi să nu lase nimic învingătorilor. Opinia lui Hitler era aceea că dacă poporul german nu era destul de puternic să cîştige, atunci nu merita nici să supravieţuiască. Hitler s-a prăbuşit o dată cu ţara pe care o dusese la ruină. Într-un un fel de *amurg al zeilor* wagnerian, în bunkerul său de sub ruinele Berlinului, cu armata rusă în apropiere, Hitler s-a căsătorit cu prietena sa credincioasă, Eva Braun, la 29 aprilie 1945, iar la 30 aprilie ei s-au sinucis. Rămăşiţele

lor au fost incinerate de apropiaţii săi. La 2 mai, Berlinul a capitulat în faţa ruşilor şi la 7-8 mai a fost semnată capitularea necondiţionată a Germaniei. Un guvern provizoriu condus de Dönitz a fost dizolvat la 23 mai şi marile puteri au preluat conducerea Germaniei. Imperiul lui Hitler sfîrşise în ruine, după doisprezece ani care au marcat profund cursul istoriei. „Trezirea naţională" nazistă şi „revoluţia" au dus la genocid şi sinucidere; milioane de oameni au murit, distrugerea a fost aproape imposibil de estimat; credibilitatea vechilor elite germane fusese distrusă, lanţul de tensiuni din Germania Imperială se terminase. Însă nu era deloc clar ce se va întîmpla cu Germania după 1945.

VII

CELE DOUĂ GERMANII (1945 –1990)
CREAREA CELOR DOUĂ GERMANII

În 1945, Germania era în ruine. Poporul german, obosit după război şi preocupat de un viitor nesigur, îşi făurise o existenţă în fostul Imperiu acum prăbuşit. Nimeni, nici chiar marile puteri, nu ştiau ce va rezerva viitorul. Totuşi, în cursul următoarelor patru decade, două Germanii diferite au apărut. În vest, Republica Federală Germană s-a dezvoltat într-o democraţie capitalistă, prosperă din punct de vedere economic şi stabilă politic; în est, Republica Democrată Germană a fost din punct de vedere economic statul cel mai productiv din blocul comunist şi, pînă la venirea la conducere a lui Gorbaciov, la sfîrşitul anilor '80, unul din aliaţii şi susţinătorii cei mai stabili ai Uniunii Sovietice. Luînd în considerare trecutul turbulent al celor două Germanii, această transformare dublă, în două sisteme politice şi socio-economice diferite, este cu atît mai remarcabilă.

Iniţial, aliaţii erau nesiguri şi aveau păreri împărţite asupra planurilor legate de viitorul Germaniei. Discuţiile de la Teheran (1943) şi Yalta (februarie 1945) au dus la concluzia conform căreia Germania ar trebui să fie divizată în zone de influenţă; în timpul celei de-a doua conferinţe s-a căzut de

Harta 13. Germania divizată după 1945.

acord ca Franța să aibă propria zonă de influență ca și Marea Britane, S.U.A. și U.R.S.S. Existau deja neînțelegeri între sovietici și puterile occidentale privind problemele despăgubirilor și a frontierelor vestice ale Poloniei refăcute. Aceste probleme au fost puse pe hîrtie la conferința de la Potsdam din iulie - august 1945, iar americanii, britanicii și sovieticii au ajuns la un acord, în principiu, asupra rezultatului final al politicii lor (Germania trebuia să fie denazificată, demilitarizată și democratizată), dar nu au reușit să facă propuneri concrete care să poată fi puse în practică în toate zonele de ocupație. Din moment ce Germania, după capitularea sa necondiționată la 8 mai, era o țară ocupată, fără guvernare proprie, nu se putea încheia nici un tratat de pace. În așteptarea unui asemenea tratat final, frontiera vestică a Poloniei a fost acceptată temporar, *pentru scopuri administrative*, de-a lungul fluviilor Oder și Neisse. Germania a fost astfel efectiv „mutată" spre vest, teritoriile estice fiind încorporate în Polonia – care era mutată spre vest, la rîndul ei pierzînd teritoriile din est în favoarea Uniunii Sovietice. Un Consiliu de Control Aliat din Berlin (care urma să fie sub controlul a patru puteri) urma să coordoneze politica în diferite zone. Despăgubirile urmau să fie recuperate de fiecare putere separat, din propria sa zonă de ocupație, cu excepția faptului că marile pierderi ale Uniunii Sovietice aveau să fie *recompensate în mod suplimentar cu despăgubiri din* zonele vestice. O parte din acestea trebuiau să fie schimbate pe rezerve de hrană din zona sovietică, în principal din zona agricolă. Conferința s-a încheiat cu un protocol al procedurilor judiciare. Franța, deși a primit o zonă de ocupație, nu a fost prezentă la Conferința de la Potsdam și nu s-a considerat răspunzătoare să-i aplice deciziile. Acestea erau, în cea mai mare parte, atît de vagi și generale încît lăsau la latitudinea celui care interpreta.

Divergențele dintre diferitele zone de ocupație au devenit rapid evidente. Schimbările cele *mai radicale au fost inițial* efectuate în zona sovietică. S-au legiferat partidele politice, în principal pentru a legitima activitățile deja energicului Partid Comunist German (KPD). Comuniștii germani, pregătiți la Moscova, sub conducerea lui Walter Ulbricht, plecaseră deja la Berlin la sfîrșitul lunii aprilie 1945. Ei au căutat să preia controlul asupra afacerilor politice locale și, cu ajutorul Administrației Militare Sovietice (SMAD), au avut o influență extrem de mare. Deși la început rezistaseră inițiativelor germanilor social-democrați (SPD) pentru o colaborare apropiată, a devenit clar că în toamna anului 1945 ei nu vor avea o bază politică proprie. După discuții aprinse în iarna anului 1945, o fuziune a

avut loc între KPD și SPD în zona sovietică, iar în aprilie 1946, a fost creat așa-numitul Partid al Unității Socialiste (SED). Inițial acesta sprijinea ideea unui „drum german spre socialism" și accepta cooperarea tuturor forțelor anti-fasciste într-un front popular democratic; în 1948 SED a fost transformat într-un partid de tip nou, stalinist, dominat de comuniști. Alte partide active în zona sovietică includeau Uniunea Democrat-Creștină (CDU), care – ca și în zonele vestice – reprezenta un nou partid creștin încercînd să unească catolicii cu protestanții burghezi și de aripă dreaptă, și Partidul Democratic Liberal al Germaniei (LDPD). Comuniștii au sprijinit fondarea altor două partide, Partidul Țăranilor (DBD) și Partidul Naționalist (NDPD), pentru a contracara partidele conservatoare. Pînă în 1948, însă, toate partidele din zona sovietcă au ajuns „coordonate" și puse sub controlul efectiv al SED.

Între timp, în zona sovietică s-au produs schimbări socio-economice radicale. Una din măsurile luate la început a fost reforma agrară. Toate proprietățile mari (peste o sută de hectare) și cele aparținînd foștilor naziști au fost expropriate și pămîntul a fost redistribuit micilor țărani și muncitorilor fără pămînt sau refugiaților din est, iar o parte a fost luat de stat. Industria grea, minele și băncile au fost naționalizate și au fost luate măsuri în detrimentul întreprinderilor mici private, care au fost treptat desființate. Aceste măsuri au fost legitimate într-o varietate de moduri: exproprierea naziștilor și a criminalilor de război aveau o justificare evidentă; a existat, de asemenea, argumentul că „monopolul capitalist" ca sistem socio-economic determinase apariția nazismului și această denazificare însemna astfel transformarea capitalismului. În Saxonia s-a organizat un plebiscit în sprijinul anumitor măsuri de naționalizare, care erau instituite în alte zone. În același timp, Uniunea Sovietică primea

despăgubiri uriașe. Anumite întreprinderi din partea controlată de sovietici , precum și profiturile corespunzătoare au trecut în proprietatea acestora sub denumirea de Societatea Sovietică pe Acțiuni (SAG). În 1949, zona sovietică a întreprins transformări majore în viața politică, socială și economică: clasa junkerilor și marii capitaliști își pierduseră averile; s-a produs o restructurare majoră a industriei și agriculturii; SED, dominat de comuniști, sprijinit de Administrația Militară Sovietică, se impusese în viața politică, sabotînd orice încercare de a introduce democrația reală în Germania de Est, post-nazistă.

În timp ce denazificarea zonei sovietice era radicală, denazificarea în zonele vestice a fost birocratică și cu consecințe nedorite. De la conceptul de „vină colectivă" s-a dezvoltat rapid o politică discriminatorie, deși nu a fost niciodată foarte clar dacă scopul de bază era curățarea Germaniei de naziști sau curățarea naziștilor de nazism; și dacă denazificarea urma să fie punitivă sau reeducațională. Împărțirea germanilor în cinci grupe, de la „ofensatori majori" la „reabilitați", pe baza răspunsurilor la un chestionar, a căpătat proporțiile unui coșmar birocratic. De asemenea, aceasta i-a făcut pe germani să încerce să-și acopere trecutul, mai degrabă decît să se confrunte cu vina ce au avut-o în al treilea Reich. În ciuda multor dezacorduri, incluzînd și plîngerile că foștii lideri nu erau pedepsiți, în timp ce aceia mai puțin importanți erau trași la răspundere necinstit, în general, foștii naziști au fost integrați în viața postbelică, cu excepția criminalilor de război, unii din ei fiind inculpați în procesele de la Nürnberg (în care au cooperat toți aliații victorioși). În timp ce apatia politică și preocuparea pentru viața de zi cu zi erau predominante, partidele politice majore ale perioadei de după război erau fondate sau refondate. Partidul Social Democrat (SPD) s-a reformat rapid și, sub conducerea lui

Kurt Schumacher, s-a opus vehement activității comuniștilor. Membrii vechiului Partid Catolic de Centru s-au unit cu protestanții formînd Uniunea Creștin-Democrată (CDU), un partid comun atît pentru est, cît și pentru vest care avea un partid-frate, Uniunea Social-Creștină (CSU), în Bavaria. O serie de partide liberale au fost înființate în diferite regiuni, care în cele din urmă s-au unit pentru a forma Partidul Liber Democrat (FDP). În plus, existau o mulțime de partide mici, reprezentînd regiuni specifice, diferite idei politice sau formațiuni (cum ar fi refugiații din teritoriile estice pierdute). Principala bătălie politică s-a dus între CDU și SPD, ultimul părînd inițial mai puternic.

În timp ce nici o măsură radicală de transformare socio-economică în Germania de Vest nu era luată, aliații au blocat măsurile propuse de socializare, îndreptînd această parte a țării către o economie capitalistă. Au fost făcute, de asemenea, încercări de a slăbi concernele economice germane, făcîndu-se presiuni pentru decartelizare. Franța era nemiloasă în ceea ce privește reparațiile din zona sa. Marea Britanie și-a dat seama relativ devreme, în aprilie 1946, că va trebui să importe hrană pentru zonele sale predominant industriale pentru a evita amenințarea reală a înfometării în masă. Foarte curînd, S.U.A. a ajuns să împărtășească punctul de vedere al Marii Britanii asupra importanței reconstrucției, mai mult decît a distrugerii economiei Germaniei. Nu era numai problema hranei și în multe cazuri a adăpostirii populației locale: în Germania de Vest erau mulți refugiați și expulzați din teritoriile estice pierdute, care fugiseră de Armata Roșie la sfârșitul războiului sau care au fost expropriați forțat de noile administrații de după război. Mulți, după o călătorie lungă și obositoare (în care cei foarte bătrîni, foarte tineri și cei bolnavi nu au putut supraviețui), au debarcat în zonele vestice ale Germaniei, așteptînd să găsească adăpost

și mijloace de trai. Supraaglomerarea și penuria cauzate de prezența lor au exacerbat condițiile și așa dificile. Pentru mulți germani, introducerea dictată a „democrației" a fost, la fel ca după primul război mondial, asociată cu înfrîngerea națională, umilirea politică și dizlocarea socială și economică – probabil la o scară mult mai mare decît după 1918. Faptul că democrația avea să aibă mai mult succes în această a doua etapă se datorează mai degrabă unui număr de circumstanțe.

Oricare ar fi controversele asupra responsabilității izbucnirii războiului rece, pare evident că nu numai sovieticii au inițiat împărțirea finală a Germaniei. Stalin a părut pentru o lungă perioadă (chiar pînă în 1952) să-și mențină opțiunile deschise în privința Germaniei, oricare era poziția lui în privința celorlalte state ale Europei. Mai degrabă schimbările din politica occidentală au grăbit crearea celor două republici germane în 1949. Existaseră de la început dezacorduri în ceea ce privește viitoarea Germanie post-nazistă, nu numai între puterile vestice și U.R.S.S., ci și între/și în fiecare din guvernele vestice. Totuși, după multe confuzii – a căror vestigiu este planul Morgenthau care urmărea distrugerea industriei germane – o schimbare majoră a fost evidentă în politica vesticilor față de Germania ocupată începînd cu 1946-1947. Această schimbare care trecea de la tendința punitivă la noțiunea generoasă de reconstrucție a fost materializată prin planul Marshall, anunțat în iunie 1947, pentru reconstrucția Europei postbelice. Acest plan avea în vedere reconstrucția economică și politică a Europei care beneficia de noul rol internațional al S.U.A., prin politica „ușilor deschise" și căutarea de noi piețe, cît și prin „doctrina Truman" de stăvilire a comunismului și a expansiunii sovietice în Europa. Prezentat în termeni care aveau scopul să genereze refuzul țărilor care nu aveau o economie de piață, așa cum erau

cele comuniste, planul Marshall a reprezentat un pas major în disocierea Germaniei vestice de zona sovietică, încorporată într-o rețea mai largă de organizații economice și politice europene occidentale.

În ianuarie 1947, zonele britanice și americane au fuzionat într-o „zonă dublă", cu o conducere proprie, Consiliul Economic. Drept răspuns, partea estică a înființat Comisia Economică Germană, o organizație proto-guvernamentală. Francezii, care urmaseră o linie independentă privind unele probleme, au cooperat în final cu americanii și britanicii. Administrarea ajutorului economic în partea de vest a Germaniei cerea o reformă monetară, pentru că vechea marcă era fără valoare, într-o economie subterană, în care țigările și ciocolata erau adevărate unități monetare pe lîngă trocul de bază și schimbul de bunuri și servicii. Reforma monetară din iunie 1948, care a introdus marca germană (*Deutschmark*), a fost făcută în termeni pe care sovieticii nu îi puteau accepta. Dorind să introducă moneda lor proprie, sovieticii s-au folosit de acest pretext pentru a încerca să-i izoleze pe Aliați de Berlin, prin închiderea accesului pe apă sau terestru spre oraș. Aliații occidentali au luptat împotriva blocadei Berlinului cu ajutorul podului aerian, efectuînd zboruri în toamna, iarna și primăvara anilor 1948-1949. Fostul bastion al naționalismului prusac și militarismului nazist devenise un simbol al libertății și democrației vestice. Podul aerian simboliza transformarea politicii vestice în ceea ce privește Germania: partea de vest a Germaniei, nemaifiind o națiune înfrîntă și condamnabilă datorită naziștilor, urma să devină un aliat democratic în lupta împotriva totalitarismului și comunismului în războiul rece. Din vara anului 1948, au fost organizate deliberări în vederea elaborării unei Constituții pentru un nou stat în partea vestică a Germaniei. După ce o adunare de delegați din diferite regiuni (*Länder*) au aprobat noua Constituție (cu excepția bavarezilor cu tendință de separatism), Republica Federală Germană a fost înființată oficial în mai 1949, la patru ani după căderea celui de-al treilea Reich al lui Hitler. Oricare au fost problemele sale, Germania de Vest a fost destinată să devină un partener al rețelei în plină dezvoltare a alianțelor politice și economice din lumea postbelică. În mare măsură ca răspuns direct, Republica Democrată Germană a fost înființată oficial în zona sovietică, cîteva luni mai tîrziu, în octombrie 1949.

DE LA CREARE LA CONSOLIDARE

Inițial, statutul celor două Germanii era aproape identic. Amîndouă aveau președinți ca șefi oficiali ai statului, pe lîngă liderii politici ai guvernului (cancelar în vest, prim-ministru în est); ambele aveau Camere Inferioare ale Parlamentului, rezultate în urma alegerilor naționale și Camere Superioare reprezentînd regiunile (*Länder*). Nici una din Constituții nu prevedea o formă specială de sistem social și economic. Constituția Republicii Federale Germane se numea „Lege de bază" (*Grundgesetz*) și urmărea reunificarea finală a celor două state; Constituția Republicii Democrate Germane era formulată în termeni care ar fi făcut posibilă reunificarea. Existau totuși diferențe fundamentale de principiu între sistemele politice ale celor două state, care aveau să devină explicite în timp. Democrația reprezentativă vest-germană era bazată pe alegeri generale libere pentru un număr mare de partide, alegeri ce aveau loc o dată la patru ani. Constituția est-germană era bazată pe principiul marxist-leninist al centralismului democratic, în care partide politice diferite și organizații de masă reprezentate în

parlament aveau un număr fix de locuri şi în care SED deţinea controlul absolut. Evenimentele ulterioare aveau să mărească diferenţele dintre cele două Constituţii.

Deşi reală, divizarea Germaniei nu a fost concepută ca ireversibilă. Statutul celor două Germanii s-a consolidat printr-o serie de etape: eşuarea încercărilor de reunificare în 1952; încorporarea într-o serie de alianţe politice, economice şi militare diferite din Est şi Vest, în cursul anilor '50 şi recîştigarea suveranităţii depline în 1955; construirea Zidului Berlinului în 1961, cu închiderea ultimului mijloc de trecere de la est la vest; politica de la începutul anilor '70, care a culminat cu recunoaşterea reciprocă din 1972 şi cu intrarea celor două state ca membre depline în Naţiunile Unite în 1973; dezvoltarea relaţiilor dintre cele două state germane la sfîrşitul anilor '70 şi '80, diferite de relaţiile dintre oricare alte state separate şi suverane. Chestiunea divizării a fost redeschisă de revoluţia est-germană din 1989 şi de prăbuşirea Zidului Berlinului.

După alegerile din august 1949, CDU a devenit cel mai mare partid din noul Parlament al Germaniei de Vest (*Bundestag*). Primul cancelar al Germaniei de Vest a fost Konrad Adenauer, un catolic abil şi fost primar al oraşului Köln în Republica de la Weimar. A fost votat cancelar numai cu un vot în plus, după un efort considerabil de dobîndire a sprijinului deputaţilor FDP, al căror nominalizat, Theodor Heuss, avea să devină primul preşedinte al Republicii Federale. Bazîndu-se pe coaliţii, Adenauer a condus triumfător CDU către victorie, la alegererile din 1957. Adenauer s-a retras în final, după paisprezece ani, la vîrsta venerabilă de 87 de ani, în 1963. Guvernarea mai degrabă tiranică a lui Adenauer (care a dat numele noului concept politic, „democraţie-ministerială") a deschis drumul către dezvoltarea postbelică. Adenauer a realizat integrarea vestică a unui stat divizat, cît şi „miracolul economic" mai puţin controversat, universal aclamat, asociat cu numele ministrului Comerţului, Ludwig Erhard. Politica fermă a lui Adenauer de integrare occidentală – oricare ar fi fost criticile privind reunificarea – a fost în acord cu politica americană pentru integrare militară, politică şi economică a Europei postbelice, reprezentînd un obstacol împotriva comunismului. În octombrie 1949, Republica Federală a devenit membră a Organizaţiei pentru Cooperare Economică Europeană (OEEC); în aprilie 1951 Germania de Vest a intrat în Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului (CECA) şi în mai a devenit membru deplin al Consiliului Europei; în 1957, prin tratatul de la Roma, Germania de Vest a devenit membru fondator al Comunităţii Economice Europene (CEE). În 1955 statutul de ţară ocupată a fost desfiinţat şi Germania de Vest şi-a recîştigat suveranitatea deplină, devenind membru deplin al Organizaţiei Tratatului Nord-Atlantic (NATO), fondată în 1949. În ciuda opoziţiei interne considerabile, au fost introduse, în 1956, amendamente constituţionale pentru a permite Republicii Federale să aibă armată şi serviciu militar. În timp ce Germania de Vest era astfel pe cale de a fi readmisă în concertul naţiunilor, ea a cunoscut şi o revigorare economică importantă. Din ruinele unei naţiuni înfrînte şi devastate s-a ridicat o societate dezvoltată, suprimînd trecutul prin concentrarea asupra construirii unui viitor prosper. Foştii nazişti au fost uşor integraţi în noua Germanie conservatoare a anilor '50, ideologia sa tradiţională anticomunistă şi succesele sale financiare legitimînd noua democraţie.

În Germania de Est amendamentele constituţionale, transformările politice şi socio-economice au continuat. În 1952 landurile au fost desfinţate şi înlocuite de regiuni mai mici (*Bezirke*), care erau mai uşor controlate de centru. În 1958 Ca-

mera Superioară a Parlamentului, care reprezenta landurile, a fost abolită. SED a trecut printr-o serie de epurări în urma cărora liderului său, Walter Ulbricht, a ieşit considerabil întărit. Prin introducerea unei politici economice noi, cînd au fost anunţate concesii pentru unii în timp ce creşteau normele de muncă pentru ceilalţi, s-a creat un sentiment general de nemulţumire, implicînd o grevă la 17 iunie 1953. Această revoltă, care îşi avea originea în protestul economic, dar care s-a transformat într-o revoltă politică, a eşuat chiar înaintea unei etalări de forţe a tancurilor sovietice, punînd capăt definitiv la ceea ce a fost mai degrabă exprimare de protest, fără lider, decît o revoluţie. Revolta i-a făcut pe mulţi membri SED să-şi dea demisia – în special foşti social-democraţi – fapt care, în mod ironic, a întărit poziţia lui Ulbricht în partid, deşi fusese puternic contestat de Moscova. De asemenea, paradoxal, mişcarea a pus capăt speranţelor reale de reunificare ale celor două Germanii şi a confirmat lipsa de dorinţă a Vestului de a risca o criză internaţională prin implicarea în afacerile Germaniei de Est, acesta părînd mulţumit să-i abandoneze pe germanii din Est propriului lor destin. (Cercetările amănunţite nu au încurajat încercările oficiale germane din Est de a da vina pe agenţii din Vest în privinţa revoltei. Marile puteri nu făceau altceva decît să observe şi să raporteze, neoferind nici un sprijin notabil populaţiei est-germane.) Ulbricht a întreprins alte acţiuni împotriva celor care se opuneau politicii sale dure, ca, de exemplu arestarea şi judecarea lui Wolfgang Harich şi a grupului său în 1956 şi excluderea unei fracţiuni din Biroul Politic care i se opunea, în 1958. Ulbricht a înlăturat toată opoziţia internă serioasă împotriva socialismului stalinist, căruia i-a rămas fidel chiar şi după ce Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a denunţat oficial stalinismul, în 1956.

Între timp, alte măsuri de reformă economică au fost întreprinse. Agricultura a fost colectivizată în cursul a două faze principale: 1952-1953 şi 1959-1960. În timp, în urma revoltei din 1953, unele concesii au fost făcute populaţiei, accentul în producţia industrială a continuat să fie pus pe industria grea. O serie de planuri nerealiste au fost succesiv formulate, revizuite şi abandonate. În ciuda speranţelor care au apărut atunci cînd creşterea economică a Germaniei de Vest a fost pusă momentan sub semnul întrebării, era clar, la începutul anilor '60, că economia centralizată a Germaniei de Est nu era un rival serios pentru succesul material al ţării vecine. Văzînd creşterea economică uimitor de rapidă din Vest şi regimul politic liberal, mulţi est-germani au ales să nu mai voteze, ca formă de protest. Deşi principala graniţă cu Germania de Vest a fost închisă, era încă posibilă trecerea din Berlinul de Est în Berlinul de Vest cu foarte puţine lucruri, pentru a nu stîrni suspiciuni şi fuga în Germania de Vest. În timp ce numărul de refugiaţi pregătiţi să-şi abandoneze căminul în fiecare an creştea, în anii '50 lipsa forţei de muncă a afectat economia R.D.G., pentru că mulţi bărbaţi tineri au părăsit atmosfera sumbră, tensionată din R.D.G. pentru a căuta un viitor mai bun în Vest.

În 1961 au fost făcuţi paşi radicali pentru a schimba o situaţie care, după o recentă reformă agrară şi o penurie alimentară, devenise critică. În dimineaţa zilei de 13 august, berlinezii au aflat că împărţirea oraşului lor era terminată, cu străzi traversate de sîrmă ghimpată, păzite de soldaţi, zidurile de beton şi cărămidă fiind rapid ridicate. Familii şi prieteni erau despărţiţi de cîţiva metri. Deşi au existat proteste din Vest, era clar că puterile ocidentale nu erau pregătite să rişte un conflict cu Uniunea Sovietică în ceea ce priveşte Berlinul: împărţirea oraşului a continuat.

Planşa 40. Soldaţi ai poliţiei est-germane supraveghează ridicarea Zidului Berlinului în august 1961.

În mod curios, totuşi, această măsură drastică a îmbunătăţit condiţiile pentru germanii din Est în anii '60. Acesta a fost deceniul revoluţiei tehnico-ştiinţifice, cînd păreau să se deschidă oportunităţi pentru dezvoltarea R.D.G. În 1963, „noul sistem economic" a fost introdus, permiţînd o anumită descentralizare a luării de decizii economice şi oferind stimulente pentru cei calificaţi. Probabil pentru că nu exista nici o altă alternativă, populaţia a început să se împace cu un sistem pe care trebuia să-l accepte. În Germania de Vest, pe de altă parte, în anii '60 s-a înregistrat un avînt al capitalismului, prosperitatea generînd lipsa dorinţei de a privi înapoi către trecut. Recesiunea economică din 1965-1966 a grăbit căderea guvernului CDU al lui Erhard, succesorul lui Adenauer, iar CDU, condus de Kurt Georg Kiesinger în calitate de cancelar, a intrat în coaliţie cu SPD. Mişcarea studenţilor a creat nelinişte şi perceperea unei nevoi evidente a unei opoziţii extra-parlamentare în lipsa oricărei opoziţii reale în Parlament. Protestele studenţilor au atins apogeul în 1967-1968, cînd, după împuşcarea unui student într-o demonstraţie la Berlin, opinia publică a fost fals informată de presa conservatoare. Această perioadă a cunoscut intensificarea mişcărilor active de dreapta, naţionaliştii NPD cîştigînd reprezentare în cîteva parlamente din landuri. Dar, în 1969 o nouă perioadă din istoria vest-germană a fost inaugurată, cînd SPD a reuşit după un acord post-electoral să formeze o coaliţie cu acum mult mai liberalul FDP şi să devină, pentru prima dată în cele două decenii ale istoriei Republicii Federale Germane, partidul de guvernămînt.

Venirea la putere a cancelarului Willy Brandt din SPD-ul vest-german, fost primar al Berlinului, a coincis cu o perioadă de destindere în relaţiile dintre superputeri. Atît S.U.A., cît şi U.R.S.S. doreau ca relaţiile dintre cele două Germanii să fie ameliorate: o poziţie care coincidea cu propria dorinţă a lui Brandt de a slăbi tensiunile şi de a facilita contactele umane între cele două Germanii. Totuşi, aşa-numita Ostpolitik a lui Brandt nu a fost bine primită de Walter Ulbricht. Prin urmare, în 1971, la insistenţele Moscovei, Ulbricht a fost înlocuit de la cîrma partidului de Erich Honecker, care dorea schimbările propuse în relaţiile germano-germane. Împotriva opoziţiei interne din partea CDU/CSU, Brandt a semnat o serie de tratate şi acorduri care au culminat cu tratatul de bază între Germania de Est şi Germania de Vest în decembrie 1972. Acesta a fost ratificat (întîmpinînd protestul opoziţiei) în mai 1973. În septembrie 1973 ambele ţări au fost acceptate ca membre depline ale Na-

țiunilor Unite. De atunci, cele două Germanii și-au recunoscut oficial existența, nu ca state străine, ci ca avînd o relație specială. Aceasta a fost simbolizată de schimbul, nu de ambasadori, ci de „reprezentanți permanenți". Din 1973 pînă în 1989, relațiile germane au fost mai puțin orientate spre chestiunea unei potențiale reunificări, ci mai degrabă spre îmbunătățirea acestora, fiind recunoscute ca state separate, avînd o relație unică.

Guvernul social-democrat vest-german, în coaliție cu FDP, a rezistat din 1962 pînă în 1982. Această perioadă, după succesele politicii externe ale lui Brandt, a fost marcată de probleme economice. Criza energetică, începută odată cu criza petrolului din 1973, a avut efecte adverse asupra economiei vest-germane, ca și recesiunea economică mondială de la sfîrșitul anilor '70 și pe parcursul anilor '80. În același timp, mișcările radicale de la sfîrșitului anilor '60 s-au separat: a apărut o mișcare teroristă condusă de anumiți extremiști din Facțiunea Armatei Roșii (RAF), cunoscută ca gruparea Baader-Meinhof după numele a doi dintre liderii săi. După demisia lui Willy Brandt din funcția de cancelar în 1974 (după un scandal de spionaj), Helmut Schmidt, un personaj mai de dreapta din SPD, a preluat funcția, el fiind nevoit să facă față atacurilor din partea aripii de stînga a propriului partid, în special asupra problemelor legate de mediu, apărare și arme nucleare. Schmidt a avut serioase dificultăți și cu partenerul de coaliție de dreapta al SPD, FDP, în încercarea de a ajunge la un acord privind propunerile de buget în fața șomajului în creștere și a unui *Walfarestate* depășit. În 1982, FDP a folosit în final metoda constituțională a votului constructiv de neîncredere pentru a schimba alianța parlamentară spre alianța CDU / CSU. Helmut Kohl a devenit astfel cancelarul conservator al Germaniei de

Vest prin voturile cîtorva din membrii Parlamentului aparținînd unui partid al minorităților. Pentru siguranță – așa cum au făcut mulți vest-germani – Kohl s-a folosit de același mijloc constituțional (aranjînd pierderea de voturi) pentru a face posibilă o alegere generală timpurie în 1983: rezultatul acesteia a însemnat de fapt confirmarea guvernării Kohl. Germania de Vest a intrat astfel în a treia mare perioadă politică din istoria sa de după război, cu un guvern conservator la putere, după o lungă guvernare a social-democraților (1969-1982) și a conservatorilor (1949-1969), în ultimii trei ani aceștia aflîndu-se în marea coaliție.

Sub conducerea lui Erich Honecker, din 1971 pînă în 1989, Germania de Est a intrat, la rîndul său, într-un nou stadiu de dezvoltare. După transformări sociale rapide, utopismul și represiunea din perioada Ulbricht, R.D.G. condusă de Honecker a fost marcată de dorința vădită de a recunoaște cel puțin unele din dificultățile prezentului și de a căuta mijloace pe termen lung de a rezolva problemele socio-politice. În timp ce economia era recentralizată, în anii '70 o nouă dimensiune a fost dată problemei satisfacerii consumatorului și nevoii crescute a unor bunuri, cum ar fi televizoarele și mașinile. O liberalizare aparentă inițiată în sfera culturii nu a durat decît pînă în 1976, cînd exilul forțat al chitaristului Wolf Biermann a provocat o serie de proteste din partea multor intelectuali germani. Constrîngerea s-a manifestat în domeniul culturii în partea a doua a anilor '70, cu excepția bisericilor protestante est-germane, care au ajuns la un acord cu statul în 1978, consolidîndu-și rolul în societatea est-germană. În anii '80 a existat o apropiere și mai mare între cele două Germanii, o îmbunătățire a relațiilor, posibilități de trecere în vest a cetățenilor est-germani, culminînd cu vizita istorică a lui Erich Honecker în Republica Federală

Germană în 1987. În ciuda represiunii de la sfîrşitul anilor '80, avînd o conducere politică în vîrstă, marcată atît de opoziţia din interior, cît şi de impactul reformelor din Uniunea Sovietică, condusă de Gorbaciov. Germania de Est a ajuns la maturitate ca o ţară în care mulţi cetăţeni apolitici au putut să trăiască cît de cît acceptabil.

„Chestiunea germană" şi împărţirea Germaniei (şi a Europei) a fost repusă în discuţie, odată cu valul de revoluţii care au avut loc în Europa de Est în 1989-1990. În contextul unui imperiu sovietic în fărîmiţare, sistemul conducerii comuniste care stăpînise în Est patruzeci de ani a fost răsturnat. Dar, înainte de a lua în considerare sfîrşitul dramatic al perioadei postbelice, merită să analizăm unele aspecte ale sistemelor politice şi socio-economice ale celor două Germanii pînă la 1989 şi gradul de dezvoltare al celor două societăţi foarte diferite, cu culturi şi identităţi divergente.

POLITICA ÎN CELE DOUĂ GERMANII (1949-1989)

Ce justifică stabilitatea relativă a celor două Germanii din 1949 pînă în 1989? O parte din răspuns constă evident în sistemul internaţional schimbat. Europa nu mai forma un sistem de state imperialiste, expansioniste, puternice, ca la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al al XX-lea. Ea era mai degrabă împărţită în sfere de influenţă vestice şi estice, controlate de cele două superputeri, S.U.A. şi U.R.S.S. Declanşarea de către Germania a celor două războaie a atras S.U.A. în politică europeană şi, după al doilea război mondial, Germania a devenit pionul războiului rece dintre liderii statelor capitaliste şi comuniste. Totuşi pentru a explica această perioadă din istoria Germaniei, termenii unui context internaţional schimbat nu sînt suficienţi. Factorii interni trebuie invocaţi pentru a explica stabilitatea mai mare a Germaniei de Est decît a vecinilor săi, Polonia sau Cehoslovacia, în anii de dinainte de 1989, sau performanţa democraţiei vest-germane, în comparaţie cu cea a Italiei post-fasciste, iar pentru aceasta trebuie să începem prin a lua în considerare, în detaliu, aspecte ale sistemelor politice ale celor două Germanii.

Democraţia vest-germană (şi cea a Germaniei unite după 1990) avea anumite caracteristici constituţionale. Sistemul de votare se prezenta astfel: fiecare votant avea două voturi, unul pentru un candidat numit şi unul pentru un partid. Voturile date primului erau pentru reprezentanţii electorali la fel ca în sistemul britanic; voturile pentru un partid conferă partidelor locuri în Parlament, cu nominalizaţi de pe listele întocmite anterior, în acord cu proporţia voturilor pe care partidul le-a primit, dacă este de cel puţin cinci procente din total. Această „regulă a celor cinci procente" a fost proiectată pentru ca micile partide să nu cîştige uşor o platformă naţională – cum au reuşit naziştii în Republica de la Weimar – şi să nu fie dificultăţi în a forma guverne sau coaliţii (o altă problemă în Republica de la Weimar). În cea mai mare parte, aceste reglementări se pare că au funcţionat: partidele mici au fost absorbite progresiv în anii '50, astfel încît a apărut un sistem de două partide, cu mai micul FDP ca un al treilea partid ce menţine balanţa puterii între centre. Existau excepţii notabile, cum ar fi ascensiunea verzilor la nivel de reprezentare naţională în Camera Inferioară (*Bundestag*) în anii '80 şi succesul răsunător al republicanilor de aripă dreaptă în alegerile din Berlin din primăvara anului 1989, care le-a dat dreptul de reprezentare în Camera Superioară (*Bundesrat*), în 1990.

Republicanii au funcționat doar în limitele permise: există restricții constituționale asupra naturii partidelor care sînt permise în Republica Federală – o reglementare proiectată să împiedice proliferarea partidelor „anti-sistem" care au subminat democrația de la Weimar. SRP de extremă dreaptă (*Sozialistische Reichspartei*) a fost interzis în 1952 iar Partidul Comunist German (KPD) a fost scos în afara legii, pe motivul că scopurile sale de bază erau ostile constituției democratice; un partid neo-nazist, NPD, și un Partid Comunist German Reformat (DKP) au fost permise în cursul anilor '60. „Decretul asupra radicalilor" din 1972 (*Radikalenerlass*, cunoscut sub denumirea de *Berufsverbot*, „interzicerea angajării" în anumite zone) a încercat să protejeze democrația vest-germană asigurîndu-se că indivizii cu vederi, activități sau filiații ce păreau a fi ostile Constituției nu pot fi angajați în slujbele publice – un sector larg, incluzînd nu numai serviciul civil, ci și angajații statului cum ar fi profesorii, poștașii sau mecanicii feroviari. Mulți critici au argumentat că această măsură, proiectată să protejeze democrația, constituia o serioasă încălcare a drepturilor democratice de libertate a indivizilor. Tehnicile de supraveghere politică îmbunătățite, în parte ca o consecință a activităților teroriste din anii '70, au sporit constrîngerea în special în privința studenților, care se temeau că, dacă erau văzuți la o demonstrație politică, de exemplu, ar putea avea o influență negativă asupra găsirii unui loc de muncă.

Sistemul politic vest-german avea și alte reglementări constituționale inspirate din neajunsurile democrației de la Weimar. Președintele avea mai puține puteri decît *Erzatzkaiser*-ul din Republica de la Weimar, avînd doar un rol formal; mai mult, președintele nu era ales direct prin vot popular, ci mai degrabă indirect printr-un Colegiu Electoral al Parlamentarilor,

caracteristică reflectînd neîncrederea aliaților în germani și lipsa dorinței de a acorda poporului un rol prea important în „democrația" de după război. Metoda unui „vot constructiv de neîncredere" a fost inițiată pentru a contrabalansa lipsa guvernelor eficace în Republica de la Weimar, cînd cancelarii au fost incapabili de a găsi sprijinul majorității în Parlament și în cele din urmă au fost forțați să se bazeze pe decretele prezidențiale pentru a promulga legile.

Oricît de importante erau reglementările constituționale ale Republicii Federale Germane, alți factori erau la fel de importanți, dacă nu chiar mai mult, pentru stabilitatea democrației vest-germane. Unul din aceștia a fost, fără îndoială, succesul economiei vest-germane. Alți factori privesc schimbări în natura partidelor politice și în relațiile dintre anumite grupe de interese economice și sistemul politic. Evident, spațiul permis din punct de vedere politic a fost inițial controlat de Aliați după război și determinat de reglementările constituționale. Dar partidele s-au dezvoltat în moduri destul de diferite decît partidele pre-naziste germane. Pe de o parte, alianța CDU/CSU s-a consolidat, pentru a folosi o expresie ce descrie Partidul Laburist Britanic, ca o „biserică mare" incluzînd atît protestanți, cît și catolici, primindu-i pe foștii naziști cu o oarecare ezitare (chiar Adenauer i-a inclus în Cabinetul său). Pe de altă parte, SPD și-a schimbat radical coloratura politică după înfrîngerea electorală din 1957, iar la Conferința de la Bad Godesberg din 1959 a renunțat la retorica sa marxist-leninistă pe care o folosise cu mîndrie timp de atîtea decenii. SPD încerca să concureze cu CDU/CSU ca un partid popular care să cuprindă toate categoriile sociale, propunînd un capitalism cu față umană în loc să pledeze pentru o transformare socialistă radicală. În ciuda anumitor diferențe specifice în politică – cum

ar fi *Ostpolitik* la sfîrşitul anilor '60 şi începutul anilor '70 sau managementul recesiunii economice în anii '80 – cele două partide principale din Republica Federală Germană doreau să fie conducători alternativi ai statului capitalist. Acest lucru contrasta flagrant cu opoziţiile din Germania pre-nazistă. Mai mult, armata, care a jucat un rol politic important atît în Germania imperială, cît şi în timpul Republicii de la Weimar, s-a aflat, în noua sa formă din 1956, într-o poziţie destul de diferită. Armata era sub control parlamentar şi nu putea aspira la independenţă.

Există elemente asemănătoare între Republica de la Weimar şi Bonn în privinţa orientărilor politice ale grupărilor de interes economic. Spre deosebire de Republica de la Weimar, unde anumite domenii de afaceri percepeau sistemul politic democratic ca pe un obstacol împotriva intereselor economice, forma corporatismului vest-german în general opera într-un mod satisfăcător pentru angajaţi. Multe decizii politice au fost luate prin negocieri de culise între marile grupuri de interes, cum ar fi, de partea patronatului, Confederaţia Industriei Germane, Liga Federală a Patronilor şi Camera Germană de Comerţ şi Industrie şi de partea muncitorilor, Liga Sindicatelor Germane, Sindicatul Angajaţilor Germani şi Federaţia Germană a Funcţionarilor, existînd şi un puternic lobby agricol. Corporatismul vest-german a fost denunţat de unii analişti ca un proces mai puţin democratic care lua decizii în afara scenei parlamentare; alţii l-au lăudat ca pe un mijloc eficient de a ajunge la compromisuri politice acceptabile şi fiabile prin negocieri între părţi afectate înainte de procesul legislativ oficial. Faptul că economia vest-germană mergea mult mai bine decît economia est-germană este, fără îndoială, un factor major în ceea ce priveşte elitele economice ale democraţiei de la Bonn.

Cît de democraţi au fost vest-germanii? Se acceptă în general faptul că încercările Aliaţilor de denazificare şi reeducare au avut efecte minime şi frecvent contrare. Un sondaj de opinie din anii '50 dezvăluie o apatie politică larg răspîndită, combinată cu persistenţa simpatiilor monarhiste şi de aripă dreaptă. Treptat, un sprijin pragmatic a apărut pentru un sistem care părea să „distribuie bunuri", transformîndu-se într-un sprijin de principiu pentru un sistem democratic. În anii '50 şi '60, mulţi germani au pus stabilitatea materială deasupra libertăţii politice, deşi ştiau că în Germania de Vest puteau să le aibă pe amîndouă, spre deosebire de Est. Participarea politică pentru mulţi era limitată la îndeplinirea îndatoririlor civice – votînd în masă –, compatibile, de asemenea (în special!), cu un regim autoritar. În anii '70 şi '80, orientări activiste au apărut, prin proliferarea „grupurilor de iniţiativă ale cetăţenilor", culminînd cu formarea Partidului Verde. Totuşi ar fi o greşeală încercarea de a caracteriza „cultura politică vest-germană" într-o manieră generală. Existau numeroase mişcări de aripă dreaptă reînnoite (cum ar fi republicanii) care au contracarat presiunile stîngii. Orientările politice trebuie să fie văzute nu ca un proces de „reeducare naţională", ci ca o serie de răspunsuri schimbătoare la circumstanţe, trăsături remarcabile, care pot varia de la răspunsuri pozitive privind miracolul economic de după război la răspunsuri negative faţă de tensiunile curente în ceea ce priveşte emigranţii. Funcţionarea perfectă a unui sistem politic nu este niciodată posibilă: o atenţie sporită trebuie întotdeauna să fie acordată neînţelegerilor potenţiale şi nemulţumirilor din zonele periferice, de care germanii sînt foarte conştienţi.

Modelul dezvoltării politice în Germania de Est, comunistă, a fost, desigur, foarte diferit. Pînă la schimbările rapide

de la sfîrşitul anilor '80, statele comuniste europene estice erau frecvent analizate de observatori occidentali şi etichetate drept state totalitare. Cu mai puţine intenţii de reformă decît Ungaria sau Polonia, R.D.G. a fost adesea văzută ca extrem de rigidă. În timp ce restricţiile asupra drepturilor şi libertăţilor indivizilor – cum ar fi libertatea de expresie, libertatea de asociere, libertatea de a călători – nu pot fi negate, în practică sistemul politic est-german era mai complex decît se presupune. Pentru a înţelege anumite aspecte ale politicii est-germane din timpul lui Ulbricht şi a lui Honecker, este necesar să analizăm structura politică oficială şi să luăm în considerare dinamica funcţionării sale.

În ciuda asemănării formale dintre Constituţiile est şi vest-germană din 1949, diferenţele politice reale erau destul de vizibile şi divergenţele creşteau în timp. Desfiinţarea landurilor şi a Camerei Superioare au fost menţionate mai sus. În 1960, după moartea primului preşedinte, Wilhelm Pieck, rolul preşedintelui a fost preluat de Consiliul de Stat (*Staatsrat*). Alte schimbări constituţionale s-au produs în noile Constituţii din 1968 şi 1974, care au luat în considerare pentru prima oară realităţile socio-politice diferite ale vieţii în R.D.G. şi, în al doilea rînd, statutul său internaţional, schimbat după *Ostpolitik*. Constituţia din 1968 a păstrat cu sfinţenie „rolul conducător" al partidului marxist-leninist, SED, şi a îngrădit multe din libertăţile „burgheze" ale Constituţiei originale, cu amendamentul că punctul de plecare trebuie să fie doctrina de bază a socialismului aşa cum a fost definită de partid. Constituţia din 1974 a căutat să realizeze o demarcaţie culturală, după îmbunătăţirea relaţiilor dintre Germania de Est şi Germania de Vest, încercînd să definească o identitate naţională specifică Republicii Democrate Germane şi să neglijeze legăturile şi afinităţile tuturor germanilor. De asemenea s-a accentuat relaţia strînsă dintre R.D.G. şi Uniunea Sovietică.

Se presupune că „partidul" şi „statul" erau mai mult sau mai puţin identice în statele comuniste. În timp ce existau două ierarhii organizatorice, cea a statului se presupunea că operează la comanda Partidului Comunist conducător. Această opinie în mare parte adevărată, este oarecum simplificată. Atît statul, cît şi partidul în R.D.G. erau organizate după principiul centralismului democratic. Puterea supremă aparţinea Biroului Politic al SED şi secretariatului său; pe o treaptă inferioară se afla Comitetul Central, destul de numeros, urmat ierarhic de Conferinţa de Partid, precum şi nivelele organizaţiei partidului: cartiere, regiuni, localităţi. În final erau celulele de bază, de obicei organizate după locul de muncă, dar şi după locul de rezidenţă. SED era atît un partid de „masă", cît şi de „cadre": pe lîngă activiştii de partid pregătiţi, exista un mare număr de membri pasivi ai partidului; în R.D.G. la începutul anilor '80, unul din cinci din populaţia adultă muncitoare era membru SED. În timp ce erau organizate procese consultative şi schimburi de opinii, deciziile erau luate la vîrf şi trebuiau să fie îndeplinite la nivelele de mai jos. În comparaţie cu multe alte partide comuniste est-europene (de exemplu, în Cehoslovacia, în 1968), au fost puţine conflicte facţionale vizibile în SED, după purificările întreprinse de Ulbricht în anii '50, pînă la Revoluţia din 1989. Structura monolitică a SED, în cea mai mare parte a anilor '60, '70 şi '80, trebuie să fie văzută ca un factor major în stabilitatea politică relativă a R.D.G. în acea perioadă. Existau totuşi grade diferite de conformism şi scepticism în rîndurile de jos ale partidului. Cu o conducere în vîrstă, în timpul lui Honecker, la sfîrşitul anilor '80, problema succesiunii puterii fiind complicată de conducerea reformistă a U.R.S.S. în timpul lui Gorbaciov, mulţi

membri de partid au sperat într-o schimbare a neo-stalinismului conducerii.

Statul est-german era, de asemenea, organizat ierarhic, Consiliul de Stat avînd un rol formal iar Consiliul de Miniștri avînd putere guvernamentală. Printre ministerele cele mai importante erau Ministerului Economiei și Comerțului, al Apărării și, desigur, Ministerul Securității Statului. Puterile Consiliului de Stat au fost reduse în comparație cu cele ale Consiliul de Miniștri, atunci cînd Ulbricht a menținut președinția după pierderea poziției sale ca prim-secretar de Partid, dar și-a păstrat importanța ca reprezentant oficial al R.D.G., iar membrii de partid proeminenți erau, de asemenea, membri ai Consiliului de Stat pentru a putea reprezenta R.D.G. în străinătate. Parlamentul (*Volkskammer*) se întîlnea rar și în principal se ocupa cu ratificarea deciziilor luate la nivel mai înalt. Deciziile determinate central și planurile erau, de asemenea, comunicate nivelelor guvernamentale locale, regionale și districtuale. În timp ce partidul domina aparatul de stat în sistemul politic, statul și partidul nu erau întotdeauna identice. În anii '50, SED a trebuit să facă un efort considerabil pentru a adapta structurile de stat ca să servească nevoilor partidului și să aducă birocrația la zi. Unii analiști au sugerat că la începutul anilor '80, poziția era una în care structurile și funcționarii statului influențau structura și scopurile partidului pînă la un anumit grad, contribuind la întocmirea agendei politice și la limitarea scopurilor politice, la ceea ce era considerat realist de către „experți". În mod clar, deși relația era foarte strînsă, nu era una de identitate și balanța se înclina în funcție de diferitele personalități și probleme în timpuri diferite. Tensiunile din unele state comuniste, între partid și armată (ca, de exemplu, în Polonia, la începutul anilor '80, sau Iugoslavia, la sfîrșitul anilor '80), păreau să nu fie prezente în Germania de Est, unde liderii partidului și armata aveau scopuri comune și se bucurau de relații armonioase.

R.D.G. nu era oficial un stat cu un partid. Pe lîngă SED mai existau și alte partide mici: creștinii din CDU, liberalii din LDPD, naționaliștii din NDPD și Partidul Fermierilor – DBD (toate cu membri în jur de 100.000, CDU fiind cel mai mare). Deși acestea erau ușor considerate din punctul de vedere al pluralismului occidental ca fiind simple marionete ale SED, ele de fapt îndeplineau anumite funcții importante în viața politică est-germană. Ele serveau pe post de curele de transmisie între SED și diferitele categorii ale populației, transpunînd liniile politice în diferite limbaje culturale, comunicînd decizii în periodice de interes, cît și reacțiile și problemele stringente, menținînd astfel legătura între liderii SED și populație. Pentru membrii acestor partide, acesta putea fi un mijloc de a semnala un minim de adeziune la R.D.G. fără a se compromite cu principiile acesteia. Se poate ca aceasta să fi fost adevărat mai ales pentru membrii CDU. Cele patru partide mici aveau toate un anumit număr de locuri în Parlament. Singura dată cînd a existat un vot împotriva unei decizii de guvern înainte de 1989 a fost în 1972, cînd paisprezece membri ai CDU au votat împotriva avortului. Pe lîngă cele patru partide, R.D.G. avea un număr de organizații de masă pentru a încuraja participarea populației la viața publică. Cea mai mare dintre acestea era Organizația Sindicatelor din Comerț (FDGB), care a absorbit aproape întreaga populație muncitoare. De asemenea, importantă a fost Organizația de Tineret (FDJ), Organizația Femeilor și Liga Culturii. Acestea aveau locuri în Parlament. Existau numeroase alte organizații instituite oficial în R.D.G., iar presiunile de a participa și de a se conforma erau mari pentru că avansarea în carieră depindea nu numai de talent și merit, dar și de opțiunea politică.

Germania de Est a fost, în ceea ce privește istoria sa pînă în anii '80, capabilă să anihileze opoziția politică potențial destabilizatoare. Revolta din iunie 1953 a fost lipsită de conducere și de strategie generală, cît și de sprijin. Intelectualii marxiști în dezacord (Harich, Havemann, Bahro) nu au reușit să cîștige adepți în masă. Cei mai mulți germani au dezaprobat personal mișcarea. Anii '80 au cunoscut proliferarea rapidă a grupurilor contestatare (în jur de 200 în 1988), în principal ca răspuns la staționarea rachetelor nucleare în Europa de Est și de Vest și care s-au preocupat de probleme ale drepturilor omului și de protecția mediului. Multe din aceste voci au găsit sprijin în biserica protestantă est-germană. Biserica era singura instituție socială din Germania de Est care nu era coordonată de Partidul Comunist. După persecuția timpurie din anii '50 și după o coexistență destul de anevoioasă a bisericii și statului în anii '60 și la începutul anilor '70, în 1978 un *modus vivendi* a fost realizat în care „biserica în socialism" primea privilegii într-o relație nouă, armonioasă cu statul. Pentru un timp se părea că biserica va căuta să-și susțină poziția prin moderarea dezacordului în limite acceptabile, jucînd rolul unui mediator în politica est-germană. Dar, la sfîrșitul anilor '80 a devenit clar că existau divergențe în cadrul bisericii și că discuțiile punctelor de vedere alternative și rețelele de disidenți proliferaseră, încît au depășit capacitatea acesteia de moderare. Fără îndoială, mulți sperau că politica de *glasnost* a Uniunii Sovietice ar putea avea urmări în Germania de Est. Conducerea din R.D.G. a răspuns la demonstrații, făcînd uz de forța poliției Securității Statului și un număr mare de disidenți au emigrat. În timp ce controlul opoziției a fost, fără îndoială, un factor important în stabilitatea politică a Germaniei de Est în anii '60 și '70, situația în noul context al anilor '80 a devenit mult mai instabilă.

Cît de mult era diferită cultura politică în Germania de Est de cea din Vest? Se pare că în timp ce est-germanii nu au devenit o națiune de comuniști fanatici, modelele de orientare politică erau diferite de cele din Germania de vest. Mulți est-germani erau învățați să rostească sloganuri oficiale în public. Ei duceau o viață personală paralelă – familie, prieteni, case la țară – într-o „societate nișă". Această retragere, ca răspuns la statul agresiv, era diferită de pasivitatea politică a multor cetățeni vest-germani. Exista, de asemenea, un anumit autoritarism evident în R.D.G., care era, fără îndoială, mai mult un *răspuns la situația politică curentă decît o rămășiță din trecutul* nazist și pre-nazist. Era greu să înveți ce înseamnă democrația, în școlile din R.D.G. sau în fabrici. Similar, organizarea fiecărui aspect al vieții era împotriva unei anumite forme de individualism. Generalizările unei culturi politice naționale sînt la fel de nepotrivite atît în ceea ce privește Germania de Est, cît și cea de Vest. Totuși existau diferențe marcante de atitudine politică după patruzeci de ani de existență a celor două state. La sfîrșitul anilor '80, mulți est-germani criticau aspecte ale funcționării sistemului lor, neînțelegînd totuși prin aceasta acceptarea superiorității Vestului. Aceste diferențe în modelele politice au fost în strînsă legătură cu divergențele marcante între structurile economice și sociale ale celor două state.

ECONOMIA ȘI SOCIETATEA ÎN GERMANIA DE VEST

Diferența cea mai clară dintre cele două Germanii, vizibilă pentru orice observator în anii '80 era cea dintre standardele de viață. Germania de Vest era o societate prosperă, occidentalizată, orientată spre consum, în care mașini rapide goneau pe

şosele bine întreţinute, supraaglomerate, şi unde, în ciuda plîngerilor în legătură cu probleme de poluare a mediului, atmosfera generală era una de curăţenie, de mediu bine protejat şi de bunăstare materială. Germania de Est, prin contrast, frapa vizitatorii prin imaginea ştearsă, tristă, poluată de fumul murdar produs de lignit, cu maşini mici şi neperformante croindu-şi drum prin gropi, cu străzi adesea încă pietruite (cu excepţia şoselelor bine întreţinute din Germania de Vest spre Berlinul de Vest), cu locuinţe precare şi cu o gamă redusă de produse în magazine, şi de calitate proastă. Aceste aspecte reflectau, dar şi ascundeau realităţile mai profunde şi adevărurile mai complexe.

Ambele Germanii experimentau de fapt ceea ce era numit un „miracol economic". Fenomenul din Germania de Vest este bine cunoscut. Încă înainte de reforma monetară din 1948 şi datorită urmărilor programului Marshall, economia Germaniei a realizat rate uriaşe de creştere. Şomajul, care la începutul deceniului era relativ crescut (în jur de 8 %) s-a transformat la sfîrşitul deceniului într-o lipsă de forţă de muncă. Creşterea rapidă s-a redus la sfîrşitul anilor '50, asfel încît economia vest-germană s-a plasat pe acelaşi palier cu cele ale celorlalte societăţi industriale vestice în anii '60. A avut loc o recesiune în anii 1966-1967, care a fost depăşită prin strategiile economice ale Marii Coaliţii. Germania de Vest era dependentă de comerţ şi de importul de combustibil şi a fost afectată negativ de crizele petrolului din 1973 şi 1979, cît şi de recesiunea de la sfîrşitului anilor '70 şi '80. În anii '80, economia era stagnantă în comparaţie cu ultimele decenii, şomajul rămînînd la o cotă relativ înaltă de 8-10 %, iar ratele de creştere (2-3 %) relativ joase, dar inflaţia – principala temere a multor germani încă din 1920 – a fost menţinută la unul din nivelele cele mai joase din Europa.

În perioada de după război s-au conturat trei etape principale de politică şi metode economice guvernamentale. În prima etapă, în timpul guvernului conservator, artizanul a fost un fost profesor de economie, ministrul lui Adenauer, Ludwig Erhard, şi s-a caracterizat prin adoptarea neo-liberalismului şi a economiei sociale de piaţă. Dorind să scape de moştenirea nazistă a intervenţiei statului în economie, această politică susţinea că statul ar trebui să garanteze sau să faciliteze condiţiile pentru creşterea economică, dar să nu intervină prea mult şi să lase pe cît de mult posibil locul liberei concurenţe. Calificarea socială indica o recunoaştere a nevoilor pentru anumite reglementări de protecţie a membrilor defavorizaţi ai societăţii. Mulţi analişti argumentau că economia vest-germană nu era nici de „piaţă", nici „socială". Inevitabil, statul intervenea în multe moduri pentru a ghida şi direcţiona economia. Operaţiunile aşa-zisei pieţe libere erau mai departe dirijate de tendinţele continue de centralizare în economia germană, în ciuda încercărilor marilor puteri de a împărţi concernele mari şi de a introduce măsuri împotriva cartelurilor. Decartelizarea a avut de înfruntat o opoziţie considerabilă în Germania de Vest, prima lege a lui Erhard nefiind aprobată, iar cea din 1957, care a fost aprobată în cele din urmă, a fost atît de ambiguă, încît tendinţele de centralizare din industria germană din Vest au continuat. Mai mult, politicile din anii '50 – taxe scăzute, rate de dobîndă şi profit crescute, creşteri de salarii pentru muncitori şi încurajarea investiţiilor – nu numai că au contribuit la expansiunea economiei, dar şi la adîncirea diferenţei dintre bogaţi şi săraci. Inegalităţile sociale au fost exacerbate de politica guvernului, astfel încît, în 1960 foarte puţini erau bogaţi. Susţinătorii acestor politici argumentau că, din moment ce rezultatul dădea roade atît de repede, asemenea inegalităţi nu contau; în general, comparativ cu situaţia anterioară, nivelul de trai era mult mai

ridicat. Pentru majoritatea vest-germanilor, care își aminteau de anii foametei de după război, acest lucru era probabil mult mai important decît orice analiză completă a inegalităților sociale.

O dată cu căderea guvernului Erhard (1963-1966) și cu recesiunea economică din 1966-1967, strategia guvernamentală în marea coaliție s-a schimbat într-una de neo-keynesianism, cu reforme economice (incluzînd un TVA destul de ridicat, de 11 %) și investiții de stat masive în infrastructura economică, în special în construcția de șosele și pentru extinderea învățămîntului superior. „Legea pentru Stabilizarea Economiei și Promovarea Creșterii Economice" din 1967 și acțiunea concertată dintre angajatori și muncitori (din care ultimii s-au retras în 1977), facilitată de stat, a recunoscut importanța dirijismului economic. La începutul anilor '70, cu un guvern social-democrat la conducere, s-a înregistrat o accentuare a cercetării și proiectării economice, deși la sfîrșitul anilor '70 acestea au generat o formă a crizei manageriale. Cu șomajul în creștere, cît și cu o structură demografică defavorabilă – mai mulți pensionari decît populația activă – au existat disensiuni majore la sfîrșitul guvernării Schmidt asupra balanței dintre taxe și plăți. Ministrul Lambsdorff al Economiei, politician de dreapta din FDP, nu putea să fie de acord cu politica stîngii de asistență socială, contribuind la schimbarea coaliției guvernamentale și la o întoarcere spre guvernul dominat de CDU al lui Helmut Kohl. În timpul guvernării Kohl, politica economică a trecut de la o formă de neo-keynesianism la o formă reînnoită de neoliberalism. E interesant totuși că guvernul lui Kohl din anii '80 nu a avut aceleași programe de privatizare extensivă și de restructurare economică radicală ca cele ale guvernului Thatcher. Mai mult, în timpul lui Kohl, grevele au crescut la număr, existînd tensiuni în mediul industrial, iar legislația a fost folosită pentru a restricționa acțiunile greviste și efectele lor.

Industria din Germania de Vest a fost frecvent prezentată în termenii unui „parteneriat social" armonios între patroni și muncitori. Structura sindicatelor era relativ liniară, cu un sindicat pe fabrică, simplificînd disputele industriale, și o organizație sindicală generală, DGB, reprezentînd șaptesprezece sindicate, pe lîngă organizațiile funcționarilor. DGB nu era oficial afiliată, la nici un partid politic; SPD, spre deosebire de Partidul Laburist Britanic, nu reprezenta „aripa parlamentară a mișcării muncitorești". Existau proiecte de reprezentare a muncitorilor în industrie. Acestea au fost inițial introduse în 1951 și 1952, cu reprezentarea muncitorilor din industriile de cărbune și oțel și cu formarea de consilii de muncă pentru angajați. Măsurile de reprezentare au fost extinse în 1976 pentru a acoperi toate întreprinderile mari, cu peste 1.000 de angajați. Totuși, pe fundalul unor relații armonioase, trebuie să subliniem că aceste măsuri de legislație – atît cele din 1951, cît și cele din 1976 – au fost luate forțat împotriva opoziției considerabile din partea patronilor, care credeau că au cedat prea mult și, spre dezamăgirea sindicatelor, nu s-a mers destul de departe.

Este, de asemenea, un mit faptul că Germania de Vest prosperă era o societate „fără clase", diferențele de accent și modă reprezentînd mai degrabă diferențe regionale decît diferențe de clasă (în contrast cu situația din Marea Britanie). Fără îndoială, structurile inegalității sociale și cele ale diversității regionale erau diferite în Germania de Vest și Marea Britanie, dar aceasta nu înseamnă că nu existau diferențe de clasă importante în Germania de Vest. Un număr mare de familii aristocrate aveau funcții de conducere în economia și societatea vest-germană. Statutul social – la toate nivelele societății – tindea să fie reprodus în sistemul educațional. Deși erau diferențe între landuri, existau foarte puține zone care adoptaseră sistemul de învățămînt axat pe cultura generală și cei mai mulți

operau cu o versiune a sistemului selectiv tripartit. Existența școlilor de gramatică, în general, îi favoriza pe copiii din clasa mijlocie, care apoi continuau pentru a dobîndi calificări în învățămîntul superior, în timp ce copiii clasei muncitoare sau din zonele rurale (și adesea catolici) tindeau să fie condamnați la blazare de la o vîrstă timpurie. Sistemul educațional în Germania de Vest, în ciuda unei serii de reforme educaționale, încă se plia pe statutul social. Totuși existau un număr de calificări. Economia s-a transformat dintr-o economie în care majoritatea populației era angajată în industrie într-o economie în care slujbele de funcționar din sectorul de stat se extindeau. Exista, prin urmare, foarte multă mobilitate socială „structurală". În al doilea rînd, Germania de Vest furniza un nivel foarte înalt de pregătire pentru tineri, astfel încît toate sectoarele forței de muncă erau bine calificate. Femeile continuau să fie „sub-realizatori" în societatea vest-germană, din ce în ce mai puțin reprezentate la nivelele superioare ale sistemului educațional (un procent foarte mic din acestea acoperind domeniul universitar). Multe dintre ele aveau slujbe prost plătite și adesea cu jumătate de normă, la care renunțau ușor în perioadele de recesiune. În ciuda eforturilor guvernamentale și a cîtorva mișcări feministe, ideea generală predominantă era că femeile trebuiau să aleagă între familie și carieră, iar femeile căsătorite cu copii mici care muncesc o fac de nevoie în detrimentul bunăstării copiilor. Ajutorul pentru copilul preșcolar, în special pentru vîrsta de creșă, era foarte limitat, în timp ce ziua de școală scurtă, cu după-amiezile libere, făcea situația dificilă pentru copiii școlari cu părinți care lucrau.

În final, structura socială a Germaniei de Vest are drept caracteristică prezența unei „sub-clase" mari de muncitori străini (*Gastarbeiter*) – forță de muncă relativ ieftină și mobilă formată din refugiați, care a apărut o dată cu construirea

Zidului Berlinului în 1961. Muncitorii din țările mediteraneene, în special din Turcia, au fost atrași de economia vest-germană în anii '60. Muncitorii străini erau bineveniți pentru că instruirea lor nu costa nimic, iar taxele lor contribuiau la îmbunătățirea sistemului financiar al Germaniei de Vest. Aceștia erau lipsiți de pregătire profesională și fără sindicate și puteau, prin urmare, să fie angajați în slujbele cele mai mizere pe care germanii nu le-ar fi prestat niciodată. O dată cu recesiunea economică din '70 și '80, muncitorii străini – mulți din ei nu s-au mai întors acasă, ci și-au întemeiat familii – au devenit o problemă. Din cauza creșterii șomajului, o serie de măsuri au fost introduse pentru a-i face pe muncitorii străini să părăsească Germania. Existau, de asemenea, probleme sociale, rasiale (vizibile, de exemplu, în voturile pentru partidele de dreapta acordate în alegerile locale din Berlin și Frankfurt în primăvara anului 1989) și probleme în legătură cu integrarea socială a copiilor emigranților, pentru care Germania era o „casă" și nicidecum o țară îndepărtată, necunoscută, ale cărei limbă și obiceiuri erau diferite de cele ale vecinilor lor germani. Orice apreciere despre societatea vest-germană ca fiind „fără clase" trebuie să se limiteze aproximativ la o zecime din populația Germaniei la sfîrșitul anilor '80.

ECONOMIA ȘI SOCIETATEA DIN REPUBLICA DEMOCRATĂ GERMANĂ (1949-1989)

Deja în 1949 existau diferențe majore între structurile socio-economice ale celor două Germanii. Aceste diferențe aveau să devină marcante după înființarea oficială a celor două republici.

Colectivizarea agriculturii – după o expropriere în perioada de ocupaţie – a avut loc în etape: 1952-1953 şi 1959-1960. Existau trei tipuri diferite de cooperative iar la sfîrşitul anilor '60 agricultura est-germană a fost organizată în forme colective în care pămîntul, animalele şi uneltele erau toate în proprietate comună. Anii '70 şi '80 au cunoscut unele schimbări în organizarea agriculturii, cu specializări diferite, de exemplu, legumicultura, zootehnia etc., şi un nivel intermediar de organizare şi coordonare a planurilor de producţie ale întreprinderilor individuale în conformitate cu cerinţele socialiste. Deşi nu la fel de eficientă ca agricultura vest-germană (care beneficia de un puternic lobby agricol, cît şi de politica agricolă comună a CEE) agricultura est-germană era relativ productivă, iar rezervele erau suficiente, în ceea ce priveşte hrana de bază (deşi alegerea consumatorului era limitată, de exemplu în sectorul fructelor). Contrastul dintre rîndurile strînse de combinele din lanurile de grîu ale Germaniei de Est şi căruţele trase de cai din Polonia rurală era izbitor pentru orice vizitator al anilor '80. O sursă importantă de provizii, ca de exemplu ouăle în Germania de Est, proveneau de la gospodării mici, personale, care, alături de grădini, erau încurajate de stat în anii '80 ca un supliment la principala producţie colectivizată.

Organizarea industriei est-germane a traversat un anumit număr de stadii. Proprietatea personală asupra mijloacelor de producţie a fost desfiinţată rapid, astfel încît producţia principală a ajuns deţinută fie de stat, fie de o formă de proprietate comună cu participarea statului. Anii '50 s-au caracterizat prin accentul stalinist asupra producţiei industriale grele (deşi unele concesii au fost făcute consumatorului în urma revoltei din 1953) şi apoi prin introducerea planurilor. Acestea s-au confruntat totuşi cu o mulţime de probleme, incluzînd scopuri

nerealiste şi un accent pus pe cantitate fără referire la calitatea sau vandabilitatea bunurilor. În 1963, în climatul noilor idei economice ale U.R.S.S., Noul Sistem Economic a fost anunţat, el presupunînd accentul pus pe luarea deciziilor la nivele intermediare şi folosirea de profituri şi stimulente în bonus-uri, drept pîrghii economice. Din moment ce profiturile erau acum importante, calitatea a devenit importantă iar bunurile trebuiau să se vîndă. Existau şi probleme în Noul Sistem Economic (care a necesitat trei serii de reforme ale preţurilor), incluzînd şi o lipsă de experienţă managerială în rîndul celor de la care era aşteptată luarea deciziilor. În 1967 acesta a fost amendat pentru a deveni un Sistem Economic Socialist. Totuşi, aceste experienţe s-au sfîrşit în urma Primăverii de la Praga din 1968, cînd s-au răspîndit temeri printre liderii est-europeni că ar putea avea loc o descentralizare politică şi o democratizare. (Ar trebui să observăm că în R.D.G., Walter Ulbricht a asigurat că luarea deciziilor economice nu va fi însoţită de o democratizare politică, în comparaţie cu situaţia din Cehoslovacia.) În anii '70, în timpul lui Honecker, a avut loc o recentralizare a economiei.

Au existat anumite schimbări în organizarea producţiei industriale est-germane. După recesiunea economică de la sfîrşitul anilor '70 şi începutul anilor '80 – Germania de Est suferea din cauza dependenţei sale de importurile de combustibil – au existat noi incercări de coordonare a cercetării, a dezvoltării tehnologice şi producţiei, cu pîrghii economice la nivelele intermediare ale centralizării economice, în timp ce controlul complet îi revenea statului reprezentat de Biroul Politic şi Consiliul de Miniştri.

În ciuda dificultăţilor, economia est-germană a progresat. Deşi lipsită de legăturile sale economice naturale cu teritoriile vestice ale fostului Imperiu german şi integrată în economiile

mai puțin dezvoltate ale blocului CAER și deși a suferit inițial mai mult din cauza politicilor de despăgubire de după război, economia est-germană a reușit să obțină în jurul lui 1980 cea mai mare producție pe cap de locuitor din blocul estic și să devină, după cifrele Băncii Mondiale, a douăsprezecea națiune a lumii la capitolul comerț. Nu era înzestrată cu resurse naturale, dar se baza mult pe cărbunele inferior pentru energie și, deși avea putere nucleară, R.D.G. importa mult petrol din U.R.S.S. În comparație cu celelalte țări din Europa de Est (cu excepția Cehoslovaciei), R.D.G. era deja o țară industrializată înainte de a fi incorporată în blocul comunist. Realizările cele mai mari includeau producția de mașini, domeniul chimiei, opticii sau electrotehnicii. În 1980 au apărut microelectronica și computerele, și deși R.D.G. rămînea cu cîțiva ani în urma Occidentului, spera să exporte calculatoare în Europa de Est.

O sursă majoră a puterii economice est-germane, în comparație cu alte țări CAER, erau relațiile speciale ale Germaniei de Est cu Germania de Vest. Lipsa tarifelor, comerțul favorabil și acordurile au făcut din R.D.G. un membru secret al CEE. Aproximativ o treime din comerțul est-german se derula cu țări care nu făceau parte din COMECON și din acesta o treime era cu Germania de Vest (adică aproximativ 8 % din întregul comerț exterior al R.D.G.). Cu excepția termenelor și creditelor favorabile, Germania de Est asigura o sursă de mărfuri, contribuind astfel la evitarea anumitor stagnări în producție, comune în economiile est-europene. Mai mult, Germania de Est primea un important ajutor prin legăturile pe care le avea cu Germania de Vest, de la subvenția pentru construirea drumului spre Berlinul de Vest, la plata taxelor drumului de către călători și schimburi de monedă obligatorii pentru vizitatorii R.D.G., de la susținerea financiară a anumitor proiecte (biserica vest-germană a contribuit la restaurarea bisericilor din Germania de Est sau la dotarea din spitalele-biserici ale Germaniei de Est), la banii trimiși de cei din Vest prietenilor lor est-germani și rudelor etc. Împrumuturile vest-germane favorabile au ajutat Germania de Est, în momente de criză, cu ajutorul cărora aceasta a reușit să traverseze crizele economice ale începutului anilor '80, față de alte state est-europene. Multe se pot spune despre forța de muncă eficientă a Germaniei de Est ca factor în succesul economic, dar relația unică cu Germania de Vest nu trebuie ignorată, în ceea ce privește succesul economic al est-germanilor.

Totuși, acest progres, deși evident în statistici cum ar fi ratele de creștere anuală și PNB pe cap de locuitor, îl uimea pe germanul din Vest, pentru că viața de zi cu zi în Germania de Est era oarecum ștearsă și departe de bogăția de care se bucurau majoritatea cetățenilor vestici. Comparațiile standardelor de viață ale celor două Germanii indică îmbunătățiri în ceea ce privește consumatorul, cel puțin în termeni cantitativi, în Germania de Est în anii '70 și '80. Multe familii est-germane aveau televizoare, frigidere, mașini de spălat și automobile – deși, din punct de vedere calitativ, majoritatea germanilor ar fi admis superioritatea unui Mercedes sau a unui BMW față de un Wartburg sau Trabant. În ceea ce privește bunurile cu folosință îndelungată în R.D.G. nu consta atît de mult în lipsa de bani – deși prețurile erau mari față de cîștigurile medii – ci în oferta limitată de bunuri; se făceau liste de așteptare pentru mașini noi sau la mîna a doua care costau la fel ca cele noi datorită obținerii lor imediate (persoanele privilegiate puteau trece peste coadă și obțineau chiar și mașini occidentale cu ușurință). O altă problemă consta în sistemul de cumpărare. În timp ce produsele de bază erau disponibile la prețuri mici, bunurile de

folosință îndelungată puteau fi obținute la prețuri mult mai mari, dar în monedă est-germană, de exemplu, în lanțurile de magazine Exquisit și Delikat sau, pentru moneda vestică, în Intershop (care la început a fost accesibil numai vizitatorilor din Vest). Aceste magazine au împărțit germanii de Est în cei care aveau acces și cei care nu aveau acces la moneda vestică. Oricare ar fi dezaprobările și criticile est-germanilor (în magazinele de fructe și legume puteai alege între varză și mai multe feluri de varză), în realitate se putea duce un trai decent. Locul de muncă era garantat – chiar dacă nu pe măsura calificării – și prețurile la alimente erau mici. Totuși, diferențele față de Vest erau mari: la sfîrșitul anilor '60, germanii de Est mîncau mai puțină carne și produse lactate decît cei din Vest. În anii '80, vest-germanii din ce în ce mai preocupați de sănătatea lor mîncau mai puțină carne și mai multe fructe și legume decît est-germanii. O urmare importantă a performanței economice est-germane, combinată cu concesiile periodice ale consumatorului în momente de insecuritate politică, era aceea că nemulțumirea populară nu era de natură materială, cum s-a întîmplat în alte țări comuniste. Pe de altă parte, nu a fost suficient numai împiedicarea unui număr mare de est-germani să fugă în Vest, atunci cînd Ungaria a deschis granițele cu Austria în vara anului 1989. Guvernul nu a putut opri mulțimea care a ieșit pe străzi și a demonstrat în toamna anului 1989 pentru libertatea de exprimare, de a călători și pentru drepturile omului. Politica de „pîine și circ" nu putea să satisfacă dorințele unei societăți democratice.

Structura socială est-germană diferea mult de cea a Germaniei de Vest. Cu foarte puține fluctuații, populația est-germană a rămas aproape statică (la sfîrșitul anilor '80 numărul era mai mic de 17 milioane), față de creșterea populației vest-

germane cu 50 % de la sfîrșitul războiului (la aproximativ 62 de milioane). Cetățenii est-germani rămîneau rezidenți ai orașelor medii și comunităților mai mici, cu o densitate de populației relativ mică, în contrast cu creșterea mai mare a urbanizării în Germania de Vest. Inegalitățile în ceea ce privește venitul erau mai puțin marcante în Germania de Est decît în Germania de Vest: R.D.G. fusese caracterizată ca „o societate de oameni mici", fără extreme de bogăție sau sărăcie. Proprietatea privată neglijabilă a mijloacelor de producție însemna că R.D.G. era, în termeni marxiști oficiali, o societate „fără clase". Totuși, nu era o societate fără elite privilegiate. Acestea erau în principal politice, în comparație cu elitele din Germania Federală. Totuși unele grupuri, altele decît politicienii de marcă, se bucurau de anumite privilegii și stiluri de viață confortabile: R.D.G. nu era o societate egală.

Exista o mai mare mobilitate socială în Est față de Vest, cu politici de sprijinire a claselor muncitorești și a țărănimii. Sistemul educațional la sfîrșitul anilor '60 își propusese să promoveze copiii de țărani și muncitori, deși în anii '70 s-a pus accentul pe promovarea talentelor. Sistemul de învățămînt din R.D.G. a pus accentul pe importanța muncii și pe educația superioară (echivalentul germanului *Abitur* – bacalaureat – erau calificările nivelului A de tip britanic), dar accesul la educația superioară se făcea și prin alte moduri. O premisă pentru mobilitatea socială în R.D.G. era cel puțin conformitatea politică dacă nu dedicarea activă. În timp ce educația superioară era caracteristică grupurilor celor mai privilegiate, elitei politice, nici o persoană tînără care nu se conforma nu putea să pătrundă în sistemul educațional, oricare ar fi fost aptitudinile sale. Chiar un domeniu apolitic ca medicina era interzis tinerilor care se îndepărtau prea mult de linia impusă de partid. Adesea copiii de

pastori erau forțați să studieze teologia mai degrabă decît alte domenii alese de ei. Optînd pentru serviciul militar alternativ ca „soldat constructor" (*Bausoldat*) sau neintrînd în mișcarea Tineretului German Liber, tinerii își riscau cariera. Femeile est-germane aveau o poziție mai bună în societate decît femeile vest-germane, deși erau încă departe de a fi „emancipate" la sfîrșitul anilor '80. Puțin peste 50 % din forța de muncă est-germană era reprezentată de femei și chiar și femeile căsătorite cu copii mici trebuiau să se angajeze. Exista un nivel ridicat de reglementare a ocrotirii copilului în R.D.G., cu creșe și grădinițe. Existau, de asemenea, concedii de maternitate foarte generoase în încercarea de a opri scăderea ratei natalității în anii '70. Totuși, se înregistrau deficiențe ale calității vieții atît pentru mamele muncitoare, cît și pentru copiii lor, acestea avînd program prelungit în fabrică (sau în locuri de îngrijire a copilului) urmat de treburile zilnice de acasă (părinții erau adesea obosiți și nervoși). Divorțurile erau destul de multe (la fel și căsătoriile), iar femeile erau mai independente financiar de partenerii lor decît în Germania de Vest. Totuși, femeile aveau slujbe prost plătite sau cu un statut defavorabil și foarte puține aveau acces la nivelele de sus ale societății (profesor, director etc.). Ele erau membre în mai multe sindicate și aveau mai mulți membri de partid decît femeile vest-germane, dar nu făceau politică (cu excepția fostului ministru al Educației, Margot Honecker, soția lui Erich Honecker). Aspirațiile femeilor est-germane s-au schimbat de la accentul pus la începutul anilor '70 pe dorința de egalitate cu bărbații la dorința de a fi diferite de ei, dîndu-și seama că egalitatea reprezenta impunerea unei „duble poveri" într-o societate încă inegală.

Este evident că Germania de Est nu a realizat unele din scopurile sale ideologice, în special egalitatea socială, pentru a nu mai aminti de doctrina marxistă privind dispariția finală a statului. Acesta, de fapt, a crescut în importanță, cu o prezență represivă asociată cu birocrația și cu nerespectarea libertăților personale în toate domeniile vieții. Este totuși clar că, la sfîrșitul anilor '80, cele două Germanii s-au separat în societăți diferite.

Cît de mult se deosebeau culturile celor două Germanii? Ambele țări, după începuturi oscilante (cu excepția scriitorilor întorși din exil cum ar fi Bertolt Brecht) au contribuit la moștenirea literară germană: în Republica Federală, scriitori cum ar fi Günter Grass și Heinrich Böll au dobîndit renume internațional, în timp ce în R.D.G. Christa Wolf și Stefan Heym sînt doar doi din cei ale căror scrieri au fost traduse și recunoscute dincolo de frontierele germane. În timp ce multe din problemele cu care scriitorii germani s-au confruntat în cele două Germanii erau asemănătoare – în special moștenirea trecutului nazist – răspunsurile lor erau diferite. Cu timpul, alte probleme au devenit extrem de importante, în timp ce scriitorii est și vest-germani se confruntau cu realitățile diferite din societățile lor și dădeau dovadă de moduri de gîndire și comportament adesea în conflict cu politica de stat. Unii își publicau operele în Vest, adesea scăpînd de cenzură și trecînd înapoi în R.D.G. La nivelul culturii populare existau asemănări și diferențe: cultura tineretului din R.D.G. era mai constrînsă decît cea din Republica Federală (deși pantalonii jeans și muzica rock se răspîndeau în epoca lui Honecker). Sportul era în mod convențional o sursă de mîndrie națională. Dar chiar și în acest domeniu, facilitățile erau relativ puține pentru mase, Germania de Vest situîndu-se la un standard mai înalt. Și în fotbal au fost manifestări de huliganism în R.D.G. (împotriva echipei Dinamo a lui Erich Mielke din Berlinul de Est: Erich Mielke era

ministrul Securității Statului și lipsa de popularitate a ministerului său a fost reflectată de numărul extrem de mic de fani ai echipei sale). Diferențele privind modalitățile de relaxare erau marcante, cu un număr mult mai mare de facilități și libertăți de alegere – incluzînd călătoria în străinătate – în Republica Federală Germană decît în Republica Democrată Germană.

Totuși, cu toate divergențele, cele două Germanii rămîneau legate de o moștenire istorică comună și de o serie de conexiuni curente, politice, economice și sociale. Chiar dacă erau foarte diferite, ele totuși rămîneau înrudite. Nici una nu putea fi analizată fără referire la cealaltă, dînd fiecăruia din aceste state suverane un statut unic în lumea modernă ca parte dintr-o țară divizată. Oricît de stabilă părea fiecare parte, ele erau separate. Linia despărțitoare de-a lungul Europei Centrale, rezultînd din conflictele pentru care germanii au trebuit să suporte responsabilitatea principală, era una care cauzase durere și multor oameni din celelalte țări.

REVOLUȚIA DIN 1989 ȘI SFÎRȘITUL EREI POSTBELICE

La sfîrșitul anilor '80, schimbări extraordinare au început să apară în sistemul care a dominat în Europa de Est patruzeci de ani. O Uniune Sovietică slabă economic și extinsă politic nu mai era capabilă să susțină apărarea masivă la același nivel cu S.U.A. și era gata să ignore tensiunile internaționale pentru a se ocupa de problemele interne. Sub conducerea reformistă a lui Gorbaciov, au fost introduse procese de democratizare și restructurare economică, procese care urmau să aibă implicații radicale pentru întreaga Europă de după război. Sub ochiul neintervenționist al Uniunii Sovietice, care asista la evoluția sateliților săi din Europa de Est, procesele de democratizare politică au fost lăsate să se desfășoare în Polonia și Ungaria care au mers foarte repede spre forțarea partidelor comuniste să renunțe la monopolul asupra puterii. Speranțele de reformă în Germania de Est în timpul lui Honecker au fost înăbușite de represiunea crescută din ultimii ani de putere, dar atenția a fost focalizată asupra unui posibil succesor reformist.

Revoluția care a schimbat vechiul regim în Germania de Est a izbucnit nu din din interior, ci a fost declanșată de o criză de regim ocazionată de schimbările din alte țări. În vara anului 1989, Ungaria – cu noua sa conducere reformistă – a deschis granița cu Austria. Ungurii au abandonat restricțiile privind vizele est-germane ale călătoriilor spre Vest. În jur de 220.000 de est-germani au călătorit în Ungaria în august: aproximativ o zecime din ei au decis să profite de prilejul deschiderii granițelor pentru a fugi în Vest, luînd cu ei numai strictul necesar. Primirea refugiaților a fost la început exuberantă: tabere de refugiați au fost fixate, oferte de muncă veneau de la patroni germani și într-o atmosferă destinsă aveau loc discuții legate de „reunificarea germanilor pe pămînt german". Alți est-germani, urmărind jurnalele televizate din Vest, au decis să profite de ocazie și să plece. Unii au plecat în Ungaria prin Cehoslovacia, alții au căutat refugiu în ambasadele vest-germane din Praga și Varșovia. În curînd, mișcarea a atins proporții uriașe. Personalul ambasadelor nu mai putea să facă față miilor de persoane care căutau refugiu și cereau să plece în Vest. Guvernele-gazdă erau într-o situație delicată în relațiile lor atît cu Germania de Vest, cît și cu cea de Est. Guvernul vest-german a început să se îngrijoreze de capacitatea economiei vest-germane de a absorbi zeci de mii de emigranți. Și guvernul est-german era conștient

că acest exod ducea la o criză majoră, afectînd nu numai funcționarea economiei (ca în 1950), dar și sistemul politic. Încercările de oprire prin închiderea tuturor granițelor țării – nu numai prin reținerea est-germanilor să plece în Europa de Est, ci prin limitarea acestora la o formă de „arest la domiciliu" în Germania de Est – erau în mod clar imposibile și ar fi fost o recunoaștere a eșecului.

Situația era complicată și de sănătatea fragilă a lui Erich Honecker, care a suferit o intervenție chirurgicală la vezica biliară și se zvonea că suferă de cancer (fapt confirmat mai tîrziu). Ignorînd problemele țării sale, Honecker a continuat cu planuri pentru celebrarea celei de-a 40-a aniversări a R.D.G. în octombrie 1989. Între timp au început mișcări în cadrul unor grupuri din R.D.G., cel mai important fiind Forumul Nou, care încerca să explice mai degrabă de ce atît de mulți est-germani plecau, decît să împiedice fuga acestora. O caracteristică importantă a acestor grupări timpurii reformiste a fost respingerea sistemului vest-german și cererea de a trece la un sistem democratic. Vocile care cereau dezbateri interne asupra reformei constructive a sistemului deveneau din ce în ce mai aprige, în special o dată cu organizarea demonstrațiilor săptămînale în Leipzig și, la o scară mai mică, în alte orașe mari. Inițial exista temerea că aceste demonstrații în masă vor fi pur și simplu reprimate prin forță (cum s-a întîmplat în China în același an) și au fost necesare un curaj și o disciplină considerabile pentru a ieși în stradă și a demonstra într-o manieră pașnică și organizată. Rolul bisericii a fost foarte important, organizînd proteste non-violente, priveghiuri pașnice, întîlniri pentru rugăciune și discuții. O dată importantă a fost 9 octombrie, cînd autoritățile au renunțat la folosirea forței pentru a suprima

demonstrația din Leipzig și au acceptat legitimitatea cererilor pentru dialog. De acum înainte demonstrațiile au luat amploare.

În fața acestor provocări și impulsionată de Gorbaciov (care vizitase R.D.G. cu ocazia celei de-a 40-a aniversări), conducerea est-germană a încercat să facă „o ultimă revoluție de sus" pentru a contracara o revoltă de jos și pentru a încerca să recîștige controlul asupra unei situații din ce în ce mai critice. La o întîlnire a Biroului Politic, la 18 octombrie, Honecker a fost înlocuit de Egon Krenz, care fusese de mult timp numit „prințul încoronat" al fostului lider german. Krenz s-a întors dintr-o scurtă vizită la Moscova (trecînd prin Polonia) pentru a iniția o primă fază a reformei în Germania de Est. Populația nu era convinsă de sinceritatea acestui reformist recent convertit (se spunea: „rechinul are dinți frumoși", o referire la zîmbetul său) și cererile de schimbări radicale au crescut continuu, o dată cu demonstrațiile. În același timp, refugiații continuau să părăsească Estul trecînd granița cu Cehia.

Era clar, „Cortina de Fier" aproape căzuse. Încercarea conducerii est-germane de a diminua presiunea prin anunțarea de concesii de călătorie (patru săptămîni pe an, cu permis) nu a satisfăcut pe nimeni. La sfîrșitul unei conferințe de presă, joi, 9 noiembrie, un purtător de cuvînt guvernamental a admis că libertatea de a călători însemna că Zidul Berlinului nu mai servea scopului său inițial. Urmările afirmației au fost uriașe.

Locuitorii Berlinului de Est și de Vest s-au îndreptat spre zid. În curînd chiar grănicerii frontierei est-germane au renunțat să mai vizeze pașapoartele. O atmosferă de veselie s-a răspîndit treptat. Către miezul nopții germanii din cele două țări au început să danseze pe Zid, ajutîndu-se unul pe celălalt să treacă dincolo – în ambele direcții –, desfăcînd sticle de șampanie. În următoarele zile și săptămîni, granițele dintre cele două

Planşa 41. O pensionară din Berlinul de Vest priveşte la cei ce „culeg" amintiri din fostul Zid al Berlinului.

Germanii şi ale celor două părţi din Berlin s-au deschis pentru a fluidiza traficul în ambele direcţii. O extraordinară perioadă a urmat, în care un număr mare de est-germani au fugit pentru a profita de prilejul de a vedea cum este viaţa în cealaltă Germanie interzisă, bogată, după care s-au întors acasă încărcaţi cu banane, portocale şi cu alte produse pe care au putut să le cumpere cu puţinii lor bani.

Chestiunea germană nu s-a încheiat o dată cu deschiderea graniţelor. Dimpotrivă, adevăratele dimensiuni începeau să se dezvăluie în iarna anului 1989-1990. Pe de o parte, fluxul de refugiaţi a crescut de la 1.000-2.000 pe zi, ajungînd la o treime şi o jumătate de milion pe an. Evident, unii est-germani mai credeau că ar putea avea o viaţă mai bună în Vest sau nu aveau încredere în noua conducere în ceea ce priveşte instituirea de reforme cuprinzătoare. Fluxul de refugiaţi punea probleme foarte serioase economiei şi infrastructurii vest-germane şi provoca tensiuni sociale asociate cu mişcări politice extremiste. Urarea de bun venit a fost mult mai rece decît cea pentru refugiaţii din vară. Pe de altă parte, erau în joc probleme internaţionale delicate, atunci cînd cancelarul Kohl a adus în discuţie chestiunea unificării celor două Germanii. Dezbaterile internaţionale au revenit asupra rolurilor Pactului de la Varşovia şi NATO în noile circumstanţe ale unei Europe de Est în democratizare, cît şi asupra chestiunii introducerii economiei de piaţă în ţările est-europene şi a unor schimbări în contextul programului de integrare în Comunitatea Europeană. Dar, chestiunea germană avea implicaţii mult mai mari.

În Germania de Est, procesele de schimbare politică au continuat rapid. Conducerea lui Egon Krenz la cîrma SED a fost scurtă, fiind înlocuit de tînărul Gregor Gysi, relativ orientat spre reformă. SED a încercat să adopte o nouă imagine, în parte

prin înlăturarea vechii conduceri – unii din ei aveau să fie judecați pentru corupție a cărei extindere șocase populația est-germană – și prin adoptarea unui nou nume pentru partidul său, Partidul Socialismului Democratic în loc de Partidul German Socialist Unit. Dar asemenea schimbări nu erau atît de convingătoare și pînă la mijlocul lunii ianuarie 1990 aproximativ jumătate din foștii membri SED și-au dat demisia. O dată cu schimbarea constituțională prin care se înlătura rolul de conducere al SED în R.D.G., alegerile au fost stabilite pentru 6 mai 1990, ulterior devansate la 18 martie. Noi partide politice au început să-și fondeze organizații și programe, incluzînd grupul de opoziție Noul Forum, Democrația Acum și Trezirea Democratică, cît și recent înființatul SPD est-german. Fostele partide-marionetă au început să-și afirme independența: de exemplu, nu au mai votat în Parlament pentru Krenz pentru confirmarea sa ca lider și ulterior liberalii au încercat să adopte o linie independentă. Caracterul demonstrațiilor de masă a început să se schimbe, cu cereri pentru reunificarea celor două țări, iar activitatea extremei dreapte (incluzînd mobilizarea din partea republicanilor vest-germani) a început să fie evidentă. Conducerea est-germană s-a folosit de agitația internă în creștere ca pretext pentru a încetini dizolvarea securității statului (*Stasi*), dar a fost forțată în cele din urmă să cedeze în acestă privință. Totuși, discuțiile între guvernul condus de un comunist moderat, Hans Modrow, și grupurile de opoziție au devenit tensionate și, către începutul anului 1990, situația s-a schimbat considerabil, de la zilele pașnice, de început, ale revoltei fără vărsare de sînge din toamna anului 1989.

La data alegerilor din 18 martie, economia și administrația est-germană erau în colaps. În ciuda eforturilor de reformă est-germane, glisajul spre dreapta al electoratului a fost cauzat de intrarea în arenă a giganților vest-germani. Un vot pentru partidele de dreapta, incluzînd CDU est-german (mai mult de patruzeci de ani o marionetă a comuniștilor) desemnat de Kohl drept un partener conservator democratic acceptabil, a fost văzut de mulți est-germani ca fiind cea mai rapidă cale spre obținerea mărcii vest-germane la un curs avantajos și, în cele din urmă, de a deveni o parte a Germaniei de Vest fără a-și părăsi casa. Uniunea monetară a Germaniei de Est și de Vest a avut loc la 1 iulie 1990, anunțînd sfîrșitul a două state germane separate, suverane. Uniunea monetară nu a generat o creștere economică și egalizarea condițiilor, ci mai degrabă șomaj și tensiuni sociale în Est. Experiența unică de a uni o economie capitalistă și una comunistă și de a o adapta pe ultima la condițiile de piață cu eliminarea subvențiilor protectoare și a protecției sociale, avea în mod clar să producă nenumărate dificultăți.

Între timp, Uniunea Sovietică continua să întreprindă schimbări interne profunde, renunțînd la pretențiile sale de a domina Europa de Est. Kohl a profitat de acest moment scurt, cînd a exista o deschidere internațională și a demarat procesul unificării politice. Confruntați cu crize interne și cu un guvern de coaliție în cădere, negociatorii est-germani nu s-au putut opune unificării. În final, germanii din Est au optat pentru o rapidă unificare după ce discuțiile „doi plus patru" fuseseră ratificate de Conferința asupra Securității și Cooperării în Europa. La 3 octombrie 1990, la mai puțin de un an după cea de-a 40-a aniversare a R.D.G., aceasta nu mai exista. O Republică Federală mărită a încorporat cele cinci landuri est-germane nou constituite și, la o ceremonie de unificare solemnă, germanii și-au asumat responsabilitatea de a edifica un nou viitor pentru țara lor. Eforturile cancelarului Kohl au fost răsplătite la primele alegeri generale în Germania unită în

decembrie 1990: coaliția conservator-liberală a fost aleasă la conducere pentru a continua procesul unificării, ce fusese atît de rapid și neașteptat.

Germania unită, creată în octombrie 1990, nu era doar o continuare a Germaniei de Vest de dinainte de 1990, oricît de mult determinase aceasta condițiile unificării. În timp ce Constituția de bază rămînea cea a Republicii Federale de dinainte de 1990, Germania unită se confrunta cu provocări internaționale și interne noi.

Diferențele sociale și economice dintre regiunile estice și vestice păreau, cel puțin pe termen scurt, că se accentuează. Critica reciprocă a *Wessis* și *Ossis* arăta cît de mult s-au îndepărtat germanii unii de alții în patruzeci de ani și mulți estgermani simțeau că sînt mai degrabă obiecte ale anexării, decît parteneri egali. În ciuda presiunilor privind casele și locurile de muncă, economia Germaniei de Vest a explodat în lunile de după unificare, cu o cerere mare de bunuri vest-germane. În noile landuri estice, dificultățile privatizării industriilor necompetitive, drepturile de proprietate disputate și munca pe termen scurt, pierderea caselor și a subvențiilor pentru îngrijirea copilului, precum și dezbaterile privind nesiguranța generală în legătură cu viitorul, s-au combinat pentru a exacerba tensiunile deja existente. În același timp, un flux continuu de emigranți din Lumea a Treia și Europa de Est a devenit pretextul activităților neo-naziste și atacurilor rasiale. În octombrie 1991, la un an după unificare, starea de spirit în Germania era departe de zilele impetuoase ale idealismului revoluționar din toamna anului 1989.

Pe plan extern, războiul din Golf din primăvara anului 1991 a arătat foarte curînd germanilor că ar trebui să mediteze la rolul lor în afacerile străine și să ia în considerare revizuirea

Constituției în ceea ce privește activitățile militare în străinătate. Căderea comunismului și tranziția spre economia de piață în Europa de Est a dus la o reconsiderare a rolului și dezvoltării Comunității Europene, în timp ce sfîrșitul Războiului Rece și al Pactului de la Varșovia punea la îndoială noile aranjamente de securitate în Europa și NATO. După cum au demonstrat tensiunile politice din Uniunea Sovietică și războiul civil din Iugoslavia, Germania nu era singura țară care trecerea prin schimbări dramatice, în timp ce perioada postbelică se încheia. Stabilitatea care menținuse o balanță fragilă a terorii timp de patruzeci de ani, după înfrîngerea lui Hitler, a dezvăluit tulburări și conflicte reale. Cele două războaie mondiale provocate de Germania în secolul al XX-lea au dus la împărțirea Europei – și a lumii – în sisteme socio-politice, antagoniste, definite ideologic, pentru aproape o jumătate de secol. În timp ce granițele dintre cele două țări au dispărut, complexitatea construirii unor noi ordini stabile începea să se arate. Istoricul nu poate prezice viitorul, dar este evident că sîntem martorii sfîrșitului unei ere care va deveni în curînd, din mai multe motive, istorie.

VIII

MODELE ŞI PROBLEME ALE ISTORIEI GERMANE

După acest scurt rezumat al principalelor modele ale istoriei germane, ne putem întoarce la întrebări generale privind interpretarea completă a anumitor evenimente.

Localizarea geo-politică a fost o problemă pentru Germania care este situată în Europa Centrală, fără granițe naturale care să-i definească frontierele, în comparație cu regatul Marii Britanii. Astfel, Germania a fost tot timpul pregătită de război şi, spre deosebire de Anglia, ea a înlocuit marina şi controlul apelor cu o armată permanentă. Dar această opinie este mult simplificată spre a nu lua în considerare diferențele de detaliu în ceea ce priveşte structurile politice, economice şi sociale. Localizarea centrală europeană a teritoriilor germane în Europa nu este un factor determinant în încercarea de a explica căile istoriei germane. Situarea centrală în Europa a Germaniei reprezintă doar un substitut superficial: de obicei nu se iau în considerare o serie de factori istorici implicați. Pe de altă parte, este clar că avem de-a face cu un sistem internațional şi că trebuie avute în vedere, pe lîngă factorii interni din orice regiune sau teritoriu, interacțiunile între diferite elemente în ceea ce priveşte spațiul, poziția, puterea şi statutul în Europa

Centrală. În timp ce același lucru este, în principiu, adevărat în legătură cu orice istorie națională, istoria teritoriilor germane este extrem de complexă din cauza nenumăratelor aspecte și a relațiilor dintre ele.

O altă caracteristică este diferența de entități politice. Acest lucru este extrem de important în ceea ce privește existența teritoriilor dinastice habsburgice din afara Sfîntului Imperiu Roman de Națiune Germană, care a acordat habsburgilor o anumită independență, dar în același timp a implicat probleme și interese diferite de cele ale teritoriilor nehabsburgice din Imperiu. Acestă diferențiere, importantă pentru puterea habsburgică, a contribuit probabil la slăbirea Imperiului ca forță centrală. În anumite perioade-cheie de conflicte în Imperiu, împăratul nu putea interveni imediat, dînd răgaz pentru apariția opoziției în interior (ca în perioada Reformei). Pe de altă parte, mărimea Imperiului era suficientă doar pentru a proteja sistemul de state, unele dintre ele extrem de mici și care, fără protecția acestuia, puteau fi repede cucerite de vecinii mai mari într-un proces de expansiune teritorială în perioada timpurie modernă. Asemenea procese au implicat, într-adevăr, extinderea anumitor state pe cheltuiala altora (deși nu toate proiectele au fost realizate, ca, de exemplu, ambițiile eșuate ale Austriei de extindere a influenței sale în sudul Germaniei, în special in Bavaria, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea). Existența unor preocupări asemănătoare a facilitat dezvoltarea de alianțe și ligi defensive, ajutînd la protejarea independenței relative a teritoriilor mai mici. S-a format un sistem simbiotic cu un echilibru în schimbare între și printre elemente diferite. Diferențierea teritorială a dus, de asemenea, la apariția teritoriilor prusace în afara Imperiului care au dat Prusiei posibilitatea de a dobîndi suveranitatea cînd electorul Frederic al III-lea s-a încoronat rege în Prusia (*Königsberg*), cu numele de Frederic I, în afara Sfîntului Imperiu Roman, în 1701. În secolul al XIX-lea, diferența dintre teritorii și interese politice, state și organizații supra-teritoriale și grupuri etnice negermane în unele din statele germane (în mod notabil Austria și Prusia, sau în Schleswig-Holstein) în zone din interiorul și din afara Confederației, au devenit problematice, în epoca naționalismului și a încercărilor de unificare.

Totuși, menționarea conceptelor de naționalism și unificare conduce la întrebarea dacă descentralizarea la nivel imperial și centralizarea la nivel teritorial a constituit de fapt o problemă în legătură cu formarea statului. S-ar putea argumenta că a privi caracteristicile istoriei germane anterioare secolului al XIX-lea în această lumină, considerînd diferențele din istoria engleză și franceză ca aberații ale unui model „normal" de dezvoltare a unui stat național modern, este oarecum anacronic. Aceasta impune presupunerea că istoria germană a fost anormală. Dacă statele naționale nu s-ar fi afirmat în era capitalismului industrial modern, modelul german timpuriu de coexistență a unor unități politice mai mici, mai slabe într-un cadru complet, mai larg, ar fi supraviețuit cel puțin pînă la un punct viabil.

Ne putem totuși întreba dacă trăsăturile de mai sus contribuie în vreun fel la o formă de determinare pe termen lung a problemelor istoriei germane de la sfîrșitul secolului XIX-lea și al XX-lea. După cum am menționat la început, istoria germană s-a scris într-un mod tulburător, cu revoluții eșuate (în acest sens Engels a ales războiul țăranilor spre exemplificare), puncte de cotitură *cărora Germania nu a reușit să le facă față* (vezi caracterizarea lui A.J.P. Taylor din 1848) cu acuzații de imaturitate (burghezia germană) și de întîrziere (națiunea germană).

Chiar dacă opiniile şi presupunerile implicate în asemenea noţiuni se resping, există tentaţia, în ceea ce priveşte condiţiile pe termen lung, circumstanţele şi constrîngerile, dar şi modelele pe termen scurt ale evenimentelor istoriei germane mai recente, să se răspundă la întrebarea legată de calea nedemocratică germană spre modernitate printr-o anecdotă irlandeză: cînd a fost întrebat de cel mai bun drum spre Dublin, irlandezul a răspuns călătorului: „Dacă aş vrea să merg acolo, n-aş porni de aici." Totuşi există o altă combinaţie la care istoricii germani apelează, cu excepţia denaturării faptelor şi a identificării „rupturii reale". Anul „rupturii reale" este 1945, în ciuda analizelor legate de continuitatea mitului *Stunde Null* (ora zero). Dacă ar fi tentat să joace acest joc pe termen lung, cineva ar argumenta că într-un sens ciclul distructiv al perioadei 1871-1945 nu a fost determinat de modelele descrise mai sus, ci mai degrabă de maniera unificării Germaniei mici prin politica lui Bismarck de „sînge şi fier". Un scenariu alternativ e posibil să fi implicat o altă formă de federalism german, dezvoltîndu-se gradat în contextul unificării economice germane în epoca industrializării. Mai mult, este evident lipsit de înţelepciune să considerăm o determinare a istoriei pe un termen prea lung: istoricii trebuie să poată justifica nu numai calea Germaniei spre dictatura nazistă, ci şi transformarea sa în două state foarte diferite, comunist şi capitalist, în perioada postbelică.

Dar, ce rol au avut modelele culturale germane în dezvoltarea politică? Acestea au fost adesea prezentate în mod exagerat ca factori istorici. Cultura germană a avut un potenţial extraordinar. Elemente ale moştenirii culturale care au fost selectate, reinterpretate, transformate şi adaptate pentru problemele şi încercările curente într-un moment dat, precum şi selecţiile care erau predominante din punct de vedere istoric, toate acestea au fost mai mult chestiuni de luptă politică şi socială decît de istorie intelectuală. Modurile în care asemenea procese operau ar fi trebuit să devină evidente în descrierea prezentată mai sus.

.Fiecare istorie este un produs al timpului în care este scrisă. Istoriile naţionaliste în epoca naţionalismului erau preocupate de problema unificării. Istoriile secolului al XX-lea, scrise sub influenţa lui Hitler, erau mai preocupate de originile maleficului. La sfîrşitul secolului al XX-lea, într-o epocă de federalism european, de detensionare a relaţiilor dintre superputeri şi de sensibilizare faţă de rolul unităţilor politice mai mici şi faţă de implicarea claselor de jos, perspectivele încep să se schimbe din nou. Înţelegerea chestiunii germane se schimbă, precum şi ceea ce trezeşte interesul şi ceea ce pare a fi special în istoria germană. Bogăţia fascinantă a trecutului ar trebui să ne asigure că acesta va continua să stîrnească interesul din multe puncte de vedere şi că nu va exista niciodată vreo interpretare definitivă, ci continuă să invite pe mai departe la analiză şi dezbatere.